

ON THE QUESTION OF CHARACTERIZING SUBJECTIVE WELL-BEING

NAIRA HAKOBYAN

International Scientific Educational Centre of the National Academy of Sciences,
Doctor of Sciences in Psychology, Professor
naira.hakobyan@isec.am

ANNA KHACHATRYAN

International Scientific Educational Centre of the National Academy of Sciences,
Ph.D. in Psychology, Associate Professor
anna.khachatryan@isec.am

ELEN GASPARYAN

Russian-Armenian University
elen.gasparyan02@gmail.com

Abstract

In recent decades, the problem of the subjective well-being of a person has become a subject of study in various scientific disciplines. This trend is justified by the rapid development of societies, and socio-economic and psychological, cultural, and value system transformations, which lead to certain transformations in well-being. At the same time, it should be noted that the problem of personal well-being is not new; it was discussed in the ancient world and the Middle Ages and analyzed from different perspectives in the works of philosophers and scientists. In other words, "human well-being" has interested philosophers, thinkers, and scientists of all times and peoples.

In the psychological discipline, the perception of well-being is associated with the peculiarities of a person's inner world, which determine his experience and behaviour, the subjective feeling of meaning in life, which is accompanied by a subjective assessment of the person's current state of mind, relationships with others, with personal growth, a sense of happiness, etc. In other words, subjective well-being is directly related to the subjective feeling of satisfaction with oneself and life.

This article presents the main theoretical approaches to the study of well-being, emphasizing the interdisciplinary foundations of the problem. The psychological phenomenon of well-being is considered in the context of two theoretical approaches: hedonic and eudaimonic, and the terminological features of subjective and psychological well-being are presented.

Keywords and phrases: Subjective well-being, personal growth, sense of satisfaction, meaning of life, inner world.

ՍՈՒՔՅԵԿՏԻՎ ԲԱՐԵԿԵՑՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

ՆԱԻՐԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի
գիտակրթական միջազգային կենտրոն,
հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
naira.hakobyan@isec.am

ԱՆՆԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի
գիտակրթական միջազգային կենտրոն,
հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
anna.khachatryan@isec.am

ԷԼԵՆ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

Հայ-ռուսական համալսարան
elen.gasparyan02@gmail.com

Համառոտագիր

Վերջին տասնամյակների ընթացքում անձի սուբյեկտիվ բարեկեցության խնդիրը դարձել է տարբեր գիտակարգերի ուսումնասիրության առարկա: Այդ միտումը հիմնավորվում է հասարակությունների արագ զարգացող տեմպերով, սոցիալ-տնտեսական և հոգեբանական, մշակութային և արժեհամակարգային փոխակերպումներով, որոնք հանգեցնում են բարեկեցության մասին պատկերացումների որոշակի տրանսֆորմացիաների: Դրա հետ մեկտեղ նկատենք, որ անձի բարեկեցության խնդիրը նոր չէ, այն քննարկվել է դեռևս հին աշխարհում և միջնադարում, տարբեր տեսանկյուններից վերլուծվել փիլիսոփաների և գիտնականների աշխատություններում: Այլ խոսքերով, «մարդկային բարեկեցության» երևույթը հետաքրքրել է բոլոր ժամանակների և ժողովուրդների փիլիսոփաներին, մտածողներին և գիտնականներին:

Հոգեբանական գիտակարգում բարեկեցության ընկալումը կապվում է անձի ներաշխարհի առանձնահատկությունների հետ, որոնք որոշում են նրա փորձառությունն ու վարքը, կյանքի իմաստավորման սուբյեկտիվ զգացումը, ինչն ուղեկցվում է անձի ներկա հոգեվիճակի սուբյեկտիվ գնահատմամբ, ուրիշների հետ փոխհարաբերություններով, անձնական աճով, երջանկության զգացումով և այլն: Այլ կերպ ասած, սուբյեկտիվ բարեկեցությունն ուղղակիորեն կապված է սեփական անձից և կյանքից բավարարվածության սուբյեկտիվ զգացողության հետ:

Այս հոդվածում ներկայացվում են բարեկեցության ուսումնասիրման հիմնական տեսական մոտեցումները, շեշտադրվում են հիմնախնդրի միջառարկայական հիմքերը: Բարեկեցության հոգեբանական ֆենոմենը դիտարկվում է երկու՝ հեղոնիստական և էվդեմոնիկ տեսական մոտեցումների համատեքստում, ներկայացվում են սուբյեկտիվ և հոգեբանական բարեկեցության տերմինաբանական առանձնահատկությունները:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ սուբյեկտիվ բարեկեցություն, անձնական աճ, բավարարվածության զգացում, կյանքի իմաստ, ներաշխարհ:

К ВОПРОСУ О ХАРАКТЕРИСТИКЕ СУБЪЕКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ

НАИРА АКОПЯН

Зав. кафедрой психологии
Международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения,
доктор психологических наук, профессор
naira.hakobyan@isec.am

АННА ХАЧАТРЯН

Преподаватель кафедры психологии
Международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения,
кандидат психологических наук, доцент
anna.khachatryan@isec.am

ЭЛЕН ГАСПАРЯН

Российско-армянский университет

Аннотация

В последние десятилетия проблема субъективного благополучия личности стала предметом изучения различных научных дисциплин. Эта тенденция обусловлена быстрым развитием обществ, социально-экономическими и психологическими, культурными и ценностными трансформациями, которые приводят к определенным изменениям в концепциях благополучия. В то же время следует отметить, что проблема благополучия не нова, она обсуждалась еще в Древнем мире и Средних веках, анализировалась с разных позиций в трудах философов и ученых. Иными словами, феномен «благополучия личности» интересовал философов, мыслителей и ученых всех времен и народов.

В психологической науке восприятие благополучия связывают с особенностями внутреннего мира человека, определяющими его переживания и поведение, с субъективным ощущением смысла жизни, которое сопровождается субъективной оценкой человеком своего текущего психического состояния, отношений с окружающими, личностного роста, ощущения счастья и т. д. Иными словами, субъективное благополучие напрямую связано с субъективным чувством удовлетворенности собой и жизнью.

В статье представлены основные теоретические подходы к изучению благополучия, подчеркивающие междисциплинарные основы проблемы. Психологический феномен благополучия рассматривается в контексте двух теоретических подходов: гедонистического и эвдемонического, а также представлены терминологические особенности субъективного и психологического благополучия.

Ключевые слова: субъективное благополучие, личностный рост, чувство удовлетворенности, смысл жизни, внутренний мир.

ՀՈՏԱՌԱԿԱՆ ԶԳԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՊԸ ՊԵՐՈՑԻԼԻԱՅԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՀԵՏ

ՎԱԶԳԵՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի
գիտակրթական միջազգային կենտրոն,
հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
vazgen.poghosyan@isec.am

ՍՈՆԱ ՄԵԼԻԿՅԱՆ

Կլինիկական հոգեբան և հոգեթերապևտ
sona.melikyan.87@mail.ru

Համառոտագիր

Մանկապիղծների մեծ մասը տղամարդիկ են: Հիվանդության տարածվածությունն անհայտ է, բայց գնահատվում է, որ այն կազմում է չափահաս արական բնակչության մինչև 3%-ը և զգալիորեն պակաս է կանանց մոտ: Ներգրավվումը կարող է լինել մեկ կամ մի քանի սեռերի երեխաների կամ դեռահասների մոտ: Մանկապիղծներին ավելի շատ գրավում են հակառակ սեռի երեխաները, քան իրենց սեռի երեխաները: Շատ դեպքերում մանկապիղծը ծանոթ է երեխային, նա կարող է լինել ընտանիքի անդամ, խորթ հայր կամ հեղինակավոր անձնավորություն (օրինակ՝ ուսուցիչ, քահանա, դաստիարակ): Հաճախ մերկ երեխաներին դիտելը և նրանց սեռական օրգանները շոյելը ավելի տարածված է, քան սեռական ակտը:

Մանկապիղծներին կարող են գրավել միայն երեխաները (բացառիկ ձև) կամ նաև մեծահասակները (ոչ բացառիկ ձև): Ոմանց գրավում են միայն այն երեխաները, որոնք իրենց հետ կապված են ազգակցական կապով (ինքեստ):

Մանկապիղծները, որոնցից շատերը տառապում են հակասոցիալական անձնային խանգարմամբ, կարող են ուժ գործադրել և սպառնալ ֆիզիկական վնաս հասցնելու երեխային կամ երեխայի ընտանի կենդանիներին, եթե բացահայտվի ոտնձգության փաստը: Ապացուցված է, որ երբևէ հակասոցիալական անձնային խանգարումը, և՛ մանկապիղծությունը միաժամանակ առկա են, բուժումն ունի սահմանափակ արժեք՝ համեմատած միայն մանկապիղծության բուժման հետ, որը չափվում է բուժման գործընթացից հրաժարվելու աճով և երկու պայմաններով անձանց մոտ ռեցիդիվների աճով: Մանկապիղծությունը քրոնիկ ընթացք ունի, և հանցագործները հաճախ ունենում են կամ նրանց մոտ զարգանում են խանգարումներ, հոգեներգործուն նյութերի օգտագործում, կախվածություններ և դեպրեսիա: Նրանց անամենագնում հաճախ կարելի է հանդիպել ընտանեկան դիսֆունկցիոնալ իրավիճակների, բռնության, կոնֆլիկտների: Այլ ուղեկցող խանգարումների շարքում հանդիպում են ուշադրության դեֆիցիտի և գերակտիվության խանգարումը, տագնապային խանգարումները, հետտրավմատիկ սթրեսային խանգարումը: Մանկական պոռնոգրաֆիայի շարունակական օգտագործումը երեխաների նկատմամբ սեռական գրավչության հուսալի ցուցանիշ է և կարող է լինել այս խանգարման միակ նշանը: Այնուամենայնիվ, մանկական պոռնոգրաֆիայի օգտագործումն ինքնին չի ընկնում մանկապիղծության խանգարման չափանիշների տակ, չնայած դրա օգտագործումը, ընդհանուր առմամբ, անօրինական է:

Եթե հիվանդը հերքում է երեխաների հանդեպ սեռական ցանկությունը, բայց հանգամանքները այլ բան են ենթադրում, որոշ ախտորոշիչ գործիքներ կարող են օգնել՝ հաստատելու պեդոֆիլիայի հակումը (սովորաբար իրավական ներգրավվածության համատեքստում): Տեխնիկական ներառում է առնանդամի պլեթիզմոգրաֆիա (տղամարդկանց մոտ), հեշտոցային ֆոտոպլեթիզմոգրաֆիա (կանանց մոտ) և ստանդարտ էրոտիկ նյութերի դիտում:

Կարևոր է, որ նման նյութերի տիրապետումը նույնիսկ օրհասագրողի նպատակներով կարող է անօրինական լինել որոշ տարածքներում գործող օրենսդրության համաձայն [10]:

Կամային ոլորտի մոտիվացիաների մակարդակում պեդոֆիլիան դասվում է հակումների և մոտիվների աղավաղումներին: Հոդվածում տեղ են գտել արդի հետազոտություններ, որոնց շնորհիվ հնարավոր է դառնում վերլուծության առարկա դարձնել և կապեր տանել հոտառական զգայություններից դեռահասների մոտ առաջացող երկու ստերոիդ միացությունների՝ սիմպաթիկ և պարասիմպաթիկ նյարդային համակարգերի և պեդոֆիլների մոտ հոտառական համակարգի խաթարման միջև: Վերլուծական աշխատանքի արդյունքում կատարվել են առաջարկներ՝ դպրոցներում և մանկապարտեզներում պեդոֆիլիայի հակվածություն ունեցող անձանց վաղ հայտնաբերման և տվյալ երևույթի կանխարգելման համար:

Մեր առաջադրած խնդիրը արդիական է, քանի որ վերլուծությունները, որոնք անդրադառնում են պեդոֆիլիայի վաղ հայտնաբերմանն ու կանխարգելմանը, բավարար չեն:

Քանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ պեդոֆիլիա, դեռահասություն, սեռական հասունացում, զգայություններ, հոտառություն:

THE LINK BETWEEN OLFACTORY SENSITIVITIES AND MANIFESTATIONS OF PEDOPHILIA

VAZGEN POGHOSYAN

International Scientific-Educational Center of the National Academy of Sciences of the RA

PhD in Psychological Sciences, Associate Professor

vazgen.poghosyan@isec.am

SONA MELIKYAN

Clinical psychologist and psychotherapist

sona.melikyan.87@mail.ru

Abstract

Most pedophiles are men. The prevalence of the disease is unknown, but it is estimated to be up to 3% of the adult male population and significantly less in women. Attraction can be to children or teenagers of one or more genders. Pedophiles are more attracted to children of the opposite sex than children of their own sex. In most cases, the pedophile is known to the child; he may be a family member, stepfather, or an authoritative person (for example, a teacher, priest, tutor). In non-incest cases of pedophilia, watching undressed children and caressing their genitals seems to be more common than sexual intercourse.

Pedophiles may be attracted only to children (the exclusive form) or also to adults (the non-exclusive form); some are attracted only to those children who are related to them (incest).

Pedophiles, many of whom suffer from antisocial personality disorder, may use force and threaten to physically harm a child or a child's pets if the abuse is disclosed. It has been shown that when both antisocial personality disorder and pedophilia are present at the same time, treatment has limited value compared to the treatment of pedophilia alone, as measured by increased dropout from the treatment process and increased relapses in individuals with both conditions.

Pedophilia has a chronic course, and criminals often have or develop substance use disorders, or addiction to them, and depression. There is often a history of a dysfunctional family situation, personally experienced sexual violence or family conflicts. Other concomitant disorders include attention deficit hyperactivity disorder, anxiety disorders, and post-traumatic stress disorder. The constant use of child pornography is a reliable indicator of sexual attraction to children and may be the only sign of this disorder. However, the use of child pornography itself does not qualify as a pedophilic disorder, although its use is generally illegal.

If the patient denies sexual attraction to children, but circumstances suggest otherwise, certain diagnostic tools can help confirm such attraction (usually in the context of legal involvement). Methods include penile plethysmography (for men), vaginal photoplethysmography (for women), and viewing standard erotic materials;

it is essential that possession of such materials, even for diagnostic purposes, may be illegal under legislation in force in some Territories. [10].

At the level of volitional motivations, pedophilia ranks among the distortions of inclinations and motives. The article presents the latest research, which enables the analysis and connection between two steroid compounds arising from the olfactory senses in adolescents, the sympathetic and parasympathetic nervous systems, and the disruption of the olfactory system in paedophiles.

As a result of the analytical work, recommendations were made to prevent the phenomenon of early detection of paedophilia-prone people in schools and kindergartens.

The problem we set is topical because analyses that address the early detection and prevention of pedophilia are insufficient.

Keywords and phrases: Pedophilia, adolescence, puberty, senses, smell.

СВЯЗЬ ОБОНЯТЕЛЬНЫХ ОЩУЩЕНИЙ С ПЕДОФИЛИЧЕСКИМИ СКЛОННОСТЯМИ

ВАЗГЕН ПОГОСЯН

Доцент кафедры психологии

Международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения,

кандидат психологических наук

vazgen.poghosyan@isec.am

СОНА МЕЛИКЯН

Магистр психологии, психотерапевт

sona.melikyan.87@mail.ru

Аннотация

Большинство педофилов – мужчины. Распространенность заболевания неизвестна, но, по оценкам, составляет до 3% взрослого мужского населения и значительно меньше у женщин. Влечение может быть к детям или подросткам одного или разных полов. Педофилов больше привлекают дети противоположного пола, чем дети своего пола. В большинстве случаев педофил знаком ребенку, он может быть членом семьи, отчимом или авторитетным человеком (например, учителем, священником, репетитором). При неинцестных случаях педофилии наблюдение за раздетыми детьми и ласкание их гениталий кажется более распространенным, чем половой акт.

Педофилов могут привлекать только дети (эксклюзивная форма) или также и взрослые (неэксклюзивная форма); некоторых привлекают только те дети, которые связаны с ними родственной связью (инцест).

Педофилы, многие из которых страдают антисоциальным расстройством личности, могут применять силу и угрожать причинить физический вред ребенку или домашним животным ребенка в случае раскрытия факта жестокого обращения. Было показано, что когда одновременно присутствуют и антисоциальное расстройство личности, и педофилия, лечение имеет ограниченную ценность по сравнению с лечением одной только педофилии, что измерялось по увеличению отсева из процесса лечения и увеличению рецидивов у лиц с обоими состояниями.

Педофилия имеет хроническое течение, и у преступников часто возникают или развиваются расстройства, связанные с употреблением психоактивных веществ, или зависимость от них и депрессия. В анамнезе часто встречаются неблагоприятная ситуация в семье, лично пережитое сексуальное насилие или семейные конфликты. Среди других сопутствующих расстройств встречаются: расстройство дефицита внимания с гиперактивностью, тревожные расстройства и посттравматическое стрессовое расстройство. Постоянное использование детской порнографии является надежным показателем сексуального влечения к детям и может быть единственным признаком данного расстройства. Тем не менее само по себе использование детской порнографии не подпадает под критерии педофилического расстройства, хотя ее использование, как правило, незаконно.

Если пациент отрицает сексуальное влечение к детям, но обстоятельства предполагают иное, помочь подтвердить такое влечение могут определенные диагностические инструменты (как правило, в контексте юридического вовлечения). Методы включают плетизмографию полового члена (у мужчин), фотоплетизмографию влагалища (у женщин) и просмотр стандартных эротических материалов; важно, что владение такими материалами даже для диагностических целей может быть незаконным согласно законодательству, действующему на некоторых территориях. [10]

На уровне мотивации волевой сферы педофилия относится к искажениям влечений и мотивов. В данной статье отражены исследования, на основе которых стало возможным подвергнуть анализу и проследить связи между обонятельными ощущениями, которые возникают у подростков в симпатических и парасимпатических нервных системах под воздействием двух стероидных соединений и искажением обонятельной системы педофилов. В результате анализа сделаны предложения по раннему выявлению в детских садах и школах лиц, имеющих педофилические склонности в целях предотвращения этого явления.

Выделенная нами проблема актуальна, поскольку исследования по раннему выявлению и профилактике педофилии недостаточны.

Ключевые слова: педофилия, подростковый возраст, половое созревание, ощущения, обоняние.

КЛИНИЧЕСКАЯ КАРТИНА ОБСЕССИВНО-КОМПУЛЬСИВНОГО РАССТРОЙСТВА, ЕГО ТИПЫ И СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ЛЕЧЕНИЯ

ГОР ЕСАЯН

преподаватель кафедры психологии
Международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения,
кандидат психологических наук, доцент
g.s.yesayan@mail.ru

Аннотация

Обсессивно-компульсивное расстройство (ОКР) в настоящее время считается одной из самых распространенных проблем, которой посвящено множество научных работ (статей, книг, диссертаций). Данное расстройство включено как в МКБ-10 (F42), так и в МКБ-11 (L1-6B2), а также в DSM-5TR (F42). Клиническое описание ОКР и преодоление его симптомов охватывают как медицинскую, так и психологическую области.

За последние двадцать лет, несмотря на то, что на основе результатов исследований ОКР в различных научных авторитетных журналах было опубликовано тысячи статей, все же нельзя считать, что наши инструменты для работы с этим расстройством являются удовлетворительными.

От ОКР могут страдать люди разных социальных слоев — это не зависит от пола, религиозной принадлежности или возраста. Данное расстройство также встречается у детей, что нельзя считать исключительным.

В нашей работе исследуются и представлены гипотезы о причинах возникновения ОКР, в частности: биологические, генетические, морфологические, нейропсихологические, личностные, социального окружения и психологические факторы. В работе отмечается, что это всего лишь гипотезы, и в этом направлении предстоит проделать еще много работы. В статье также представлены подходы к клиническому описанию ОКР: анализируются проявления obsessions и compulsions. В работе также рассматриваются четыре типа ОКР, признанные в научной литературе (страх заражения, сомнения, аморальные неконтролируемые мысли, требование порядка и симметрии). В последнем разделе представлены психотерапевтические методы, которые считаются наиболее эффективными в современной психотерапии для работы с данной проблемой. Все они относятся к когнитивно-поведенческой психотерапевтической направленности. С помощью этих методов удалось более эффективно бороться с симптомами обсессивно-компульсивного расстройства.

Тем не менее необходимо отметить, что еще требуется множество исследований и новых открытий, чтобы считать проблему ОКР полностью решенной. На это должна быть направлена не только психиатрическая, но и психологическая, в частности, клиническая психологическая работа.

Ключевые слова: ОКР, когнитивно-поведенческая терапия, тревожность, навязчивые мысли.

**ՕՐՄԵՍԻՎ-ԿՈՄՊՈՒՆԻՍԻՎ ԽԱՆԳԱՐՄԱՆ ԿԼԻՆԻԿԱԿԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ,
ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ, ԲՈՒԺՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ**

ԳՈՐ ԵՍԱՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ, ԳԿՄԿ հոգեբանության ամբիոնի դասախոս,
հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
g.s.yesayan@mail.ru

Համառոտագիր

Օբսեսիվ-կոմպուլսիվ խանգարումը (ՕԿԽ) ներկայումս համարվում է իբրև ամենատարածված և մտահոգիչ խնդիրներից մեկը, որին նվիրված են բազմաթիվ գիտական աշխատանքներ (հոդվածներ, գրքեր, ատենախոսություններ): Այդ խնդիրը ներառված է ինչպես

ՀՄԴ-10 ում (F 42), ՀՄԴ-11 ում (L1-6B2), այնպես էլ՝ DSM-5^{TR} ում (F 42): ՕԿԻ-ի կլինիկական նկարագիրը և ախտանիշների հաղթահարումը գտնվում են թե՛ բժշկության և թե՛ հոգեբանության շրջանակներում:

Վերջին քսան տարիների շրջանում, չնայած նրան, որ տարբեր գիտական հեղինակավոր ամսագրերում տպագրվել են ՕԿԻ-ի վերաբերյալ հետազոտությունների արդյունքների հիման վրա հազարավոր հոդվածներ, միևնույն է, մենք չենք կարող համարել, որ մեր ունեցած գործիքներն այդ խանգարման հետ աշխատանքում բավարար են:

ՕԿԻ-ով կարող են տառապել սոցիալական տարբեր շերտերի անձինք. այն կախված չէ սեռից, կրոնական պատկանելիությունից և տարիքից: Այդ խանգարումը նկատվում է նաև երեխաների մոտ, ինչը բացառիկ համարել չենք կարող:

Մեր աշխատանքում ուսումնասիրվում և ներկայացվում են ՕԿԻ-ի ծագման պատճառների հիփոթեզները, մասնավորապես՝ կեսաբանական, գենետիկական, մորֆոլոգիական, նեյրոհոգեբանական, անձնային, շրջակա միջավայրի և հոգեբանական: Աշխատանքում նշվում է այն փաստը, որ դրանք ընդամենը հիփոթեզներ են, և այդ ուղղությամբ շատ աշխատանքներ կան անելու: Հոդվածում կարող եք գտնել նաև ՕԿԻ-ի կլինիկական նկարագրին ուղղված մոտեցումները. վերլուծվում են օբսեսիաների և կոմպուլսիաների դրսևորումները: Աշխատանքում նաև անդրադարձ է կատարվում ՕԿԻ-ի չորս տիպերին, որն ընդունված է գիտական գրականության մեջ (վարակի վախը, կասկածները, ամորալ անկառավարելի մտքերը, կարգուկանոնի և սիմետրիայի պահանջը): Վերջին հատվածում ներկայացվում են հոգեթերապևտիկ մեթոդները, որոնք ժամանակակից հոգեթերապիայում համարվում են առավել արդյունավետ այդ խնդրի հետ աշխատելու ժամանակ: Դրանք բոլորն էլ ներառված են կոգնիտիվ-վարքային հոգեթերապևտիկ ուղղության շրջանակներում: Ի դեմս հոգեթերապևտիկ այդ մեթոդների՝ օբսեսիվ-կոմպուլսիվ խանգարման ախտանիշների հետ հնարավոր եղավ պայքարել առավել արդյունավետ:

Այսքանով հանդերձ պետք է նշել, որ դեռևս շատ հետազոտությունների և նոր բացահայտումների կարիք կա, որպեսզի համարենք ՕԿԻ-ի խնդիրը ամբողջությամբ լուծված: Դրան պետք է միտված լինի ոչ միայն հոգեբուժությունը, այլև հոգեբանությունը, մասնավորապես կլինիկական հոգեբանության ներուժը:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ ՕԿԻ, կոգնիտիվ-վարքային թերապիա, տագնապայնություն, կաշուն մտքեր:

CLINICAL DESCRIPTION, TYPES, AND MODERN TREATMENT METHODS OF OBSESSIVE-COMPULSIVE DISORDER

GOR YESAYAN

International Scientific-Educational Center of the National Academy of Sciences of the RA

Lecturer at the Department of Psychology

PhD in Psychological Sciences, Associate Professor

g.s.yesayan@mail.ru

Abstract

Obsessive-Compulsive Disorder (OCD) is currently regarded as one of the most widespread and concerning issues to which numerous scientific works (articles, books, dissertations) are dedicated. This disorder is included in both the ICD-10 (F42), ICD-11 (L1-6B2), and also in the DSM-5TR (F42). The clinical description of OCD and the management of its symptoms fall within the frameworks of both medicine and psychology.

Over the past twenty years, despite thousands of articles based on the results of OCD-related research being published in various reputable scientific journals, we still cannot consider the tools we have for working with this disorder to be sufficient.

Individuals from various social strata can suffer from OCD - the disorder does not depend on gender, religious affiliation, or age. This disorder is also observed in children, which cannot be considered rare.

The article reveals hypotheses about the causes of OCD's origin, particularly biological, genetic, morphological, neuropsychological, personality-based, environmental, and psychological factors. The work notes that these are merely hypotheses and that significant research remains to be conducted in this direction. In the article, you can also find approaches aimed at the clinical description of OCD - the manifestations of obsessions and compulsions are analyzed. The work also addresses the four types of OCD recognized in the scientific literature (fear of contamination, doubts, immoral/uncontrollable thoughts, and the need for order and symmetry). In the final section, psychotherapeutic methods are presented that are considered the most effective in modern psychotherapy for working with this disorder. All of them are included within the framework of the cognitive-behavioural psychotherapeutic approach. *These* psychotherapeutic methods have enabled more effective addressing of OCD symptoms.

Nevertheless, it should be noted that there is still a need for extensive research and new discoveries to consider OCD fully resolved. This must involve not only psychiatry but also psychology, particularly the potential of clinical psychology.

Keywords and phrases: OCD, cognitive-behavioural therapy, anxiety, obsessive thoughts.

**ՄԱՆԻՊՈՒԼՅԱՑԻԱՅԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԼՐԱԳՐՈՂԱԿԱՆ
ՆՅՈՒԹԵՐՈՒՄ**

ԳԱՅԱՆԵ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան,
Ակադեմիկոս Մկրտիչ Մազմանյանի անվան հոգեբանության ամբիոնի դոցենտ,
քիմիական գիտությունների թեկնածու
gayanca@yahoo.com

ԺԵՆՅԱ ԱՐԳԱՐՅԱՆ

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան,
Հեռուստառադիոլրագրության ամբիոնի մագիստրոս
jenyabgaryan@gmail.com

Համառոտագիր

Տեղեկատվական դարաշրջանում զանգվածային լրատվամիջոցները (ՁԼՄ-ներ) հանդիսանում են հասարակության կյանքի անբաժան մասը՝ ազդելով հանրային կարծիքի ձևավորման, որոշումների ընդունման և քաղաքական գործընթացների ընթացքի վրա, սակայն լրատվության ազատության և տեղեկատվական հոսքերի բազմազանության պայմաններում ավելի հաճախ ի հայտ է գալիս մեդիա մանիպուլյացիայի երևույթը՝ որպես սոցիալական իրականության կառուցման միտումնավոր ձև: Մանիպուլյացիան մեդիայում նպատակ ունի ուղղորդելու հասարակական ընկալումները՝ որոշակի շահերի սպասարկմամբ, ինչը լուրջ սպառնալիք է ժողովրդավարական կառույցների և տեղեկատվության ազատ շրջանառության համար:

Մանիպուլյացիան անգիտակից հոգեբանական ազդեցություն է, որն ուղղված է մարդու վարքագծի և մտածողության փոփոխմանը՝ հոգուտ մանիպուլյատորի շահերի: Նման ազդեցությունը սովորաբար իրականացվում է անուղղակիորեն՝ օգտագործելով սոցիալական հոգեբանությունը, բնագրները և զգացմունքները՝ խրախուսելու վարքի նպատակային փոփոխությունները:

Մանիպուլյացիան ներառում է երկու կողմ՝ մանիպուլյատորին և ազդեցության ենթարկվողին: Վերջիններս մանիպուլյացիայի առարկա են դառնում միայն այն դեպքում, երբ դրա մասին անտեղյակ են: Ըստ այդմ, մանիպուլյացիայի նպատակը կարող է լինել ինչպես հասցեատիրոջ վարքի ու մտածողության ուղղակի փոփոխությունը, այնպես էլ նրա գիտակցության վրա վերջնական ազդեցությունը:

Մարդկությանը ծանոթ է այս երևույթը երկար դարեր: Պատմականորեն լեզվական մանիպուլյացիան ամենատարածվածն է և արտահայտվում է ինչպես դիցաբանության մեջ, այնպես էլ հեքիաթներում, որտեղ մանիպուլյացիան գործածվում է ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական կերպարների կողմից:

Ժամանակակից մեդիա տարածքում մանիպուլյացիան հաճախ դրսևորվում է վերնագրերի և բովանդակության միջոցով՝ միտումնավոր խեղաթյուրելով հանրային ընկալումը:

Լեզվաբանական մեկնաբանության գործընթացում մարդը կարող է անգիտակցաբար սխալ եզրակացություններ կազմել՝ դրանք փոխկապակցելով սեփական ընկալումների հետ: Նման եզրակացությունները կարող են ոչ միայն սխալ լինել, այլև միտումնավոր ստեղծված մանիպուլյատորի կողմից:

Ժամանակակից մամուլում մանիպուլյացիան ոչ միայն սովորական գործիք է, այլև հասարակական կարծիքի ձևավորման հզոր մեխանիզմ՝ հաճախ տեղեկատվության թաքնված խեղաթյուրման տեսքով:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ մանիպուլյացիա, հասարակական կարծիք, մեդիա դաշտ, սթրես, հուզական վերահսկողություն, ազդեցություն վարքի վրա:

PSYCHOLOGICAL IMPACT OF MANIPULATION IN JOURNALISTIC MATERIALS

GAYANE GRIGORYAN

Yerevan State Pedagogical University after Kh. Abovyan,
Department of Psychology named after Academician Mkrтч Mazmanyan,
PhD in Chemical Sciences, Associate Professor
gayanca@yahoo.com

ZHENYA ABGARYAN

Yerevan State Pedagogical University after Kh. Abovyan,
Master's degree student at the Department of Television and Radio Journalism
jenyabgaryan@gmail.com

Abstract

In the information age, mass media (MM) are an inseparable part of societal life, influencing the formation of public opinion, decision-making, and the course of political processes. However, under conditions of media freedom and the diversity of information flows, the phenomenon of media manipulation increasingly emerges as a deliberate form of constructing social reality. The goal of media manipulation is to influence public perceptions in a way that serves specific interests, posing a serious threat to democratic institutions and the free flow of information.

Manipulation is an unconscious psychological influence that aims to change a person's behaviour and thinking in favour of the manipulator's interests. Such influence is typically carried out indirectly, utilising social psychology, instincts, and emotions to encourage purposeful changes in behaviour.

Manipulation involves two parties: the manipulator and the person subjected to influence. They become objects of manipulation only if they are unaware of it. Accordingly, the goal of manipulation can be either a direct change in the recipient's behavior and thinking or a final influence on their consciousness.

Humanity has been aware of this phenomenon for centuries. Historically, linguistic manipulation has been the most widespread, manifesting in both mythology and fairy tales, where it is employed by both positive and negative characters.

In the modern media space, manipulation often manifests through headlines and content, deliberately distorting public perception.

During the process of linguistic interpretation, a person may unconsciously draw erroneous conclusions, linking them to their own perceptions. These conclusions may not only be incorrect but also deliberately created by the manipulator.

In modern journalism, manipulation is not only a standard tool but also a powerful mechanism for shaping public opinion, often in the form of hidden distortion of information.

Keywords and phrases: Manipulation, Public opinion, Media space, Stress, Emotional control, Influence on behaviour.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ МАНИПУЛЯЦИИ В ЖУРНАЛИСТСКИХ МАТЕРИАЛАХ

ГАЯНЕ ГРИГОРЯН,

Доцент кафедры психологии имени академика Мкртчича Мазманяна
Армянского государственного педагогического университета имени Х. Абовяна,
кандидат химических наук
gayanca@yahoo.com

ЖЕНЯ АБГАРЯН

Магистрант кафедры телерадиожурналистики
Армянского государственного педагогического университета имени Х. Абовяна
jenyabgaryan@gmail.com

Аннотация

В информационную эпоху массовые коммуникации (МК) являются неотъемлемой частью жизни общества, оказывая влияние на формирование общественного мнения, принятие решений и ход политических процессов. Однако в условиях свободы информации и разнообразия информационных потоков всё чаще возникает явление медийной манипуляции как целенаправленный способ построения социальной реальности. Манипуляция в медиа направлена на изменение общественных восприятий в интересах определённых выгод, что представляет серьёзную угрозу для демократических институтов и свободного распространения информации.

Манипуляция — это бессознательное психологическое воздействие, направленное на изменение поведения и мышления человека в интересах манипулятора. Такое воздействие обычно осуществляется косвенно с использованием социальной психологии, инстинктов и эмоций для стимулирования целенаправленных изменений поведения.

Манипуляция включает две стороны — манипулятора и манипулируемого. Последние становятся объектами манипуляции только в случае, если не осведомлены о её существовании. Таким образом, цель манипуляции может заключаться как в прямом изменении поведения и мышления адресата, так и в окончательном воздействии на его сознание.

Человечество знакомо с этим явлением на протяжении многих веков. Исторически языковое манипулирование является самой распространённой и выражается как в мифологии, так и в сказках, где манипуляция используется как положительными, так и отрицательными персонажами.

В современном медиaprостранстве манипуляция часто проявляется через заголовки и содержание, намеренно искажая общественное восприятие.

В процессе лингвистической интерпретации человек может бессознательно делать неверные выводы, связывая их с собственными восприятиями. Такие выводы могут быть не только ошибочными, но и намеренно созданными манипулятором.

В современной прессе манипуляция является не только обычным инструментом, но и мощным механизмом формирования общественного мнения, часто в виде скрытого искажения информации.

Ключевые слова: манипуляция, общественное мнение, медиaprостранство, стресс, эмоциональный контроль, воздействие на поведение.

ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԴԵՍՏՐՈՒԿՏԻՎ ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՅԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ ՍՈՑԻԱԼ-ՇՈՒԿԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՐԳՈՒՄ

ՆՈՆԱ ԳՅՈՒԼԱՄԲԱՐՅԱՆ

Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու
nona.gyulambaryan@gmail.com

Համառոտագիր

Հոդվածում քննարկվում են դեստրուկտիվ մոտիվացիայի համախտանիշի ձևավորման սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունը և զարգացման փուլերը: Ներկայացվում է գիտական և մեթոդական գրականության վերլուծությունը, որը արտացոլում է հետազոտության գիտական նորույթը և գործնական նշանակությունը, նշանները, որոնք կազմում են դեստրուկտիվ մոտիվացիայի ընդհանուր պատկերը:

Մասնագիտական գործունեության մեջ սթրեսային իրավիճակ ստեղծելու կամ մոդելավորելու գործընթացում առաջացած փուլերը, որոնք են զգացմունքային արձագանքը անսովոր իրավիճակին, դիմադրությունը ու հարմարվողականությունը և վերջում քայքայումը, ի հայտ են բերում կառավարման այնպիսի մոդելներ, որոնց շրջանակներում աշխատակիցները ստիպված են լինում որոշ ժամանակ աշխատել անսովոր կամ նոր պայմաններում, ինչը հանգեցնում է մեծ հուզական սթրեսի և հոգեբանական ռեսուրսների ակտիվացմանը:

Հոդվածում ներկայացվում են աշխատանքային սթրեսը, մասնագիտական այրումը, իրենց բնորոշ առանձնահատկություններով՝ կախված անձի գործունեության տեսակից, կոնկրետ մասնագիտությունից և առաջացած տվյալ մասնագիտական գործունեության ընթացքում, ինչպես նաև անձնակազմի կառավարման տեսանկյունից դեստրուկտիվ մոտիվացիայի բնութագիրը որոշակի գործոնների միջոցով:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ դեստրուկտիվ մոտիվացիա, աշխատանքային սթրես, մասնագիտական այրում, անձնակազմի կառավարում, դեստրուկտիվ մոտիվացիայի ախտանիշներ, համախտանիշ, գործոն, փուլ:

DEFINITION OF DESTRUCTIVE MANAGEMENT MOTIVATION IN SOCIAL-PSYCHOLOGICAL SCIENTIFIC DISCIPLINE

NONA GYLAMBARYAN

PhD in Psychological Sciences
nona.gyulambaryan@gmail.com

Abstract

The article examines the socio-psychological characteristics of the formation of the destructive motivation syndrome and its developmental stages. An analysis of the scientific and methodological literature is presented, reflecting the scientific novelty and practical significance of the research, as well as the signs that form the general picture of destructive motivation.

The stages that occur in the process of creating or modeling a stressful situation in professional activity, which are the emotional response to an unusual situation, resistance and adaptation, and finally degradation, give rise to management models within which employees are forced to work for some time in unusual or new conditions, which leads to significant emotional stress and activation of psychological resources.

The article presents work stress and professional burnout, along with their characteristic features, which depend on the person's activity type, their specific profession, and the nature of the destructive motivation that arises during this professional activity. Additionally, it examines these concepts from the perspective of personnel management, highlighting certain factors.

Keywords and phrases: Destructive motivation, work stress, professional burnout, personnel management, symptoms of destructive motivation, syndrome, factor, stage.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ДЕСТРУКТИВНОЙ МОТИВАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ В СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУЧНОЙ ДИСЦИПЛИНЕ

НОНА ГЮЛАМБАРЯН

Кандидат психологических наук

nona.gyulambaryan@gmail.com

Аннотация

В статье рассматриваются социально-психологические особенности формирования синдрома деструктивной мотивации и этапы его развития. Представлен анализ научно-методической литературы, отражающий научную новизну и практическую значимость исследования, признаки, формирующие общую картину деструктивной мотивации.

Этапы, возникающие в процессе создания или моделирования стрессовой ситуации в профессиональной деятельности, а именно эмоциональный ответ на непривычную ситуацию, сопротивление и адаптация, а в конечном итоге деградация, порождают модели управления, в рамках которых сотрудники вынуждены некоторое время работать в непривычных или новых условиях, что приводит к большому эмоциональному напряжению и активизации психологических ресурсов.

В статье рассматриваются производственный стресс, профессиональное выгорание, их характерные особенности в зависимости от вида деятельности человека, конкретной профессии и характера деструктивной мотивации, возникающей в ходе данной профессиональной деятельности, а также характеристика деструктивной мотивации с точки зрения управления персоналом, через определенные факторы.

Ключевые слова: деструктивная мотивация, производственный стресс, профессиональное выгорание, управление персоналом, симптомы деструктивной мотивации, синдром, фактор, стадия.

**ՄԱՍԿՈՒԼԻՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՖԵՄԻՆԻՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

ՄԱՆԱՆԱ ԵՆՈՔՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի
գիտահետազոտական աշխատանքների գծով փոխտնօրենի օգնական,
ուսումնական մասի առաջատար մասնագետ
manana.yenokyan@isec.am

Համառոտագիր

Գենդերի և սեռի վերաբերյալ հարցերը գիտական և հասարակական շրջանակներում շարունակում են մնալ արդիական՝ պայմանավորված գենդերային ինքնության, սոցիալական դերերի և մշակութային ընկալումների փոխակերպումներով:

Մասկուլինությունը և ֆեմինինությունը ներքին և արտաքին բնութագրերի միասնություն են, որոնք փոփոխական են տարածության և ժամանակի մեջ և գտնվում են հասարակության և որոշակի ժամանակաշրջանի աշխարհայացքի ազդեցության ներքո: Մասկուլինություն և ֆեմինինություն հասկացությունները ձևավորում են գենդերային ինքնությունն ու անմիջականորեն կապվում են անձի ինքնաընկալման և հասարակական դերերի հետ: Գիտական հետազոտություններում առանձնացվում են մասկուլինության և ֆեմինինության մի շարք մոտեցումներ, ինչպիսիք են՝ կենսաէվոլյուցիոն, հոգեդինամիկ և հետմոդեռնիստական մոտեցումները: «Մասկուլինություն» և «Ֆեմինինություն» հասկացություններն արտահայտում են նորմատիվ գաղափարներ և վերաբերմունք այն մասին, թե ինչպիսին պետք է լինի և, հետևաբար, ինչ պետք է սպասել տղամարդուց և կնոջից տվյալ հասարակությունում: Դրանք սահմանում են մեր գենդերային ինքնությունը և անմիջականորեն կապված են մեր և ուրիշների մասին պատկերացումների հետ:

Այս հոդվածը վերլուծում է մասկուլինության և ֆեմինինության առանձնահատկությունները սոցիալ-մշակութային համատեքստում՝ ընդգծելով դրանց ձևավորման բազմաշերտ բնույթը:

Պայմանավորված տվյալ ժամանակաշրջանին բնորոշ սոցիալ-մշակութային, տնտեսական ազդեցություններով, գիտատեխնիկական առաջընթացով, պատրիարխալ տիպի ընտանեկան մոդելից անցմամբ դեպի «միջուկային» մոդելի և ժամանակակից հասարակության մեջ կնոջ դերի և կարգավիճակի ընկալման փոփոխմամբ՝ վերափոխվեցին նաև մասկուլինության և ֆեմինինության վերաբերյալ պատկերացումները: Մասնավորապես՝ այն հանգեցրեց ընտանեկան դերերի փոփոխման, հոր կերպարի վերաիմաստավորման՝ հուզական ներգրավվածության շեշտադրման, կանանց ներգրավվածության աճի՝ ղեկավար պաշտոններում և հասարակական կյանքում, գենդերային ընկալման և դաստիարակության նոր ոճերի ձևավորման: Զարգացած հասարակությունը, կրթական մակարդակի բարձրացումը և սոցիալական շարժումների ազդեցությունը նպաստում են գենդերային ավելի հավասարակշռված մոտեցումների ձևավորմանը: Ներկայումս մասկուլինությունը և ֆեմինինությունը դիտվում են որպես սոցիալապես կառուցված և առավել հարմարվողական բնութագրեր, այլ ոչ թե բացառապես կենսաբանորեն պայմանավորված: Այս տեղաշարժերը նպաստում են ժամանակակից հասարակությունում անձի ազատությանը և ներառականությանը: Վերջիններս էլ առողջ և գիտակից հասարակության ձևավորման կարևոր նախադրյալներ են:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ գենդեր, սեռ, մասկուլինություն, ֆեմինինություն, ինքնություն, մշակույթ, հասարակություն, արժեքներ, կարծրատիպեր:

CHARACTERISTIC FEATURES OF MASCULINITY AND FEMININITY IN A SOCIO-CULTURAL CONTEXT

MANANA YENOKYAN

International Scientific-Educational Center of the National Academy of Sciences of the RA
Assistant to the Deputy Director of Scientific Research,
Leading Specialist at the Educational Department
manana.yenokyan@isec.am

Abstract

Gender and sex issues continue to be relevant in scientific and public circles due to the transformations of gender identity, social roles, and cultural perceptions.

Masculinity and femininity are a combination of internal and external characteristics that vary across space and time, influenced by the worldview of a given society and historical period. The concepts of masculinity and femininity shape gender identity and are directly related to a person's self-perception and social roles. Scientific research distinguishes several approaches to masculinity and femininity, including bio-evolutionary, psychodynamic, and postmodern perspectives. The concepts of "masculinity" and "femininity" reflect normative ideas and attitudes about what a man and a woman should be like and, consequently, what should be expected of them in a given society. These concepts define our gender identity and are directly related to our perceptions of ourselves and others.

This article analyses the features of masculinity and femininity in a socio-cultural context, highlighting the multilayered nature of their formation.

Due to the socio-cultural and economic influences characteristic of a given period, as well as scientific and technological advancements, the transition from the patriarchal family model to the "nuclear" model, and the changing perception of the role and status of women in modern society, have led to transformations in the concepts of masculinity and femininity. In particular, this led to a transformation of family roles, the reconceptualisation of the father's role with an emphasis on emotional involvement, an increase in women's involvement in leadership positions and public life, and the formation of new gender perceptions and upbringing styles. A developed society, increased academic levels, and the influence of social movements contribute to the development of more balanced approaches to gender. Currently, masculinity and femininity are viewed as socially constructed and more adaptive characteristics, rather than exclusively biologically determined. These shifts contribute to the individual's freedom and inclusion in modern society, which are essential prerequisites to forming a healthy and conscious society.

Keywords and phrases: Gender, sex, masculinity, femininity, identity, culture, society, values, stereotypes.

ОСОБЕННОСТИ ХАРАКТЕРИСТИКИ МАСКУЛИННОСТИ И ФЕМИННОСТИ В СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМ КОНТЕКСТЕ

МАНАНА ЕНОКЯН

Ассистент заместителя директора по научно-исследовательским вопросам,
ведущий специалист учебной части
Международного научно-образовательного центра НАН РА
manana.yenokyan@isec.am

Аннотация

Вопросы гендера и пола продолжают оставаться актуальными в научных и общественных кругах в связи с трансформациями гендерной идентичности, социальных ролей и культурных представлений.

Маскулинность и феминность представляют собой сочетание внутренних и внешних характеристик, которые варьируются в зависимости от времени и пространства и зависят от мировоззрения конкретного общества и исторического периода. Понятия маскулинности и феминности формируют гендерную идентичность и напрямую связаны с самовосприятием человека и его

социальными ролями. Научные исследования выделяют ряд подходов к изучению маскулинности и феминности, таких как биоэволюционный, психодинамический и постмодернистский подходы. Понятия «маскулинность» и «феминность» отражают нормативные представления и установки о том, каким должен быть мужчина и какой должна быть женщина, а следовательно — чего от них следует ожидать в данном обществе. Эти понятия определяют нашу гендерную идентичность и напрямую связаны с нашим восприятием себя и других.

В статье анализируются особенности маскулинности и феминности в социокультурном контексте, подчеркивая многослойную природу их формирования.

Под влиянием социокультурных и экономических факторов, характерных для определенного исторического периода, научно-технического прогресса, перехода от патриархальной модели семьи к «нуклеарной» модели, а также изменения восприятия роли и статуса женщины в современном обществе трансформировались также понятия маскулинности и феминности. В частности, это привело к трансформации семейных ролей, переосмыслению роли отца с акцентом на эмоциональную вовлеченность, росту участия женщин в руководящих позициях и общественной жизни, а также формированию новых гендерных представлений и стилей воспитания. Развитое общество, повышение уровня образования и влияние социальных движений способствуют формированию более сбалансированных подходов к гендеру. В настоящее время маскулинность и феминность рассматриваются как социально сконструированные и более адаптивные характеристики, а не исключительно биологически обусловленные. Эти изменения способствуют свободе личности и её включённости в современное общество, что является важной предпосылкой формирования здорового и осознанного социума.

Ключевые слова: гендер, пол, маскулинность и феминность, идентичность, культура, социум, ценности, стереотипы.

**ՕՐՍԵՍԻՎ-ԿՈՄՊՈՒՆԻՍԻՎ ԽԱՆԳԱՐՄԱՆ ԵՎ ՍԱԴՈՄԱԶՈՒՆԻԶՄԻ
ՓՈԽԿԱՊԱԿՑՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ**

ՎԻԿՏՈՐԻՅԱ ԱՍՐԻԵՎԱ

Կլինիկական հոգեբան և հոգեթերապևտ
vikaasrieva18@gmail.com

ՍՈՆԱ ՄԵԼԻԿՅԱՆ

Կլինիկական հոգեբան և հոգեթերապևտ
sona.melikyan.87@mail.ru

Համառոտագիր

Այս գիտական հոդվածը նպատակ ունի համապարփակ կերպով ուսումնասիրելու օրսեսիվ-կոմպոլսիվ խանգարման (ՕԿԽ) և սադո-մազոխիստական վարքագծի միջև կապը՝ ընդգծելով նրանց փոխկապակցվածությունը հոգեբանական, նյարդաբանական, հոգեվերլուծական և վարքային տեսությունների շրջանակներում: Հոդվածը ներկայացնում է այս խանգարումների ընդհանուր հոգեբանական և նյարդաբանական հիմքերը, որոնք պայմանավորում են դրանց հաճախակի համատեղ դրսևորումները:

ՕԿԽ-ն բնորոշվում է կաչուն մտքերով (օրսեսիաներ) և կրկնվող, ծիսական գործողություններով (կոմպոլսիաներ), որոնք հիմնականում ծառայում են անհանգստության նվազեցման կամ իրավիճակը վերահսկելու գործառույթին: Այն դիտարկվում է որպես ինքնակարգավորման մեխանիզմ, որն օգնում է անհատին հաղթահարելու բարձր տագնապայնությունը և ներքին կոնֆլիկտները: Սադո-մազոխիզմը, որը բնորոշվում է ցավի կամ նվաստացման միջոցով հաճույք ստանալու հակումով, հոգեվերլուծական մոտեցումներում կապվում է անհատի զարգացման վաղ փուլերում առաջացած ներանձնային կոնֆլիկտների և տրավմաների հետ:

Հոդվածում քննարկվում է, թե ինչպես է վերահսկողության հարցը դառնում կենտրոնական այս երկու խանգարումների ձևավորման մեջ: ՕԿԽ-ով անձանց մոտ վերահսկողության կարիքը դրսևորվում է պարտադրող մտածողության և ծիսական գործողությունների միջոցով, մինչդեռ սադո-մազոխիստական վարքագիծը, ըստ հոգեվերլուծության, կարող է հանդիսանալ վերահսկողության մոդիֆիկացված ձև, որտեղ անձը ենթարկվում է կամ ենթարկում է ուրիշներին՝ լուծելով ներքին լարվածությունը:

Տարբեր հոգեվերլուծական տեսություններ քննարկվում են՝ բացատրելու այս խանգարումների համատեղ առաջացման մեխանիզմները: Զիգմունդ Ֆրեյդի տեսության համաձայն՝ սադո-մազոխիստական վարքագիծը արմատացած է հոգեսեռական զարգացման անալ փուլում, երբ երեխան սկսում է հանդիպել սոցիալական պահանջներին և սահմանափակումներին **[4]**: Օտտո Ֆենիլսելը մատնանշում է, որ սադո-մազոխիստական դրսևորումները կարող են ձևավորվել որպես ագրեսիայի վերափոխված ձև, որն ուղղված է ինքնիրեն կամ ուրիշներին: Ռոբերտ Աթոլլերը իր ուսումնասիրություններում ցույց է տվել, որ պերվերսիան հաճախ պայմանավորված է մանկության տարիներին վերապրած տրավմատիկ փորձառություններով, որոնց արդյունքում անձը փորձում է վերարտադրել վերահսկողության և անզորության զգացողությունները նոր, հոգեբանորեն «ապահով» միջավայրում **[19]**:

Հոդվածում շեշտադրվում է նաև նյարդաքիմիական գործոնների դերը՝ ուշադրություն դարձնելով սերոտոնիներգիկ և դոպամիներգիկ համակարգերի դիսֆունկցիաներին: ՕԿԽ-ով անձանց մոտ դիտվում է սերոտոնինի անհավասարակշռություն, ինչը կարող է նպաստել կաչուն մտքերի և կրկնվող վարքագծի զարգացմանը: Միևնույն ժամանակ, սադո-մազոխիստական

վարքագիծը կարող է պայմանավորված լինել դոպամինային համակարգի գերակտիվությամբ, որը կապված է վարձատրության և հաճույքի մեխանիզմների հետ:

Վերլուծվում են նաև անձնային գործոնները, որոնք կարող են նպաստել այս խանգարումների ձևավորմանը: Հատկապես ուշադրություն է դարձվում սահմանային (borderline) և նարցիսական (narcissistic) անձնային խանգարումների առկայությանը, որոնք հաճախ հանդիպում են ինչպես ՕԿԻ-ով, այնպես էլ սադո-մազոխիստական վարքագծով անձանց մոտ:

Հոդվածում ներկայացվում են տարբեր թերապևտիկ մոտեցումներ՝ այս խանգարումների կառավարման և բուժման համար: Քննարկվում է կոգնիտիվ-վարքաբանական թերապիան (ԿՎԹ), որն արդյունավետ է ՕԿԻ-ով անձանց մոտ, ինչպես նաև հոգեվերլուծական թերապիան, որը կարևոր դեր է խաղում սադո-մազոխիստական վարքագծի բուժման մեջ՝ թույլ տալով անհատին վերամշակել մանկության տարիներին առաջացած կոնֆլիկտները: Դեղորայքային միջամտությունները, հատկապես սերոտոնինի ներծծման հետադարձ արգելակիչների (SSRI) կիրառումը, կարող են նպաստել ՕԿԻ-ի ախտանիշների նվազեցմանը, մինչդեռ հոգեբանական աջակցությունը կարող է օգնել անհատին գիտակցելու և վերահսկելու իր վարքագծային մոդելները:

Այս հետազոտությունը կարևոր է հոգեբանների, հոգեբույժների, նյարդաբանների և կլինիկական թերապևտների համար, որոնք աշխատում են կրկնվող վարքային մոդելների, տագնապային խանգարումների և պերվերսիվ վարքագծերի հետ: Հոդվածը կարող է նաև օգտակար լինել այն մասնագետների համար, որոնք ուսումնասիրում են անձի խանգարումների և տրավմայի հետևանքների ազդեցությունը երկարաժամկետ հոգեկան առողջության վրա:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ օբսեսիվ-կոմպուլսիվ խանգարում, սադո-մազոխիզմ, կոգնիտիվ-վարքաբանական թերապիա, նյարդաքիմիական մեխանիզմներ:

THE CORRELATION BETWEEN OBSESSIVE-COMPULSIVE DISORDER AND SADOMASOCHISM

VICTORIYA ASRIEVA

Clinical psychologist and psychotherapist

vikaasrieva18@gmail.com

SONA MELIKYAN

Clinical psychologist and psychotherapist

sona.melikyan.87@mail.ru

Abstract

This scientific article aims to comprehensively explore the connection between obsessive-compulsive disorder (OCD) and sadomasochistic behaviour, emphasising their interrelation within psychological, neurobiological, psychoanalytic, and behavioural theories. The article examines the common psychological and neurobiological foundations that contribute to the frequent co-occurrence of these disorders.

OCD is characterised by intrusive thoughts (obsessions) and repetitive ritualistic behaviours (compulsions), which primarily serve to reduce anxiety or maintain a sense of control. It is viewed as a self-regulation mechanism that helps individuals cope with high anxiety levels and internal conflicts. Sadomasochism, which involves deriving pleasure from pain or humiliation, is associated with early-life interpersonal conflicts and traumas in psychoanalytic approaches.

The article discusses the central role of control in the development of these disorders. In individuals with OCD, the need for control manifests through obsessive thinking and rituals, whereas sadomasochistic behavior, according to psychoanalytic theories, can be a modified form of control, where the individual either submits or dominates to process internal tension.

Various psychoanalytic theories explaining the mechanisms behind the co-occurrence of these disorders are reviewed. According to Sigmund Freud's theory, sadomasochistic behavior originates in the anal stage of psychosexual development, when a child first encounters social demands and restrictions [4]. Otto Fenichel suggests that sadomasochistic manifestations may develop as a transformed form of aggression directed at oneself or others. Robert Stoller's studies highlight that perversions are often rooted in childhood traumatic experiences, leading individuals to recreate feelings of control and helplessness in a new, psychologically "safe" environment [19].

The role of neurochemical factors is also emphasised, with a focus on dysfunctions in the serotonergic and dopaminergic systems. Individuals with OCD exhibit serotonin imbalance, which may contribute to obsessive thoughts and repetitive behaviours. Meanwhile, sadomasochistic behaviour may be linked to hyperactivity of the dopamine system, which plays a role in reward and pleasure mechanisms.

Personality factors contributing to these disorders are also analysed, with particular attention to borderline and narcissistic personality disorders, which are frequently observed in both OCD patients and those displaying sadomasochistic behaviour.

The article presents various therapeutic approaches for managing these disorders. Cognitive-behavioural therapy (CBT) is discussed as an effective treatment for OCD, while psychoanalytic therapy plays a key role in addressing sadomasochistic behaviour by helping individuals process childhood conflicts. Pharmacological interventions, particularly the use of selective serotonin reuptake inhibitors (SSRIs), can help alleviate OCD symptoms, while psychological support aids individuals in recognising and controlling behavioural patterns.

This study is valuable for psychologists, psychiatrists, neurologists, and clinical therapists working with repetitive behavioural patterns, anxiety disorders, and perversions. It may also be useful for professionals studying the impact of personality disorders and trauma on long-term mental health.

Keywords and phrases: Obsessive-compulsive disorder, sadomasochism, cognitive-behavioural therapy, neurochemical mechanisms.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ОБСЕССИВНО-КОМПУЛЬСИВНОГО РАССТРОЙСТВА И САДОМАЗОХИЗМА

ВИКТОРИЯ АСРИЕВА

Магистр психологии, психотерапевт
vikaasrieva18@gmail.com

СОНА МЕЛИКЯН

Магистр психологии, психотерапевт
sona.melikyan.87@mail.ru

Аннотация

Данная научная статья направлена на всестороннее изучение связи между обсессивно-компульсивным расстройством (ОКР) и садомазохистским поведением, подчеркивая их взаимосвязь в рамках психологических, нейробиологических, психоаналитических и поведенческих теорий. В статье рассматриваются общие психологические и нейробиологические основы этих расстройств, которые обуславливают их частое совместное проявление.

ОКР характеризуется навязчивыми мыслями (обсессиями) и повторяющимися ритуальными действиями (компульсиями), которые в основном служат для снижения тревожности или поддержания чувства контроля. Оно рассматривается как механизм саморегуляции, помогающий человеку справляться с высоким уровнем тревожности и внутренними конфликтами. Садомазохизм, выражающийся в стремлении получать удовольствие через боль или унижение, в психоаналитическом подходе связывается с внутриличностными конфликтами и травмами, возникшими на ранних этапах развития личности.

В статье обсуждается центральная роль контроля в формировании этих двух расстройств. У людей с ОКР потребность в контроле выражается через навязчивое мышление и ритуалы, тогда как садомазохистское поведение, согласно психоаналитическим теориям, может быть модифицированной

формой контроля, где индивид либо подчиняется, либо доминирует, перерабатывая внутреннее напряжение.

Рассматриваются различные психоаналитические концепции, объясняющие механизмы совместного проявления этих расстройств. Согласно теории Зигмунда Фрейда, садомазохистское поведение коренится в анальной стадии психосексуального развития, когда ребенок впервые сталкивается с социальными требованиями и ограничениями [4]. Отто Фенихель указывает, что садомазохистские проявления могут формироваться как трансформированная форма агрессии, направленной на себя или других. Роберт Столлер в своих исследованиях показал, что перверсии часто обусловлены травматическими переживаниями детства, вследствие которых человек пытается воспроизвести ощущение контроля и беспомощности в новой, психологически «безопасной» среде [19].

Также в статье подчеркивается роль нейрохимических факторов, уделяя особое внимание дисфункции серотонинергической и дофаминергической систем. У людей с ОКР наблюдается дисбаланс серотонина, который может способствовать возникновению навязчивых мыслей и повторяющегося поведения. В то же время садомазохистское поведение может быть обусловлено гиперактивностью дофаминовой системы, связанной с механизмами вознаграждения и удовольствия.

Анализируются также личностные факторы, способствующие развитию этих расстройств, с акцентом на пограничное (borderline) и нарциссическое (narcissistic) расстройства личности, которые часто встречаются как у людей с ОКР, так и у тех, кто проявляет садомазохистское поведение.

В статье представлены различные терапевтические подходы к лечению и управлению этими расстройствами. Рассматривается когнитивно-поведенческая терапия (КПТ), которая эффективна при ОКР, а также психоаналитическая терапия, играющая ключевую роль в работе с садомазохистским поведением, помогая человеку переработать детские конфликты. Медикаментозное лечение, в частности использование селективных ингибиторов обратного захвата серотонина (SSRI), может уменьшить симптомы ОКР, тогда как психологическая поддержка помогает осознать и контролировать поведенческие модели.

Данное исследование представляет ценность для психологов, психиатров, неврологов и клинических терапевтов, работающих с повторяющимися поведенческими моделями, тревожными расстройствами и перверсиями. Оно также может быть полезно специалистам, изучающим влияние личностных расстройств и последствий травм на долгосрочное психическое здоровье.

Ключевые слова: обсессивно-компульсивное расстройство, садомазохизм, когнитивно-поведенческая терапия, нейрохимические механизмы.

**ՄԵԾ ԵՎ ՓՈՔՐ ԿՈԼԵԿՏԻՎՆԵՐՈՒՄ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՏԱՐԲԵՐ ՈՃԵՐԻ
ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

ԼՅՈՒԴՄԻԼԱ ՆԱՆՈՒՇՅԱՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի
գիտակրթական միջազգային կենտրոնի
հոգեբանության ամբիոնի մագիստրանտ,
«Հայաստանի մանուկներ» բարեգործական հիմնադրամի
(ԲՈԱՖ) զարգացման հոգեբան
lyudmilanan@gmail.com

Համառոտագիր

Կառավարման ոճը դա կազմակերպության ղեկավարի անհատական կառավարման ձևն է, նրա համագործակցությունը թիմի անդամների հետ, որը ղեկավարը իրականացնում է իր բնավորությանը, արժեքներին, նպատակներին համապատասխան:

Առաջին ամենահայտնի դասակարգումը արվել է Կուրտ Լևինի կողմից 20-րդ դարի 30-ական թվականներին: Նա առանձնացրել է կառավարման 3 մեթոդ՝ ավտորիտար, դեմոկրատական, լիբերալ: Ավտորիտարը առանձնանում է կառավարման կոշտ մեթոդով, իշխանությունը պատկանում է ղեկավարին, աշխատակիցների կողմից չկա նախաձեռնողականություն, իրականացվում է պատիժ, հրաման սկզբունքով: Դեմոկրատական կառավարման համակարգի պայմաններում ենթակաները ավելի շատ ազատություն ունեն, կարող են առաջադրել գաղափարներ, ինչպես նաև տնօրինել իրենց ժամանակը, սահմանել ժամկետ՝ առաջադրանքների իրականացման համար: Ղեկավարը հաշվի է առնում ենթակաների կարծիքները, սակայն որոշում է կայացնում ինքնուրույն, այսինքն՝ աշխատանքի սկզբում ղեկավարը լինում է ավելի հետևողական, ուղղորդում է թիմին ցանկալի ուղղությամբ, այնուհետև վստահում է ընթացքը թիմին: քուչինգը հանդիսանում է դեմոկրատական կառավարման համակարգի ամենաարդյունավետ ձևը: Կառավարման լիբերալ ոճի պարագայում, ենթակաները ոչ միայն կատարում են հանձնարարությունները, այլ նաև արդյուքների համար կրում են լիակատար պատասխանատվություն: Լիբերալ կառավարման համակարգում ղեկավարը կոլեկտիվի մաս է իրեն համարում, իրեն հավասար է դասում մյուս աշխատակիցներին:

Հետազոտության նպատակն է հասկանալ, թե մեծ և փոքր կոլեկտիվներում կառավարման հետևյալ ոճերից՝ դեմոկրատական, լիբերալ, ավտորիտար, որոնք են գերակշռում և տանել համեմատական մեծ և փոքր կոլեկտիվների կառավարման ոճերի միջև:

Մեծ և փոքր կոլեկտիվներում կատարած հետազոտությունից պարզ դարձավ, որ այս հետազոտության շրջանակում, մեծ կոլեկտիվում գերակշռում է ավտորիտար և դեմոկրատական ոճերի խառնուրդը, իսկ փոքր կոլեկտիվում՝ լիբերալ կառավարման ոճը:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ կառավարման ոճ, փոքր կոլեկտիվ, մեծ կոլեկտիվ, ավտորիտար ոճ, դեմոկրատական ոճ, լիբերալ ոճ, ղեկավարի դեր:

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MANIFESTATION OF VARIOUS MANAGEMENT STYLES IN LARGE AND SMALL TEAMS

LYUDMILA NANUSHYAN

International Scientific-Educational Center of
the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
Department of Psychology, Master's degree student
Developmental Psychologist at Children of Armenia
Charitable Foundation (COAF)
lyudmilanan@gmail.com

Abstract

Regardless of the type of mission or nonprofit status, all kinds of organisations require clear direction and oversight. The board of directors often provides this oversight, comprising the governing body of individuals with diverse skills and a shared desire to see the organisation succeed. The decision-making process in organisations is carried out by a team of professionals whose purpose is to improve the company's procedures. Therefore, it is a continuous and dynamic activity that permeates all other activities relating to the organisation. Executive Director: The board of directors may elect to hire a staff member to administer the day-to-day operations of the organisation. The first hire is typically the Executive Director. The Executive Director, also commonly referred to as the CEO, oversees the organisation's daily operations. Effective management and leadership center around influencing, motivating, and directing people to work together to achieve common goals. The three leadership styles managers use are autocratic, democratic, and liberal, and each will be most effective depending on particular situations.

The purpose of this study is to explore the presence of different leadership styles (autocratic, democratic, and liberal) and their leading styles in small and large companies, in parallel with each other.

As we see during research, among large companies, the leading style is not clear; it's a hybrid of the autocratic and *democratic* styles.

Among the small companies, the leading style is *liberal*.

Keywords and phrases: Leading style, small company, huge company, autocratic style, democratic style, liberal style.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ РАЗЛИЧНЫХ СТИЛЕЙ УПРАВЛЕНИЯ В БОЛЬШИХ И МАЛЫХ КОЛЛЕКТИВАХ

ЛЮДМИЛА НАНУШЯН

Магистрант кафедры психологии Международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения,
психолог развития Благотворительного фонда
"Дети Армении" (COAF)
lyudmilanan@gmail.com

Аннотация

Стиль руководства — это манера поведения руководителя, его принципы взаимодействия с членами команды. На основе этих подходов управленец принимает решения, распределяет роли и полномочия.

Руководители выбирают стили управления коллективом в зависимости от своего характера, ценностей, возможностей и целей. В способах взаимодействия с сотрудниками прослеживается «почерк» менеджера — его индивидуальный стиль руководства. Определить тип руководства можно с помощью приемов, которыми управленец побуждает работников выполнять задачи и контролирует работу подчиненных.

Одна из первых популярных классификаций была разработана психологом Куртом Левиным в 30-х годах 20 века, в ней он учитывал социальное окружение. Он выделил три метода управления: авторитарный, демократический и либеральный. Авторитарный стиль управления характеризуется жесткими методами руководства. Власть есть только у руководителя, со стороны сотрудников нет

инициативы, его суть — диктаторство, приказы, наказания. При демократическом стиле руководства сотрудники имеют больше свободы и могут предлагать идеи, а также управлять своим временем и устанавливать сроки выполнения задач. Управленец прислушивается к мнению подчиненных, но решение принимает самостоятельно. Руководитель следит за работой только на основной стадии работы и направляет команду в нужное русло, его задача — также обеспечить условия и выделить бюджет. Коучинг — популярный способ управления в демократическом стиле. Команда разбирается в задачах с помощью наводящих вопросов управленца. Либеральный стиль - такое управление еще называют попустительским. Стили менеджмента подразумевают разную степень свободы сотрудников, но в этом типе руководства она ничем не ограничена. Подчиненные не только выполняют задачи, но и полностью несут ответственность за результаты. Руководитель — часть коллектива, он ставит себя наравне с сотрудниками.

В ходе исследования мы пришли к выводу, что среди крупных компаний стиль руководства не очевиден, это гибрид авторитарного и демократического стиля. Среди маленьких компаний стиль руководства — либеральный.

Ключевые слова: стили руководства, маленькая компания, большая компания, авторитарный стиль, демократический стиль, либеральный стиль.

ԿԱՆՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ԵՎ ՎՏԱՆԳՆԵՐԸ ԹՎԱՅԻՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԻ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի
գիտակրթական միջազգային կենտրոնի
հոգեբանության ամբիոնի հայցորդ
kristine.petrosyan@edi.isec.am

Համառոտագիր

Կախվածություն հասկացությունը մարդկանց մոտ ի հայտ է եկել դեռ վաղ ժամանակներից: Այն դրսևորվել է տարբեր տարիքի, սեռի, ազգության անձանց մոտ: Արդի ժամանակներում այս խնդրի կանխարգելման նպատակով մշակվում են տարբեր մեթոդներ: Հոդվածում քննարկվում են թվային փոխակերպումների դարաշրջանում կախվածությունների տարածման ուղիները և դրանց հետ կապված վտանգները: Առօրյա իրականության մեջ թվային տեխնոլոգիաների արագ զարգացումը, ինչպես նաև համացանցի և սոցիալական ցանցերի ազդեցությունը, էական կերպով ազդեցություն են ունեցել մարդկային վարքագծի և սոցիալական միջավայրի վրա: Թվային տեխնոլոգիաների միջոցով մարդիկ ավելի հաճախ են հակված լինում ունենալու կախվածություն թվային համակարգերից, ինչը բարձրացնում է ռիսկերը:

Այս աշխատանքում ներկայացված է, թե ինչպես են կախվածությունները տարածվում տարբեր ոլորտներում՝ սկսած անձնական կախվածություններից (օրինակ՝ սոցիալական մեդիա) մինչև համընդհանուր բնույթ կրող կախվածությունը թվային ենթակառուցվածքներից ու կիրառական տեխնոլոգիաներից: Հոդվածում նաև վերլուծում է թվային փոխակերպումների ազդեցությունը սոցիալական, տնտեսական և հոգեբանական ոլորտներում՝ ընդգծելով դրանց հնարավոր բացասական հետևանքները և առաջարկելով հնարավոր լուծումներ:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ կախվածություն, տվյալների անվտանգություն, թվային փոխակերպում, կիրառական տեխնոլոգիաներ, սոցիալական մեդիա, թվային ենթակառուցվածքներ, կախվածությունների տարածում, տեխնոլոգիական աճ, հոգեբանական ազդեցություն, կիրառական տեխնոլոգիաներ:

PATHS AND RISKS OF ADDICTION SPREAD IN THE ERA OF DIGITAL TRANSFORMATION

KRISTINE PETROSYAN

International Scientific-Educational Center of the
National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
To the Department of Psychology, Applicant
kristine.petrosyan@edi.isec.am

Abstract

The concept of addiction has appeared among people since ancient times. It has affected people of different ages, genders, and nationalities. In modern times, various methods are being developed to prevent this problem. The article discusses how addictions spread in the era of digital transformations and the dangers associated with them. The rapid development of digital technologies in everyday reality, as well as the influence of the Internet and social networks, has had a significant impact on human behaviour and the social environment. Through digital technologies, people are more often inclined to be addicted to digital systems, which increases the risks.

This work presents how addictions spread in various areas, from personal addictions (for example, social media) to universal addictions to digital infrastructures and cyberattacks. The article also examines the impact of

digital transformations on the social, economic, and psychological spheres, highlighting their potential negative consequences and suggesting possible solutions.

Keywords and phrases: Addiction, data security, digital transformation, cybersecurity, social media, digital infrastructure, spread of addictions, technological growth, psychological impact, cyberattacks.

ПУТИ И ОПАСНОСТИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ЗАВИСИМОСТИ В ЭПОХУ ЦИФРОВЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

КРИСТИНЕ ПЕТРОСЯН

Соискатель кафедры психологии
Международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения
kristine.petrosyan@edi.isec.am

Аннотация

Понятие зависимости существовало среди людей с древних времен. Это проявляется у людей разного возраста, пола и национальности. В настоящее время разрабатываются различные методы предотвращения этой проблемы. В статье рассматриваются пути распространения зависимостей в эпоху цифровой трансформации и связанные с ними опасности. В повседневной реальности стремительное развитие цифровых технологий, а также воздействие Интернета и социальных сетей оказали существенное влияние на поведение человека и социальную среду. С появлением цифровых технологий люди с большей вероятностью станут зависимыми от цифровых систем, что увеличивает риски. В настоящей работе показано, как зависимости распространяются в различных областях: от личных зависимостей (например, от социальных сетей) до всеобщих зависимостей от цифровых инфраструктур и кибератак. В статье также анализируется влияние цифровых трансформаций на социальную, экономическую и психологическую сферы, выделяются их потенциальные негативные последствия и предлагаются возможные решения.

Ключевые слова: зависимость, безопасность данных, цифровая трансформация, кибербезопасность, социальные сети, цифровая инфраструктура, распространение зависимостей, технологический рост, психологическое воздействие, кибератаки.

ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՕՏԱՐՄԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ

ՏԱԹԵՎԻԿ ՎԱԹՅԱՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի
գիտակրթական միջազգային կենտրոնի հայցորդ
vatyantatevik@gmail.com

Համառոտագիր

Թեև տարիներ շարունակ գրականության մեջ ուսումնասիրվել է «օտարում» հասկացությունը, սակայն այն իր արդիականությունը պահպանող թեմա է: Այս հոդվածն անրադառնում է օտարման հայեցակարգին, նշանակությանը՝ ուսումնասիրելով պատմական զարգացումը, պատճառներն ու հետևանքները միջավայրի ազդեցության համատեքստում: Օտարումը, որը բնութագրվում է անհատի կողմից իր շրջապատի և սեփական անձի նկատմամբ հավատի կորստով, հանգեցնում է խորը միայնության և հուսահատության, ժամանակակից աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձությունների հետևանքով դարձել է սպառնացող խնդիր անձի համար: Հոդվածում թեմայի շուրջ տեղ գտած մեկնաբանությունները տալիս են որոշ հարցերի պատասխաններ, սակայն լրջագույն հետազոտությունները դեռևս անելիքներ ունեն ժամանակ առ ժամանակ արդիականություն ունեցող այս թեմայի վերաբերյալ: Աշխատանքում տեղ են գտել օտարման տեսության պատմական զարգացումները՝ ներառյալ արդի ժամանակաշրջանը, պատճառներն ու հետևանքները:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ օտարում, հեռացում, մեկուսացում, հուսահատության, միայնության:

THE CONCEPT OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL ALIENATION

TATEVIK VATYAN

International Scientific Educational Centre of the
National Academy of Sciences of the RA, Applicant
vatyantatevik@gmail.com

Abstract

Although the concept of alienation has been studied in the literature for many years, it remains a topic of enduring relevance. This article examines the concept of alienation and its significance, exploring its historical development, causes, and consequences in the context of environmental influence. Alienation, characterised by an individual's loss of faith in their surroundings and themselves, leads to deep loneliness and despair, which has become a significant problem for the individual. The comments on the topic presented in the article provide answers to some questions; however, further serious research is still needed. The work encompasses the historical development of the theory of alienation, including its modern period, its causes, and its consequences.

Keywords and phrases: Alienation, removal, isolation, despair, loneliness.

КОНЦЕПЦИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОТЧУЖДЕНИЯ

ТАТЕВИК ВАТЯН

Соискатель Международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения
vatyantatevik@gmail.com

Аннотация

Хотя концепция отчуждения изучается в литературе уже много лет, эта тема сохраняет свою актуальность. В статье рассматривается понятие отчуждения, его значение, рассматривается его

историческое развитие, причины и последствия в контексте влияния окружающей среды. Отчуждение, характеризующееся утратой человеком веры в свое окружение и самого себя, приводит к глубокому одиночеству и отчаянию и становится угрожающей проблемой для человека из-за событий, происходящих в современном мире. Комментарии по теме статьи дают ответы на некоторые вопросы, но по данной теме еще предстоит провести серьезные исследования, которые время от времени становятся актуальными. Работа включает в себя историческое развитие теории отчуждения, включая современный период, причины и последствия.

Ключевые слова: отчуждение, удаление, изоляция, отчаяние, одиночество.

**ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԱՊԱԳԱ
ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐՆԵՐԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹՅԱՆ ՈՐԱԿՆԵՐԻ ԶԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ**

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ակադեմիայի
զինվորական իրավունքի և առաջնորդության ամբիոնի պետ
harutyunmanukyan1982@gmail.com

Համառոտագիր

Աշխատանքը նվիրված է ՀՀ ռազմաուսումնական հաստատություններում ապագա հրամանատարների առաջնորդական որակների ձևավորման գործընթացի ուսումնասիրությանը: Ուսումնասիրվում են առաջնորդության ժամանակակից տեսությունները, դրանց կիրառելիությունը ռազմական կրթության ոլորտում, ինչպես նաև՝ գործնական մեթոդները, որոնք նպաստում են ուսանողների մեջ առաջնորդական հմտությունների զարգացմանը:

Համակարգվում են կրթական միջավայրում կիրառվող մեթոդաբանության տեսակները՝ հետազոտելով թիմային աշխատանքը, որոշումների կայացումը, ինքնավստահությունը, պատասխանատվության և հաղորդակցման հմտությունները: Վերլուծվում է նաև ռազմաուսումնական հաստատություններում կիրառվող ծրագրերի և վարժանքների ազդեցությունը ապագա հրամանատարների առաջնորդական կարողությունների վրա:

Աշխատանքում վերլուծվում և առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում առաջնորդության ժամանակակից մոտեցումներին, առաջնորդություն զարգացնող գործոններին՝ ներառյալ ռազմական միջավայրի հոգեբանական, բարոյահոգեբանական ու կազմակերպչական առանձնահատկությունները. առանձնացվել են այն բաղադրիչները, որոնք առավել կիրառելի են զինվորական միջավայրում ապագա հրամանատարների ձևավորման համար:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ ռազմական կրթություն, ուսումնական հաստատություն, ապագա հրամանատար, առաջնորդ, առաջնորդություն, անհատ, խումբ, իշխանություն, ստորաբաժանում, հրամանատար, կամք:

**FORMING FUTURE COMMANDER LEADERSHIP QUALITIES IN MILITARY
EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

HARUTIUN MANUKYAN

Head of the Department of Military Law and Leadership,
Military Academy named after Vazgen Sargsyan, Ministry of Defence of the Republic of Armenia
harutyunmanukyan1982@gmail.com

Abstract

This study examines the development of leadership qualities in future commanders within the Republic of Armenia's military educational institutions. Attention is primarily given to modern theories of leadership, as practical methods for contributing to students' leadership development are discussed in relation to their applicability in the military educational field.

Leadership teaching methodologies are analysed, focusing on teamwork, decision-making, self-confidence, responsibility, and student communication skills. Consideration is also given to the effectiveness of leadership development programs and exercises used in the military educational institutions.

Additional attention is given to military psychological and organisational aspects of leadership education, which are most applicable for the formation of future commanders.

Keywords and phrases: Military education, educational, future commander, leader, leadership, individual, group, authority, unit, commander, will.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ КОМАНДИРОВ В ВОЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

АРУТЮН МАНУКЯН

Начальник кафедры военного права и лидерства
Военной академии имени В.Саргсяна Министерства обороны РА

harutyunmanukyan1982@gmail.com

Аннотация

Работа посвящена изучению процесса формирования лидерских качеств будущих командиров в военно-учебных заведениях Республики Армения. Были изучены современные теории лидерства, их возможные применения в сфере военного образования, а также практические методы, способствующие развитию лидерских качеств у студентов.

Отдельное внимание уделялось образовательным методикам, нацеленным на развитие процесса командной работы, принятия решений, а также повышение чувств личной уверенности, ответственности и коммуникативных навыков.

Был проведен анализ эффективности программ и упражнений для усовершенствования лидерских качеств будущих командиров. Также уделялось внимание аспектам военной психологии и организационным особенностям, влияющим на общее формирование лидерских качеств будущих командиров.

Ключевые слова: военное образование, учебное заведение, будущий командир, лидер, руководство, личность, группа, авторитет, подразделение, командир, воля.

BETWEEN EDUCATION AND SCIENCE: WHICH IS CLOSER TO DOCTORAL EDUCATION?

ATOM MKHITARYAN

International Scientific-Educational Centre of the National Academy of Sciences,
Dean, PhD in Physical-Mathematical Sciences, Associate Professor
atom.mkhitaryan@isec.am

Abstract

With "Berlin Communiqué", the Bologna Process began to focus on doctoral education as the third level of higher education [1]. Since then, many improvements and concretisations have been made at the European level. The traditional doctoral education - Aspirantura in Armenia (and in other Soviet republics) was a model of "apprenticeship": the responsibility for the PhD student is exclusively a matter of the supervising professor (or "scientific supervisor") due to the close relation between the doctoral candidate and professor. Then, after Armenia's independence, structured postgraduate programs gradually began to increase. This process proceeded at almost the same speed in other European countries that joined the Bologna Process (Armenia joined the Bologna Process in 2005).

After implementing the Bologna Process for the first and second cycles in most European countries, the third cycle is the next logical step. Yet, one should not expect regulations for the third cycle as detailed as for the reform of the Bachelor's and Master's programmes. The "London Communiqué" [2] states that "we recognise the value of developing and maintaining a wide variety of doctoral programmes". On the other hand, "Ministers consider it necessary to go beyond the present focus on two main cycles of higher education to include the doctoral level as the third cycle in the Bologna Process".

How can the research institutes and the National Academy of Sciences handle this situation? An easy top-down approach would be to wait for new national regulations and implement them gradually when they are established by the Government. Our bottom-up approach, instead, is to ask: What is the better model for the doctoral candidates (aspirants) and the scientific organisation? At the National Academy, we currently run both models, a traditional Soviet doctoral education (with ad hoc funding from research projects) and a structured educational doctoral programme. The goal of this paper is to evaluate the strengths and weaknesses of both models and to come to a preliminary conclusion from the perspective of modern requirements of the Armenian economy, whether to

- go back to the traditional Soviet "apprenticeship model",
- switch entirely to a structured educational doctoral programme,
- run both modes in parallel, depending on the funding opportunities.

Keywords and phrases: Bologna process, Doctoral education, structured doctoral programme, PhD, third level, Aspirantura.

ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԵՎ. ՈՐՐՆ Է ԱՎԵԼԻ ՄՈՏ ԴՈԿՏՈՐԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆԸ

ԱՏՈՄ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի ղեկան,
Ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու,
մանկավարժության դոցենտ
atom.mkhitaryan@isec.am

Համառոտագիր

Բեռլինյան կոմյունիկեով Բոլոնիայի գործընթացը սկսեց կենտրոնանալ դոկտորական կրթության վրա՝ որպես երրորդ մակարդակի բարձրագույն կրթություն [1]: Այդ ժամանակից ի վեր եվրոպական մակարդակով բազմաթիվ բարելավումներ ու կոնկրետացումներ են կատարվել: Ավանդական դոկտորական կրթությունը՝ ասպիրանտուրան Հայաստանում (և խորհրդային այլ հանրապետություններում) «աշկերտության» մոդել էր. ասպիրանտի պատասխանատվությունը բացառապես գիտնական պրոֆեսորի (կամ «գիտական ղեկավարի») խնդիրն է՝ ասպիրանտի և պրոֆեսորի սերտ հարաբերություններով պայմանավորված: Այնուհետև, Հայաստանի անկախացումից հետո աստիճանաբար սկսեցին աճել կառուցվածքային երրորդ մակարդակի կրթության ծրագրերը: Այս գործընթացը գրեթե նույն արագությամբ ընթացավ Բոլոնիայի

գործընթացին միացած եվրոպական այլ երկրներում (Հայաստանը միացավ Բոլոնիայի գործընթացին 2005թ.):

Եվրոպական երկրների մեծ մասում առաջին և երկրորդ մակարդակներում Բոլոնիայի գործընթացն իրականացնելուց հետո երրորդ փուլը տրամաբանական հաջորդ քայլն է: Այնուամենայնիվ, երրորդ փուլի համար չպետք է ակնկալել այնպիսի կարգավորումներ, ինչպիսիք են բակալավրի և մագիստրոսական ծրագրերի բարեփոխումները: «Լոնդոնի կոմյունիկեն» [2] նշում է, որ «մենք ընդունում ենք դոկտորական ծրագրերի լայն տեսականի մշակելու և պահպանելու արժեքը»: Մյուս կողմից, «Նախարարներն անհրաժեշտ են համարում դուրս գալ բարձրագույն կրթության երկու հիմնական փուլերի ներկա սահմաններից՝ դոկտորական մակարդակը որպես երրորդ փուլ Բոլոնիայի գործընթացում ներառելու համար»:

Ինչպե՞ս կարող են գիտահետազոտական ինստիտուտները և ԳԱԱ-ն կարգավորել այս իրավիճակը: Վերից վար հեշտ մոտեցումը կլինի՝ սպասել նոր ազգային կանոնակարգերի և աստիճանաբար դրանք կիրառել, երբ դրանք հաստատվեն կառավարության կողմից: Փոխարենը, մեր մոտեցումը ներքևից վերնն է. ո՞րն է ավելի լավ մոդելը դոկտորանտների (հայցորդների) և գիտական կազմակերպությունների համար: Ազգային ակադեմիայում մենք ներկայումս կազմակերպում ենք երկու՝ ավանդական խորհրդային դոկտորական կրթություն (հետազոտական նախագծերի ֆինանսավորմամբ) և կառուցվածքային կրթական դոկտորական ծրագիր մոդելները: Սույն աշխատության նպատակն է գնահատել երկու մոդելների ուժեղ և թույլ կողմերը և նախնական եզրակացության գալ Հայաստանի տնտեսության ժամանակակից պահանջների տեսանկյունից՝ արդյոք.

- վերադառնալ ավանդական խորհրդային «աշկերտության մոդելին»,
- ամբողջությամբ անցնել կառուցվածքային կրթական դոկտորական ծրագրի,
- գործարկել երկու ռեժիմները զուգահեռաբար՝ կախված ֆինանսավորման հնարավորություններից:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ Բոլոնիայի գործընթաց, դոկտորական կրթություն, կառուցվածքային դոկտորական ծրագիր, երրորդ մակարդակ, ասպիրանտուրա:

МЕЖДУ ОБРАЗОВАНИЕМ И НАУКОЙ: ЧТО БЛИЖЕ К ДОКТОРАНТУРЕ?

АТОМ МХИТАРЯН

Декан Международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения,
кандидат физико-математических наук, доцент педагогики
atom.mkhitarjan@isec.am

Аннотация

С «Берлинским коммюнике» Болонский процесс начал фокусироваться на докторантуре как на третьем уровне высшего образования [1]. С тех пор на европейском уровне было сделано много улучшений и конкретизаций. Традиционное докторантское образование — аспирантура в Армении (и в других советских республиках) было моделью «ученичества»: ответственность за аспиранта — это исключительно дело курирующего профессора (или «научного руководителя») из-за тесной связи между докторантом и профессором. Затем, после обретения Арменией независимости, структурированные программы аспирантуры постепенно начали расширяться. Этот процесс шел почти с той же скоростью в других европейских странах, присоединившихся к Болонскому процессу (Армения присоединилась к Болонскому процессу в 2005 году).

После внедрения Болонского процесса для первого и второго цикла в большинстве европейских стран, третий цикл является следующим логическим шагом. Тем не менее, не следует ожидать, что правила для третьего цикла будут столь же подробными, как для реформы программ бакалавриата и магистратуры. В «Лондонском коммюнике» [2] говорится, что «мы признаем ценность разработки и поддержания широкого спектра докторских программ». С другой стороны, «министры считают необходимым выйти за рамки нынешнего фокуса на двух основных циклах высшего образования, чтобы включить докторский уровень в качестве третьего цикла в Болонский процесс».

Как научно-исследовательские институты и Национальная академия наук могут справиться с этой ситуацией? Простым подходом сверху вниз было бы дождаться новых национальных правил и постепенно внедрять их, когда они будут установлены правительством. Вместо этого наш подход снизу вверх заключается в том, чтобы спросить: какая модель лучше для докторантов (претендентов) и научной

организации? В Национальной академии мы в настоящее время используем обе модели: традиционное советское докторское образование (с разовым финансированием из исследовательских проектов) и структурированную образовательную докторскую программу. Цель этой статьи — оценить сильные и слабые стороны обеих моделей и прийти к предварительному выводу с точки зрения современных требований армянской экономики. Следует ли:

- вернуться к традиционной советской «модели ученичества»;
- полностью перейти на структурированную образовательную докторскую программу;
- запускать оба режима параллельно в зависимости от возможностей финансирования.

Ключевые слова: Болонский процесс, докторское образование, структурированная докторская программа, PhD, третий уровень, аспирантура.

КОМПЕТЕНЦИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ РОССИЙСКИХ ВУЗОВ: ДЕФИЦИТЫ И СПОСОБЫ ДОСТРОЙКИ

АННА ГАРМОНОВА

Директор Центра университетского партнерства НИУ ВШЭ,
доцент Института образования НИУ ВШЭ,
к.полит. наук, доцент
agarmonova@hse.ru

АЗАТ ГАЛИМХАНОВ

Доцент кафедры криминалистики Уфимского университета науки и технологий,
кандидат юридических наук, доцент
alflaw@mail.ru

ЕВГЕНИЯ ОПФЕР

Доцент Института образования НИУ ВШЭ,
к.пед.наук, доцент
eper@hse.ru

ДАРЬЯ ЩЕГЛОВА

Доцент Института образования НИУ ВШЭ,
к.полит.наук
dshcheglova@hse.ru

Аннотация

Статья посвящена анализу дефицитов компетенций преподавателей российских вузов и стратегий их восполнения в контексте новой образовательной политики, ориентированной на период до 2036–2040 гг. Актуальность исследования обусловлена растущей нагрузкой на преподавателей, сокращением их численности и старением кадров в системе высшего образования. Основой исследования стали данные массового опроса 2600 преподавателей из 22 вузов 19 регионов России. Результаты выявили значительные дефициты компетенций. Наиболее острыми оказались: цифровые навыки для образования и науки, управленческие компетенции (лидерство, предпринимательство) и профессиональные знания в новых технологических областях. Возрастные различия оказались статистически значимыми с точки зрения оценки уровня компетенций: преподаватели старше 65 лет демонстрируют более низкие показатели в ИКТ и цифровых навыках, тогда как молодые педагоги испытывают дефицит в научной деятельности. Данные по стратегиям достройки компетенций через ДПО показали, что лишь треть преподавателей целенаправленно восполняют актуальные пробелы, остальные фокусируются на второстепенных компетенциях или просто хотят продлить контракт. Выводы подчеркивают необходимость пересмотра системы повышения квалификации: переход от формальных требований к индивидуализированным программам, учитывающим возрастные и профессиональные особенности. Авторы также акцентируют важность интеграции цифровых инструментов в педагогическую практику.

Ключевые слова: высшее образование в России, преподаватели вузов, компетенции преподавателей, дефициты компетенций.

COMPETENCIES OF RUSSIAN UNIVERSITY FACULTY: DEFICIENCY AND WAYS OF THEIR COMPLETION

ANNA GARMONOVA

Institute of Education,
Director of the University Partnership Center at the
National Research University Higher School of Economics

PhD in Political Sciences, Associate Professor
agarmonova@hse.ru

AZAT GALIMKHANOV

Ufa University of Sciences and Technology, Department of Criminalistics,
PhD in Legal Sciences, Associate Professor
alflaw@mail.ru

YEVGENIA OPFER

Institute of Education of the
National Research University Higher School of Economics
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor
eopfer@hse.ru

DARIA SHCHEGLOVA

Institute of Education of the
National Research University Higher School of Economics
PhD in Political Sciences, Associate Professor
dshcheglova@hse.ru

Abstract

The present article analyses the competence deficits of Russian higher education teachers and the strategies to address these deficits in the context of the new educational policy, which is oriented towards the period up to 2036-2040. The pertinence of the research is contingent upon the mounting pressure on teachers, the diminution of their numbers, and the ageing of personnel within the higher education system. The study was based on data from a large-scale survey of 2,600 teachers from 22 universities across 19 Russian regions. The results indicated substantial deficiencies in competence. The most salient of these were digital skills for education and science, managerial competencies (leadership, entrepreneurship) and professional knowledge in new technological areas. Statistical analysis revealed significant disparities in competence assessments based on age. Teachers over the age of 65 exhibited lower scores in ICT and digital skills, while those under 65 demonstrated deficiencies in science. The data on strategies for completing competencies through continuing professional development (CPD) demonstrated that a mere one-third of teachers deliberately addressed existing gaps. The remaining teachers were primarily focused on secondary competencies or simply seeking to extend their contracts. The findings emphasise the necessity to revise the current system of professional development, transitioning from a focus on formal requirements to the implementation of individualised programmes that consider age-related differences and professional characteristics. The authors also emphasise the importance of integrating digital tools into pedagogical practice.

Keywords and phrases: Higher education in Russia, university teachers, teachers' competences, competence deficits.

**ՈՌԻՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ԲՈՒՇԵՐԻ ԴԱՍԱԽՈՍՆԵՐԻ ԿՈՄՊԵՏԵՆՑԻԱՆԵՐԸ
ԲԱՅԹՈՂՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԼՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ**

ԱՆՆԱ ԳԱՐՄՈՆՈՎԱ

Ազգային հետազոտական համալսարանի տնտեսագիտության
բարձրագույն դպրոցի համալսարանական գործընկերության կենտրոնի տնօրեն,
Կրթության ինստիտուտի դոցենտ,
քաղաքական գիտությունների թեկնածու
agarmonova@hse.ru

ԱԶԱՏ ԳԱԼԻՄԽԱՆՈՎ

Ուֆայի գիտատեխնիկական համալսարանի քրեագիտության ամբիոնի դոցենտ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու
alflaw@mail.ru

ԵՎԳԵՆՅԱ ՕՊՖԵՐ

Ազգային գիտահետազոտական համալսարանի
տնտեսագիտության բարձրագույն դպրոցի կրթության ինստիտուտի դոցենտ,
մանկավարժական գիտությունների թեկնածու
eopfer@hse.ru

ԴԱՐԻԱ ՇՇԵԳԼՈՎԱ

Ազգային գիտահետազոտական համալսարանի
տնտեսագիտության բարձրագույն դպրոցի կրթության ինստիտուտի դոցենտ,
քաղաքական գիտությունների թեկնածու
dshcheglova@hse.ru

Համառոտագիր

Հոդվածը վերաբերում է Ռուսաստանի համալսարաններում դասախոսների կարողությունների պակասի վերլուծությանը և դրանք լրացնելու ռազմավարություններին՝ նախատեսված մինչև 2036-2040 թվականները նոր կրթական քաղաքականության համատեքստում: Ուսումնասիրության արդիականությունը պայմանավորված է ուսուցիչների աշխատանքային ծանրաբեռնվածության աճով, նրանց թվի կրճատմամբ և բարձրագույն կրթության համակարգում անձնակազմի ծերացմամբ: Հետազոտությունը հիմնված է Ռուսաստանի 19 շրջանների 22 համալսարանների 2600 ուսուցիչների զանգվածային հարցման տվյալների վրա: Արդյունքները բացահայտել են էական բացթողումներ իրավասությունների մեջ: Ամենահրատապ խնդիրներն են՝ կրթության և գիտության համար թվային հմտությունները, կառավարման կարողությունները (առաջնորդություն, ձեռներեցություն) և նոր տեխնոլոգիական ոլորտներում մասնագիտական գիտելիքները: Պարզվել է, որ տարիքային տարբերությունները վիճակագրորեն նշանակալի են իրավասությունների մակարդակի գնահատման առումով: 65 տարեկանից բարձր ուսուցիչները ցուցաբերում են ավելի ցածր առաջադիմություն SS և թվային հմտությունների ոլորտում, մինչդեռ երիտասարդ ուսուցիչները թերաճում են գիտական գործունեության մեջ: Լրացուցիչ մասնագիտական վերապատրաստման միջոցով կարողությունների լրացման ռազմավարությունների վերաբերյալ տվյալները ցույց տվեցին, որ ուսուցիչների միայն մեկ երրորդն է միտումնավոր լրացնում առկա բացթողումները: Մնացածը կենտրոնանում է երկրորդական կարողությունների վրա կամ պարզապես ցանկանում է երկարաձգել իրենց պայմանագրերը: Արդյունքները ընդգծում են առաջադեմ ուսուցման համակարգը վերանայելու անհրաժեշտությունը՝ ֆորմալ պահանջներից անցնելով անհատականացված ծրագրերի, որոնք հաշվի են առնում տարիքային և մասնագիտական բնութագրերը: Հեղինակները նաև ընդգծում են թվային գործիքների ինտեգրման կարևորությունը դասավանդման փորձառության մեջ:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ բարձրագույն կրթությունը Ռուսաստանում, համալսարանական դասախոսներ, ուսուցիչների կարողություններ, կարողությունների պակաս:

**ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿՈՎ ՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾ
ԽՆԴԻՆԵՐԸ ԴՊՐՈՑՈՒՄ: ԲՈՒԼԻՆԳ**

ԼՈՒՍԻՆԵ ՆԱՀԱՊԵՏՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի կրթության կառավարման մագիստրոս,
Լոռու մարզի Բազումի միջնակարգ դպրոցի ՄԿԱ համակարգող,
Վանաձորի Քարհանյան դպրոցի ուսուցիչ
nahapetyanlusine96@gmail.com

ՀԱՅԿ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
hahapet@rambler.ru

Համառոտագիր

Երկրի զարգացման կարևոր ռեսուրսներից է մարդկային ռեսուրսը: Որքան կիրթ է հասարակությունը, այնքան բարձր է այդ ռեսուրսի գործունեության արդյունավետությունը: Այդ նպատակով դեռ դպրոցական վաղ տարիքից սկսած գիտելիքների և հմտությունների ուղղությամբ ներդրումը երկրի զարգացման երաշխիքն է լինելու: Նախատեսվող ուսումնական աշխատանքը պետք է նպատակ ունենա զարգացնելու քաղաքակիրթ, նախաձեռնող, կարողունակ, ստեղծագործ, մրցունակ քաղաքացի, որը պատկերացնում է իր ապագան սեփական երկրում: Կրթությունը առաջնահերթություն է, ազգային արժեք, սոցիալ-տնտեսական առաջընթացի առանցքային գործոն. հիմնական խնդիրը կրթության որակի բարելավումն է, որը կապահովի համակարգի արդյունավետ գործունեությունը, սովորողների՝ կրթություն ստանալու հավասար հասանելիություն՝ իրենց ձգտումներին և ընդունակություններին համապատասխան: Երբեմն դպրոցը իր աշխատանքն արդյունավետ կազմակերպելու ճանապարհին առնչվում է մի շարք խոչնդոտների, որոնք ազդում են ուսուցման գործընթացի արդյունավետության վրա:

Սույն հոդվածում ուսումնասիրվում են ուսուցման արդյունավետության վրա ազդող այն գործոնները, որոնք առաջանում են դպրոցում պայմանավորված սովորողների ընտանիքի սոցիալական կարգավիճակով: Հաճախ ընտանիքի սոցիալական կարգավիճակը իր բացասական հետքն է թողնում սովորողի անձի ձևավորման և զարգացման վրա: Սոցիալական տարբերությունները կարող են բերել ընկերական կամ խմբային բախումների՝ բուլինգի: Սա կարևոր մի խնդիր է, որն իր բացասական հետքն է թողնում անձի զարգացման վրա:

Այս հարցի հետ կապված անելիքներ ունի դպրոցը՝ ճանաչելու և իր ուշադրության կենտրոնում պահելու նման սովորողներին:

Հոդվածում ներկայացված են այս խնդրի կարևորությունը և լուծման ուղիները, փորձ է արվում վերլուծելու դրանք, մշակելու և առաջարկելու լուծումներ, մշակելու մեխանիզմներ՝ դպրոց-ծնող կապը ամրացնելու, սովորողների կարիքները ճանաչելու և դրանց հաղթահարման մեխանիզմները մշակելու ուղղությամբ:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ կրթության արդյունավետություն, սոցիալական կարգավիճակ, բուլինգ, ինքնաիրացում, դրդապատճառ, կանխարգելում:

PROBLEMS AT SCHOOL RELATED TO STUDENTS' SOCIAL STATUS: BULLYING

LUSINE NAHAPETYAN

International Scientific-Educational Center of the National Academy of Sciences of the RA
Department of Education Management, Master's degree student
Coordinator of Specialised Educational Support (SES) at Bazum Secondary School, Lori Region
Teacher at Vanadzor Karhanyan School
nahapetyanlusine96@gmail.com

HAYK PETROSYAN

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
hahapet@rambler.ru

Abstract

One of the most essential resources for a country's development is its human resources. The more educated a society is, the higher the efficiency of its resource activities. For this purpose, investing in knowledge and skills from an early school age will be a guarantee of the country's development. The planned educational work should aim to develop a civilised, proactive, capable, creative, and competitive citizen who envisions their future in their own country. Education, being a priority, a national value, and a key factor for socio-economic progress, the main issue is improving the quality of education. This will ensure the effective functioning of the system and provide equal access to education for learners, in accordance with their aspirations and abilities. However, the school sometimes encounters several obstacles that hinder its ability to effectively organise its work, which in turn affects the effectiveness of the learning process.

This article examines the factors that affect the effectiveness of teaching in schools, particularly those related to the social status of the learners' families. Often, the social status of the family leaves a negative impact on the formation and development of the learner's personality. Social differences can lead to peer or group conflicts, such as bullying. This is a significant issue that has a negative impact on personal development.

The school has a role to play in this matter: to recognise and keep such students under its attention. The article presents the importance of this issue and explores possible solutions, attempting to analyse them, develop, and propose effective solutions. It also focuses on developing mechanisms to strengthen the school-parent connection, recognise students' needs, and create strategies to address them.

Keywords and phrases: Education effectiveness, social status, bullying, self-realisation, motivation, prevention.

ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С СОЦИАЛЬНЫМ СТАТУСОМ УЧАЩИХСЯ В ШКОЛЕ. БУЛЛИНГ

ЛУСИНЕ НААПЕТЯН

Магистрант управления образованием Международного научно-образовательного центра НАН РА,
Координатор специализированной образовательной поддержки
Базумской средней школы Лорийской области,
учитель Ванадзорской школы Кархянян
nahapetyanlusine96@gmail.com

ГАЙК ПЕТРОСЯН

Доктор педагогических наук, профессор
hahapet@rambler.ru

Аннотация

Человеческие ресурсы являются одним из важнейших ресурсов для развития страны. Чем образованнее общество, тем выше эффективность этого ресурса. В связи с этим инвестирование в знания и умения с раннего школьного возраста является залогом развития страны. Планируемая воспитательная работа должна быть направлена на формирование цивилизованного, инициативного, способного,

креативного, конкурентноспособного гражданина, представляющего своё будущее в собственной стране. Поскольку образование является приоритетом, национальной ценностью, ключевым фактором социально-экономического прогресса, главной задачей становится повышение качества образования, что обеспечит эффективное функционирование системы, равный доступ учащихся к образованию в соответствии с их стремлениями и способностями. Но порой на пути к эффективной организации своей работы школа сталкивается с рядом препятствий, которые возникают из-за социального статуса семей учащихся. Зачастую социальный статус семьи накладывает негативный отпечаток на формирование и развитие личности обучающегося. Социальные различия могут привести к возникновению как дружеских отношений, так и групповых конфликтов, таких как травля, буллинг. Это важный вопрос, который оставляет негативный след в развитии человека. В этом направлении школе предстоит сделать многое, чтобы выявлять таких учеников и держать их в центре внимания. В статье представлена важность данной проблемы и пути её решения, сделана попытка проанализировать их, разработать и предложить решения, разработать механизмы укрепления школьно–родительских отношений, распознать потребности учащихся и разработать механизмы их преодоления.

Ключевые слова: эффективность образования, социальный статус, буллинг, самореализация, мотивация, профилактика.

ПРЕПОДАВАТЕЛИ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ: КОГНИТИВНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ

СЕРГЕЙ ГАВРИЛОВ

научный сотрудник Центра языка и мозга НИУ ВШЭ Нижний-Новгород,
кандидат технических наук,
svgavrilov@hse.ru

Аннотация

В статье приведено обобщение теоретических подходов, разделяющих когнитивные процессы преподавателя на основные сферы: процессы планирования своей работы, интерактивные (ситуационные) мысли и решения преподавателей при проведении занятий, теории и убеждения преподавателей. Представлены современные исследовательские подходы как сугубо когнитивные, так и посвященные педагогическому образованию и профессиональному развитию, которые строятся с учетом когнитивных процессов, изучающие деятельность преподавателя непосредственно в аудитории. Показана возможность выделения общих для всех существующих исследовательских подходов когнитивных функций, описывающих работу преподавателя в аудитории, таких как гибкость мышления и исполнительные функции. Предлагается возможность изучения управляющих функций и гибкости мышления преподавателей в рамках подхода к компонентам когнитивных навыков с помощью существующих инструментов количественных исследований.

Ключевые слова: преподаватели, профессиональные компетенции, когнитивные функции, когнитивная гибкость, исполнительные функции, когнитивная интеграция.

HIGHER EDUCATION FACULTY: COGNITIVE INTEGRATION

SERGEY GAVRILOV

Center for Language and Brain,
National Research University Higher School of Economics, Nizhny-Novgorod,
Researcher, PhD in Technical Sciences
svgavrilov@hse.ru

Abstract

The author describes a research framework that divides the cognitive processes of teachers into three main spheres: the processes of planning their work, the interactive (situational) thoughts and decisions teachers make when conducting classes, and the theories and beliefs they hold. The paper presents modern research approaches, both purely cognitive and those devoted to teacher education and professional development, which are based on cognitive processes and study teachers' activities directly in the classroom. It highlights the potential for identifying cognitive functions common to all existing research approaches that describe the teacher's work in the classroom, such as flexibility of thinking and executive functions. The possibility of studying executive functions and the flexibility of thinking of teachers within the framework of the approach to cognitive skills components, using existing quantitative research tools, is suggested.

Keywords and phrases: Teachers, professional competencies, cognitive functions, cognitive flexibility, executive function, cognitive integration.

ԲՈՒՇԵՐԻ ԴԱՍԱԽՈՍՆԵՐ. ՃԱՆԱՉՈՂԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՈՒՄ

ՍԵՐԳԵՅ ԳԱՎՐԻԼՈՎ

Նիժնի Նովգորոդի ազգային հետազոտական համալսարանի
տնտեսագիտության բարձրագույն դպրոցի լեզվի և ուղեղի կենտրոնի գիտաշխատող,
տեխնիկական գիտությունների թեկնածու

svgavrilov@hse.ru

Համառոտագիր

Հոդվածում ներկայացված է տեսական մոտեցումների ընդհանրացումը, որոնք ուսուցչի ճանաչողական գործընթացները տարանջատում են հիմնական ոլորտների՝ իրենց աշխատանքի պլանավորման գործընթացներ, ուսուցիչների ինտերակտիվ (իրավիճակային) մտքեր և որոշումներ դասեր անցկացնելիս, ուսուցիչների տեսություններ և համոզմունքներ: Հոդվածում ներկայացված են ժամանակակից հետազոտական մոտեցումներ, ինչպես զուտ ճանաչողական, այնպես էլ մանկավարժական կրթությանը և մասնագիտական զարգացմանը նվիրված, որոնք կառուցված են՝ հաշվի առնելով ճանաչողական գործընթացները, ուսումնասիրելով ուսուցչի կողմից անմիջապես դասարանում նախատեսված գործունեությունը: Յուր և տրվում դասարանում ուսուցչի աշխատանքը նկարագրող բոլոր առկա հետազոտական մոտեցումների համար ընդհանուր ճանաչողական գործառույթների բացահայտման հնարավորությունը, ինչպիսիք են՝ մտածողության ճկունությունը և կատարողական գործառույթները: Առաջարկվում է ուսուցիչների կատարողական գործառույթների և մտածողության ճկունության ուսումնասիրության հնարավորությունը ճանաչողական հմտությունների բաղադրիչների մոտեցման շրջանակներում՝ օգտագործելով առկա քանակական հետազոտական գործիքները:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ ուսուցիչներ, մասնագիտական կարողություններ, ճանաչողական գործառույթներ, ճանաչողական ճկունություն, կատարողական գործառույթներ, ճանաչողական ինտեգրացիա:

VR ԵՎ AR ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍՈՎՈՐՈՂՆԵՐԻ ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՅԻ ԵՎ ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

ՄԵՐԻ ԳՈՐԳԻՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի
կրթության կառավարման մագիստրանտ,
Մարտունու Մ.Մելիք-Շահումյանցի անվան N 1 դպրոցի ուսուցչուհի
meri.gorgiyan@edu.isec.am

ԱՆԻ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի
կրթության կառավարման մագիստրանտ,
«ԿԱԶԱ» շվեյցարական մարդասիրական հիմնադրամ,
կրթության զարգացման ծրագրերի պատասխանատու
ani.ghazaryann@edu.isec.am

ԱՏՈՄ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի դեկան,
Ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու,
մանկավարժության դոցենտ
atom.mkhitaryan@isec.am

Համառոտագիր

Տեխնոլոգիական առաջընթացը նոր հնարավորություններ է ստեղծում կրթության ոլորտում՝ խթանելով նորարարական ուսուցման մեթոդների կիրառումը: Այս հետազոտությունն ուսումնասիրում է վիրտուալ (VR) և լրացված (AR) իրականության տեխնոլոգիաների ազդեցությունը սովորողների մոտիվացիայի և ներգրավվածության վրա՝ հիմնվելով Թալինի ավագ դպրոցի փորձի վրա: VR լաբորատորիայի ստեղծումը հնարավորություն է տվել սովորողներին վիրտուալ միջավայրում ուսումնասիրելու տարբեր առարկաներ՝ պատմությունից մինչև բնագիտական գիտություններ: Փորձարկումները ցույց են տվել, որ VR-ը խթանում է զգայական ընկալումը, ամրապնդում ուսումնական նյութի հիշողությունը և նվազեցնում խուճապային ռեակցիաները արտակարգ իրավիճակներում, հակիրճ կարելի է ասել, որ VR-ի օգնությամբ փոքրիկ սթրեսների միջոցով ուղեղին սովորեցնում ենք կառավարել արտակարգ իրավիճակներում առաջացող խուճապը:

Լրացված իրականության տեխնոլոգիաների կիրառումը, մասնավորապես «TakeAR» ստարտափի շրջանակում, նպաստել է դասընթացների ինտերակտիվության բարձրացմանը՝ հնարավորություն տալով թվայնացնելու պատմական հուշարձաններ և ստեղծելու ուսումնական 3D մոդելներ: Արդյունքները ցույց են տալիս, որ AR տեխնոլոգիաներն ակտիվացնում են սովորողների ներգրավվածությունը, զարգացնում թիմային աշխատանքը և տեխնոլոգիական հմտությունները:

Այս հետազոտությունը վկայում է, որ VR և AR տեխնոլոգիաների ինտեգրումը կրթական միջավայրում նպաստում է ուսումնառության արդյունավետության բարձրացմանը և կարող է լինել ժամանակակից կրթության կարևոր բաղադրիչ:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ կրթություն, լրացված իրականություն, վիրտուալ իրականություն, վերապրում, արհեստական բանականություն, երկչափ և եռաչափ

պատկերներ:

THE IMPACT OF VR AND AR TECHNOLOGIES ON STUDENTS' MOTIVATION AND ENGAGEMENT

MERI GORGIYAN

International Scientific-Educational Centre
of the National Academy of Sciences of the RA
Department of Education Management, Master's degree student
Martuni No. 1 School, named after M. Melik-Shahumyan, teacher
meri.gorgiyan@edu.isec.am

ANI GHAZARYAN

International Scientific-Educational Centre
of the National Academy of Sciences of the RA
Department of Education Management, Master's degree student
KASA Swiss Humanitarian Foundation, Head of Education Development Programs
ani.ghazaryan@edu.isec.am

ATOM MKHITARYAN

International Scientific-Educational Centre
of the National Academy of Sciences of the RA, Dean
PhD in Physical-Mathematical Sciences, Associate Professor
atom.mkhitaryan@isec.am

Abstract

Technological advancements are creating new opportunities in education by fostering the adoption of innovative teaching methods. This study explores the impact of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) technologies on the educational process, based on the experience of Talin High School.

The establishment of a VR laboratory has enabled students to study various subjects, from history to the natural sciences, within a virtual environment. Experiments have shown that VR enhances sensory perception, strengthens memory retention of educational material, and reduces panic reactions in emergency situations.

The use of augmented reality technologies, particularly within the TakeAR startup, has increased the interactivity of lessons by allowing the digitisation of historical monuments and the creation of educational 3D models. The findings indicate that AR technologies enhance student engagement, foster teamwork, and develop technological skills.

This study confirms that integrating virtual reality (VR) and augmented reality (AR) into the educational environment enhances learning efficiency and has the potential to become a vital component of modern education.

Keywords and phrases: Education, augmented reality, virtual reality, experience, artificial intelligence, two-dimensional and three-dimensional images.

ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ VR И AR НА МОТИВАЦИЮ И ВОВЛЕЧЕННОСТЬ УЧАЩИХСЯ

МЕРИ ГОРГИЯН

Магистрант по управлению образованием
Международного научно-образовательного центра НАН РА,
учительница школы № 1 имени М. Мелик-Шахумянца города Мартуни
meri.gorgiyan@edu.isec.am

АНИ КАЗАРЯН

Магистрант по управлению образованием
Международного научно-образовательного центра НАН РА,
Ответственная за программы развития образования
Швейцарского гуманитарного фонда “KASA”
ani.ghazaryann@edu.isec.am

АТОМ МХИТАРЯН

Международный научно-образовательный центр НАН РА, декан
кандидат физико-математических наук, доцент педагогики
atom.mkhitaryan@isec.am

Аннотация

Технологический прогресс открывает новые возможности в сфере образования, способствуя внедрению инновационных методов обучения. Данное исследование рассматривает влияние технологий виртуальной (VR) и дополненной (AR) реальности на образовательный процесс на основе опыта Талинской старшей школы.

Создание VR-лаборатории позволило учащимся изучать различные предметы — от истории до естественных наук — в виртуальной среде. Эксперименты показали, что VR способствует сенсорному восприятию, улучшает запоминание учебного материала и снижает панические реакции в чрезвычайных ситуациях.

Использование технологий дополненной реальности, в частности в рамках стартапа TakeAR, повысило интерактивность занятий, позволив оцифровать исторические памятники и создать учебные 3D-модели. Результаты исследования показывают, что AR-технологии активизируют вовлеченность учащихся, развивают навыки командной работы и технологические компетенции.

Данное исследование подтверждает, что интеграция VR и AR в образовательную среду способствует повышению эффективности обучения и может стать важной частью современного образования.

Ключевые слова: дополненная реальность, виртуальная реальность, переживание, искусственный интеллект, двумерные и трехмерные изображения.

**ԴՊՐՈՑՈՒՄ «ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ» ԱՌԱՐԿԱՅԻ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԿՆԴԻՐՆԵՐԸ ԹՎԱՅԻՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԻ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆՈՒՄ**

ՆԱՐԻՆԵ ԳԱԼՍՏՅԱՆ

Վանաձորի Գ. Չաուշի անվան 24 միջնակարգ դպրոցի ուսուցիչ

narinegalstyan12@gmail.com

Համառոտագիր

Ժամանակակից կրթական գործընթացը չի կարող անտեսել թվային տեխնոլոգիաների դերը, հատկապես աշխարհագրության ուսուցման մեջ: Թվային փոխակերպումների դարաշրջանում դասավանդման ավանդական մեթոդները վերանայման կարիք ունեն՝ կրթության արդիականացման և արդյունավետության բարձրացման նպատակով: Աշխարհագրություն առարկան, լինելով բազմաշերտ և բարդ գիտություն, պահանջում է նորարարական մոտեցումներ, որոնք կօգնեն աշակերտներին ընկալել տարածական օրինաչափություններն ու զարգացնել վերլուծական մտածողությունը:

Հոդվածում քննարկվում են այն հիմնական մարտահրավերները, որոնք առաջանում են թվային գործիքների ներմուծման դեպքում: Առաջին հերթին, ուսուցիչների պատրաստվածության հարցը շարունակում է մնալ կարևոր: Թվային տեխնոլոգիաների արդյունավետ կիրառումը պահանջում է մասնագիտական վերապատրաստում, ինչը դեռևս մարտահրավեր է բազմաթիվ կրթական հաստատությունների համար: Երկրորդ՝ տեխնիկական ռեսուրսների սահմանափակ հասանելիությունը խոչընդոտում է դպրոցներում նորարարական մեթոդների լայն տարածումը: Չնայած տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացմանը, շատ դպրոցներ չունեն բավարար սարքավորումներ՝ ապահովելու թվային ուսուցման լիարժեք իրականացում:

Ի լրումն այս մարտահրավերների՝ կան նաև մի շարք խնդիրներ, որոնք լուծման կարիք ունեն՝ հանրակրթության մեջ թվային տեխնոլոգիաների ներուժն ամբողջությամբ օգտագործելու համար: Հայաստանում շատ ուսուցիչներ չեն ստացել համապատասխան աջակցություն, թե ինչպես զարգացող տեխնոլոգիան ինտեգրել իրենց դասավանդմանը, ինչը կարող է խանգարել դասասենյակում թվային գործիքներն արդյունավետ օգտագործելու նրանց կարողությանը:

Այս խնդիրը լուծելու համար անհրաժեշտ է բոլոր ուսուցիչներին տրամադրել որակյալ վերապատրաստում և աջակցություն՝ օգնելու նրանց զարգացնելու թվային գրագիտության իրենց գործնական հմտությունները:

Մյուս խնդիրը հայերեն թվային բովանդակության և ռեսուրսների բացակայությունն է: Թեև համացանցում առկա է հարուստ տեղեկատվություն, սակայն մեծ մասն անգլերենով կամ այլ օտար լեզուներով է: Սա կարող է խոչընդոտ հանդիսանալ այն ուսուցիչների և սովորողների համար, որոնք չունեն անգլերենի համապատասխան գիտելիքներ, որպեսզի կարողանան օգտվել իրենց անհրաժեշտ ռեսուրսներից:

Այս խնդիրը հաղթահարելու համար անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել հայերեն թվային բովանդակության և ազգային ուսումնական ծրագրին համապատասխանող ռեսուրսների մշակման համար: Չնայած այս մարտահրավերներին և խնդիրներին, հանրակրթությունը թվային հասարակությունում, անշուշտ, անհերքելի հեռանկարներ ունի: Հիմնական հեռանկարներից մեկը սովորողների համար ուսուցման փորձը անհատականացնելու ունակությունն է: Տեխնոլոգիաների կիրառմամբ ուսուցիչները կարող են հարմարեցնել հրահանգները յուրաքանչյուր աշակերտի անհատական կարիքներին և հետաքրքրություններին համապատասխանելու համար: Սա կարող է օգնել բարձրացնելու սովորողների մոտիվացիան և ներգրավվածությունը, ինչպես նաև բարելավելու ուսման արդյունքները:

Մեկ այլ հեռանկար է գլոբալ համագործակցության և հաղորդակցության հնարավորությունը: Առցանց հարթակների և սոցիալական ցանցերի միջոցով սովորողները կարող են կապվել և համագործակցել հասակակիցների հետ ամբողջ աշխարհից: Սա նրանց կարող է արժեքավոր հնարավորություններ տալ՝ ուսումնասիրելու տարբեր մշակույթներ, գաղափարներ և հեռանկարներ:

Թվային գործիքների կիրառումը աշխարհագրության ուսուցման մեջ բազմաթիվ հնարավորություններ է ընձեռում: GIS (Աշխարհագրական տեղեկատվական համակարգեր), վիրտուալ և ընդլայնված իրականություն (VR/AR), արհեստական բանականություն (ԱԲ), ինտերակտիվ քարտեզներ և հեռախոսային հավելվածներ թույլ են տալիս աշակերտներին ավելի գործնական ձևով ուսումնասիրել աշխարհագրական գործընթացները, կատարել մոդելավորումներ և վերլուծել տվյալներ: Նման մոտեցումը նպաստում է դասընթացների ինտերակտիվությանը և աշակերտների ներգրավվածության բարձրացմանը:

Հոդվածում շեշտվում է, որ թվային կրթական միջավայրի ձևավորումը պահանջում է համապարփակ ռազմավարություն, որը պետք է ներառի ուսուցիչների վերապատրաստում, նյութատեխնիկական բազայի բարելավում և դասավանդման նորարարական մեթոդների կիրառություն: Արդյունավետ թվային ուսուցման ներդրումը կօգնի ոչ միայն կատարելագործելու աշխարհագրական կրթությունը, այլև զարգացնելու աշակերտների տեխնոլոգիական հմտությունները՝ պատրաստելով նրանց ապագա մասնագիտական գործունեությանը:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ աշխարհագրական կրթություն, թվային կրթական տեխնոլոգիաներ, աշխարհագրության դասավանդման մեթոդներ, աշխարհագրական տեղեկատվական համակարգեր (ԱՏՀ), ինտերակտիվ քարտեզներ, թվային հմտություններ, տեխնոլոգիաների ինտեգրում կրթության մեջ, մեդիագրագիտություն և թվային գրագիտություն:

FUNDAMENTAL ISSUES IN TEACHING THE SUBJECT “GEOGRAPHY” AT SCHOOL IN THE ERA OF DIGITAL TRANSFORMATIONS

NARINE GALSTYAN

Vanadzor G. Chaush Secondary School No. 24, Teacher

narinegalstyan12@gmail.com

Abstract

The modern educational process cannot ignore the role of digital technologies, especially in the teaching of geography. In the era of digital transformation, traditional teaching methods need to be reconsidered to modernise education and enhance its effectiveness. Geography, as a multifaceted and complex discipline, necessitates innovative approaches that empower students to comprehend spatial patterns and cultivate analytical thinking.

This article discusses the main challenges arising from the integration of digital tools in geography education. Firstly, teacher preparedness remains a crucial issue. The effective use of digital technologies requires professional retraining, which is still a challenge for many educational institutions. Secondly, the limited availability of technical resources hinders the widespread adoption of innovative methods in schools. Despite advances in information technology, many schools lack the necessary equipment to implement digital learning fully.

In addition to these challenges, several issues must be addressed to harness the potential of digital technologies in general education fully. Many teachers in Armenia have not received adequate support on how to integrate emerging technology into their teaching, which can hinder their ability to use digital tools effectively in the classroom.

To address this issue, it is necessary to provide all teachers with quality training and support to help them develop their practical digital literacy skills. Another issue is the lack of digital content and resources in Armenian.

Although a wealth of information is available on the Internet, much of it is in English or other foreign languages. This can be a barrier for teachers and learners who lack adequate English language skills, preventing them from accessing the resources they need.

To overcome this problem, it is necessary to take measures to develop digital content in Armenian and resources that are consistent with the national curriculum. Despite these challenges and issues, general education in a digital society certainly has undeniable prospects. One of the main prospects is the ability to personalise the learning experience for learners. By using technology, teachers can tailor instruction to meet the individual needs and interests of each student. This can help increase student motivation and engagement while also improving learning outcomes.

Another prospect is the opportunity for global collaboration and communication. Through online platforms and social networks, learners can connect and collaborate with peers from all over the world. This can provide them with valuable opportunities to explore different cultures, ideas, and perspectives.

The use of digital tools in geography education offers numerous opportunities. Geographic Information Systems (GIS), virtual and augmented reality (VR/AR), artificial intelligence (AI), interactive maps, and mobile applications allow students to explore geographical processes more practically, conduct simulations, and analyse data. This approach enhances the interactivity of lessons and increases student engagement.

The article emphasises that creating a digital educational environment requires a comprehensive strategy, including teacher training, improvement of material and technical resources, and the application of innovative teaching methods. The practical implementation of digital learning will not only improve geography education but also develop students' technological skills, preparing them for their future professional careers.

Keywords and phrases: Geographic education, digital educational technologies, geography teaching methods, Geographic Information Systems (GIS), interactive maps, teacher training and professional development, digital skills, technology integration in education, media literacy and digital literacy.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ГЕОГРАФИИ В ШКОЛЕ В ЭПОХУ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

НАРИНЕ ГАЛСТЯН

Учительница средней школы № 24 г. им. Чауша г. Ванadzора

narinegalstyan12@gmail.com

Аннотация

Современный образовательный процесс не может игнорировать роль цифровых технологий, особенно в преподавании географии. В эпоху цифровой трансформации традиционные методы обучения нуждаются в пересмотре с целью модернизации образования и повышения его эффективности. География, будучи многослойной и сложной наукой, требует инновационных подходов, которые помогут учащимся понять пространственные закономерности и развить аналитическое мышление.

В статье рассматриваются основные вызовы, возникающие при внедрении цифровых инструментов. В первую очередь, остается актуальным вопрос подготовки учителей. Эффективное использование цифровых технологий требует профессиональной переподготовки, что по-прежнему является проблемой для многих образовательных учреждений. Во-вторых, ограниченный доступ к техническим ресурсам препятствует широкому распространению инновационных методов в школах. Несмотря на развитие информационных технологий, многие школы не обладают достаточным оборудованием для полноценного внедрения цифрового обучения.

В дополнение к этим проблемам, есть также ряд вопросов, которые необходимо решить, чтобы полностью использовать потенциал цифровых технологий в общем образовании. Многие учителя в Армении не получили адекватной поддержки в вопросах интеграции новых технологий в свое преподавание, что может помешать им эффективно использовать цифровые инструменты в классе.

Для решения этой проблемы необходимо предоставить всем учителям качественную подготовку и поддержку, чтобы помочь им развить практические навыки цифровой грамотности. Еще одной проблемой является отсутствие цифрового контента и ресурсов на армянском языке. Хотя в Интернете доступно огромное количество информации, большая ее часть на английском или других иностранных языках. Это

может стать препятствием для учителей и учащихся, которые не владеют английским языком на должном уровне, чтобы получить доступ к необходимым им ресурсам.

Для преодоления этой проблемы необходимо принять меры по разработке цифрового контента на армянском языке и ресурсов, соответствующих национальной учебной программе. Несмотря на эти вызовы и проблемы, общее образование в цифровом обществе, безусловно, имеет неоспоримые перспективы. Одной из главных перспектив является возможность персонализировать процесс обучения для учащихся. Используя технологии, учителя могут адаптировать обучение в соответствии с индивидуальными потребностями и интересами каждого ученика. Это может помочь повысить мотивацию и вовлеченность учеников, а также улучшить результаты обучения.

Другая перспектива — возможность глобального сотрудничества и общения. Через онлайн-платформы и социальные сети учащиеся могут общаться и сотрудничать с коллегами со всего мира. Это может предоставить им ценные возможности для изучения различных культур, идей и точек зрения.

Использование цифровых инструментов в преподавании географии открывает множество возможностей. Геоинформационные системы (ГИС), технологии виртуальной и дополненной реальности (VR/AR), искусственный интеллект (ИИ), интерактивные карты и мобильные приложения позволяют учащимся более практическим способом изучать географические процессы, проводить моделирование и анализ данных. Такой подход способствует повышению интерактивности уроков и вовлеченности учеников в образовательный процесс.

В статье подчеркивается, что формирование цифровой образовательной среды требует комплексной стратегии, включающей переподготовку учителей, улучшение материально-технической базы и применение инновационных методов преподавания. Эффективное внедрение цифрового обучения поможет не только усовершенствовать географическое образование, но и развить у учащихся технологические навыки, подготавливая их к будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: географическое образование, цифровые образовательные технологии, методы преподавания географии, географические информационные системы (ГИС), интерактивные карты, повышение квалификации учителей, цифровые навыки, медиаграмотность и цифровая грамотность.

ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳԵՐՄԱՆԵՐԵՆԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹՅԱՆ ԱՃԻ ՎՐԱ

ԱՐՓԻՆԵ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոն, մանկավարժության ամբիոն,
կրթության կառավարում, մագիստրանտ
arpinehakobyan52@gmail.com

Համառոտագիր

Կրթության որակի բարձրացումը կարևոր տեղ է զբաղեցնում կրթության տիրույթում, իսկ օտար լեզուների, մասնավորապես գերմաներենի ուսուցումը կարևոր բաղադրիչ է՝ ի պատասխան ժամանակակից հասարակության գլոբալ պահանջներին: Գերմաներենը եվրոպական մի շարք երկրների պաշտոնական լեզուն է, և այդ լեզվին տիրապետելը մեծ թվով ակադեմիական ու մասնագիտական հնարավորություններ է բացում: Սույն հոդվածում ներկայացված է կրթության կառավարման դերը որպես գերմաներենի ուսուցման գործընթացի նկատմամբ ուսանողների հետաքրքրության խթանման միջոց:

Հետազոտության նպատակն է՝ վերլուծել, թե ինչպես կարող է կրթության արդյունավետ կառավարման գործընթացը նպաստել ուսանողների օտար լեզվի ուսուցման նկատմամբ հետաքրքրության աճին: Հոդվածում քննարկվում են կրթության կառավարման տարբեր գործոններ: Էական նշանակություն ունեն այնպիսի գործոնները, ինչպիսիք են՝ ուսումնական միջավայրի ձևավորումը, ուսուցիչների պատրաստվածության մակարդակը, դասավանդման նորարարական մեթոդների կիրառումը և ուսանողներին ներգրավելու ռազմավարությունները: Արդիական է ուսումնասիրել այն գործոնները, որոնք նպաստում են գերմաներեն լեզվի ուսուցման նկատմամբ մոտիվացիայի ստեղծմանը, մասնավորապես՝ կրթության կառավարման մեխանիզմների միջոցով:

Հոդվածում հիմնավորված է, որ կրթության կառավարման արդյունավետ ռազմավարությունները կարող են նպաստել կրթության որակի բարձրացմանը և ուսանողների մոտիվացմանը: Հիմնավորման համար օգտագործվում են մի շարք տեսական և գործնական ուսումնասիրություններ՝ ընդգրկելով ինչպես միջազգային փորձը, այնպես էլ մեր հանրապետության ուսումնական հաստատություններում կիրառվող մոտեցումները:

Հետազոտության արդյունքները ցույց են տվել, որ կրթության կառավարման ռազմավարական մոտեցումը կարևոր ազդեցություն ունի ուսուցման արդյունավետության վրա՝ նպաստելով ուսանողների մոտիվացիայի բարձրացմանն ու գերմաներեն լեզվի ուսումնասիրման նկատմամբ դրական վերաբերմունքի ձևավորմանը:

Հետազոտության մեթոդներ՝ գիտական գրականության վերլուծության, ուսումնական հաստատությունների կրթական գործունեության լավագույն փորձի ուսումնասիրություն:

Հետազոտության մեթոդական հիմքեր՝ համակարգային, վիճակագրական, տեղեկատվական-ճանաչողական մոտեցումներ:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ կառավարման ռազմավարություններ, գերմաներենի ուսուցում, մոտիվացիա, կրթության կառավարում, կրթության որակի բարելավում:

THE IMPACT OF EDUCATIONAL MANAGEMENT ON THE GROWTH OF INTEREST IN LEARNING GERMAN

ARPINE HAKOBYAN

International Scientific-Educational Center of the National Academy of Sciences of the RA

Abstract

Improving the quality of education is a high priority on the global agenda, and teaching foreign languages, especially German, is a crucial component in responding to the demands of modern society. German is the primary official language of several European countries, and mastering it opens up a wide range of academic and professional opportunities. This research examines the role of educational management in increasing interest in learning the German language.

The research aims to analyse how effective educational management practices can stimulate students' motivation and interest in learning a foreign language. The research examines various aspects of educational management, including the design of the learning environment, the level of teacher training, the adoption of innovative teaching methods, and strategies for engaging students. It is relevant to study the factors that contribute to the formation of motivation for learning the German language, in particular through educational management mechanisms.

The research substantiates that effective educational management strategies can enhance the quality of the educational process and foster student motivation. Several theoretical and practical studies are employed to substantiate the findings, encompassing both international experiences and approaches utilised in local educational institutions.

The research results indicate that a strategic approach to educational management significantly impacts learning effectiveness, contributing to increased student motivation and a positive attitude towards learning the German language.

Research methods. Analysis of scientific literature, methods of quality measurement and assessment, and expert evaluation, as well as study of best practices in educational activities of educational institutions. Methodological foundations of the study. Systemic, statistical, information-cognitive approaches.

Keywords and phrases: Management strategies, German language learning, motivation, educational management, improving the quality of education, international experience, effective management models.

ВЛИЯНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЕМ НА РОСТ ИНТЕРЕСА К ИЗУЧЕНИЮ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

АРПИНЕ АКОПЯН

Магистрант кафедры педагогики по управлению образованием
Международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения
arpinehakobyan52@gmail.com

Аннотация

Повышение качества образования занимает важное место в глобальной повестке дня, а изучение иностранных языков, в частности немецкого, является важным компонентом реагирования на глобальные запросы профессиональных возможностей современного общества. В статье рассматривается роль управления образованием в повышении интереса к изучению немецкого языка.

Цель исследования – проанализировать, как эффективные практики управления образованием могут способствовать повышению мотивации и интереса студентов к изучению иностранного языка. В статье рассматриваются различные факторы управления образованием, такие как проектирование учебной среды, уровень подготовки преподавателей, использование инновационных методов обучения и стратегии вовлечения студентов. Настало время изучить факторы, способствующие формированию мотивации к изучению немецкого языка, в частности через механизмы управления образованием. В статье утверждается, что эффективные стратегии управления образованием могут способствовать повышению качества образовательного процесса и формированию мотивации студентов.

Результаты исследования показывают, что стратегический подход к управлению образованием оказывает важное влияние на эффективность обучения, способствуя повышению мотивации студентов и формированию положительного отношения к изучению немецкого языка.

Методы исследования: анализ научной литературы, методов измерения и оценки качества и экспертной оценки, изучение лучших практик образовательной деятельности образовательных учреждений. Методологические основы исследования: системный, статистический, информационно-когнитивный подходы.

Ключевые слова: стратегии управления, изучение немецкого языка, мотивация, менеджмент образования, повышение качества образования, международный опыт, эффективные модели управления.

ՆԱԽԱԳԾԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ԱՇԱԿԵՐՏԻ ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՅԻ ԱՂԲՅՈՒՐ

ՖԼՈՐԱ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Հ. Գալստյանի անվան թիվ 83 ավագ դպրոցի մաթեմատիկայի ուսուցիչ,
ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի
գիտակրթական միջազգային կենտրոնի
կրթության կառավարման մագիստրանտ
flora.karapetyan87@mail.ru

Համառոտագիր

Նախագծային ուսուցումը կրթական համակարգում կարևոր դեր է խաղում՝ նպաստելով սովորողների կայուն գիտելիքների ձեռքբերմանը, հմտությունների, կարողունակությունների զարգացմանը և արժեքների ձևավորմանը: Այս մեթոդը, որը կենտրոնանում է սովորողների ակտիվ մասնակցության վրա, նպաստում է նրանց մոտիվացիայի բարձրացմանը և ուսումնական գործընթացի բարելավմանը: Այն հիմնված է իրական կյանքի խնդիրների և նախագծերի վրա, որոնք պահանջում են աշակերտներից կիրառել իրենց գիտելիքները և հմտությունները՝ լուծումներ գտնելու համար: Այս մեթոդը հնարավորություն է տալիս աշակերտներին ավելի խորը ընկալելու նյութը, զարգացնելու իրենց ճանաչողական հմտությունները, ստեղծագործական ունակությունները, ինքնուրույնությունն ու համագործակցությունը: Նախագծային ուսուցումը նպաստում է նրանց քննադատական և ստեղծագործական մտածողության զարգացմանը, տեղեկատվական տարածքում ինքնուրույն կողմնորոշվելուն և խնդիրների լուծման հմտությունների ու թիմային աշխատանքի կարողությունների զարգացմանը:

Նախագծային աշխատանքը սովորողների մոտիվացիայի աղբյուր է: Նախագծային աշխատանքը հնարավորություն է տալիս աշակերտներին ներգրավվելու ակտիվ ճանաչողական գործընթացում, որը հիմնված է համագործակցության մեթոդաբանության վրա: Աշակերտները կարող են ընտրել իրենց հետաքրքրող թեմաները և աշխատել դրանց վրա, ինչը նպաստում է նրանց մոտիվացիայի բարձրացմանը և ուսումնական գործընթացի արդյունավետությանը: Երբ աշակերտները աշխատում են իրական կյանքի խնդիրների վրա, նրանք զգում են իրենց աշխատանքի կարևորությունը և ազդեցությունը, ինչը ևս բարձրացնում է նրանց մոտիվացիան և ներգրավվածությունը:

Նախագծային աշխատանքների կիրառումը ազդում է ուսումնական գործընթացի բարելավման վրա: Նախագծային ուսուցումը հնարավորություն է տալիս աշակերտներին ներգրավվելու ակտիվ ճանաչողական գործընթացում, որը հիմնված է համագործակցության մեթոդաբանության վրա: Աշակերտները կարող են ընտրել իրենց նախագծերի թեմաները և աշխատել դրանց վրա, ինչը նպաստում է նրանց ինքնուրույնության և պատասխանատվության զարգացմանը: Նախագծային ուսուցումը նպաստում է ուսումնական նյութի ավելի խորը ընկալմանը, քննադատական մտածողության և խնդիրների լուծման հմտությունների զարգացմանը:

Սովորողների շրջանում հարցումները հնարավորություն տվեցին հավաքելու կարծիքներ, փորձառություններ և առաջարկներ, որոնց վերլուծությունը կնպաստի ուսումնական գործընթացի բարելավմանը: Հարցումների հիմնական նպատակներն էին՝ պարզել սովորողների մոտիվացիայի մակարդակը, վերլուծել ուսումնական գործընթացի արդյունավետությունը և հավաքել առաջարկներ: Առցանց (օնլայն) հարցման մեթոդը հնարավորություն տվեց հավաքելու տվյալներ արագ և արդյունավետ, և վերլուծելու դրանք: Վերլուծվել են քանակական տվյալները և պարզվել հիմնական տենդենցները: Դիագրամները ցույց են տվել նախագծային ուսուցման ազդեցությունը սովորողների մոտիվացիայի, գիտելիքների ամրապնդման և

համագործակցության ունակությունների զարգացման վրա: Թեմատիկ վերլուծության արդյունքում պարզվել է, որ նախագծային ուսուցումը զգալիորեն դրական ազդեցություն է թողնում սովորողների մոտիվացիայի, սովորելու բարելավման, համագործակցության և ստեղծագործական ունակությունների զարգացման վրա: Նախագծային ուսուցումը մեծամասամբ դրական է ընկալվում և նպաստում է սովորողների մոտիվացիայի, սովորելու բարելավմանը, համագործակցության և ստեղծագործական ունակությունների զարգացմանը: Այնուամենայնիվ, եղել են նաև որոշակի դժվարություններ կամ անհամապատասխանություններ մեթոդի կիրառման մեջ, որոնք կարող են պահանջել լրացուցիչ ուշադրություն և բարելավումներ:

Ամփոփելով՝ նշենք, որ նախագծային ուսուցումը որպես ծրագիր պետք է ավելի կատարելագործվի՝ հաշվի առնելով ուսումնական հաստատությունների, կազմակերպվածության մակարդակը և աշակերտների ներգրավվածության մեթոդները: Թեմաները պետք է դարձնել ավելի արդիական և գիտական տեսանկյունից խորը, իսկ վերջնարդյունքի և պրոդուկտի ներկայացման ձևը՝ միջազգային ստանդարտներին համապատասխան: Անհրաժեշտ է որևէ մեթոդով մեծացնել երեխաների հետաքրքրությունը, ներգրավվածությունը, հարկավոր է նրանց ներգրավել աշխատանքների մեջ:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ նախագծային ուսուցում, մոտիվացիա, կրթական մեթոդ, ուսումնական գործընթաց, համագործակցություն, ստեղծագործականություն:

PROJECT WORK AS A SOURCE OF STUDENT MOTIVATION

FLORA KARAPETYAN

International Scientific-Educational Center of the

National Academy of Sciences of the RA

Department of Education Management, Master's degree student

Mathematics Teacher at High School No. 83 named after H. Galstyan

flora.karapetyan87@mail.ru

Abstract

Project-based learning plays an important role in the educational system, contributing to the acquisition of stable knowledge, the development of skills, abilities, and the formation of values among students. This method, which emphasises the active participation of students, helps increase their motivation and enhance the learning process. It is based on real-life problems and projects that require students to apply their knowledge and skills to find solutions. This method allows students to gain a deeper understanding of the material, develop their cognitive skills, creativity, independence, and collaboration. Project-based learning fosters the development of critical and creative thinking, independent orientation in the information space, and the enhancement of problem-solving skills and teamwork abilities.

Project work as a source of motivation: Project work enables students to engage in an active cognitive process based on the collaborative methodology. Students can choose topics that interest them and work on them, which helps to increase their motivation and the effectiveness of the learning process. When students work on real-life problems, they feel the importance and impact of their work, which also increases their motivation and engagement.

The impact of project work on improving the learning process: Project-based learning enables students to engage in an active cognitive process through a collaboration-based methodology. Students can choose the topics of their projects and work on them, which helps to develop their independence and responsibility. Project-based learning contributes to a deeper understanding of the learning material, the development of critical thinking, and problem-solving skills.

Surveys among students: Surveys allowed us to collect opinions, experiences, and suggestions from students, the analysis of which contributes to the improvement of the learning process. The primary objectives of the surveys were to assess the level of student motivation, evaluate the effectiveness of the learning process, and

gather feedback and suggestions. The online survey method enabled us to collect data quickly and efficiently, and analyse it effectively. Quantitative data were analysed, and the prominent trends were identified. The diagrams showed the impact of project-based learning on student motivation, knowledge consolidation, and the development of collaboration skills. Thematic analysis revealed that project-based learning has a significant positive impact on student motivation, learning improvement, collaboration, and the development of creative abilities.

Recommendations: The project-based learning program should be improved, taking into account the level of organisation within educational institutions and effective methods of student engagement. Topics should be more relevant and scientifically rigorous, and the presentation of the final result and product should meet international standards. It is necessary to increase children's interest and engagement in some way to involve them in the work.

In general, project-based learning is perceived positively and contributes to increased student motivation, improved education, collaboration, and the development of creative abilities. However, there were also certain difficulties or inconsistencies in the application of the method, which may require additional attention and improvements.

Keywords and phrases. Project-based learning, motivation, learning improvement, collaboration, creativity.

ПРОЕКТНАЯ РАБОТА КАК ИСТОЧНИК МОТИВАЦИИ УЧАЩИХСЯ

ФЛОРА КАРАПЕТЯН

Учитель математики средней школы № 83 имени Г. Галстяна,
Магистрант по управлению образованием
Международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения
flora.karapetyan87@mail.ru

Аннотация

Проектное обучение играет важную роль в образовательной системе, способствуя приобретению устойчивых знаний, развитию навыков, способностей и формированию ценностей у учащихся. Этот метод, который сосредоточен на активном участии учащихся, способствует повышению их мотивации и улучшению учебного процесса. Он основан на реальных жизненных проблемах и проектах, которые требуют от учащихся применения своих знаний и навыков для поиска решений. Этот метод позволяет учащимся глубже понять материал, развивать свои когнитивные навыки, творческие способности, самостоятельность и сотрудничество. Проектное обучение способствует развитию критического и творческого мышления, самостоятельной ориентации в информационном пространстве, а также развитию навыков решения проблем и командной работы.

Проектная работа является источником мотивации учащихся. Проектная работа позволяет учащимся вовлекаться в активный познавательный процесс, основанный на методологии сотрудничества. Учащиеся могут выбирать темы, которые их интересуют, и работать над ними, что способствует повышению их мотивации и эффективности учебного процесса. Когда учащиеся работают над реальными жизненными проблемами, они ощущают важность и влияние своей работы, что также повышает их мотивацию и вовлеченность.

Применение проектной работы влияет на улучшение учебного процесса. Проектное обучение позволяет учащимся вовлекаться в активный познавательный процесс, основанный на методологии сотрудничества. Учащиеся могут выбирать темы своих проектов и работать над ними, что способствует развитию их самостоятельности и ответственности. Проектное обучение способствует более глубокому пониманию учебного материала, развитию критического мышления и навыков решения проблем.

Опросы среди учащихся позволили собрать мнения, опыт и предложения, анализ которых способствует улучшению учебного процесса. Основные цели опросов заключались в определении уровня мотивации учащихся, анализе эффективности учебного процесса и сборе предложений. Метод онлайн-опроса позволил быстро и эффективно собрать данные и проанализировать их. Были проанализированы количественные данные и выявлены основные тенденции. Диаграммы показали влияние проектного

обучения на мотивацию учащихся, укрепление знаний и развитие навыков сотрудничества. Тематический анализ показал, что проектное обучение оказывает значительное положительное влияние на мотивацию учащихся, улучшение обучения, сотрудничество и развитие творческих способностей.

В заключение отметим, что проектное обучение как программа должно быть усовершенствовано с учетом уровня организации учебных заведений и методов вовлечения учащихся. Темы должны быть более актуальными и глубокими с научной точки зрения, а форма представления конечного результата и продукта должна соответствовать международным стандартам. Необходимо каким-либо методом увеличить интерес и вовлеченность детей, вовлечь их в работу.

В целом, проектное обучение в основном воспринимается положительно и способствует повышению мотивации учащихся, улучшению обучения, сотрудничеству и развитию творческих способностей. Тем не менее были также определенные трудности или несоответствия в применении метода, которые могут потребовать дополнительного внимания и улучшений.

Ключевые слова: проектное обучение, мотивация, улучшение обучения, сотрудничество, креативность.

**ԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՀՀ ԶՈՒ ՌՈՒՀ ԿՐԹԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ, ՈԼՈՐՏՈՒՄ ՈՒՆԿՆԴԻՐՆԵՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՎԱԾՈՒԹՅԱՆ
ՄԱԿԱՐԴԱԿԸ, ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ԱԲ ԿԻՐԱՌՄԱՆ
ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ**

ԼՈՒՍԻՆԵ ԶԻԼԻՆԳԱՐՅԱՆ

ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ակադեմիայի
Զինվորական իրավունքի և առաջնորդության ամբիոնի ավագ դասախոս
chilingaryanlusine3@gmail.com

Համառոտագիր

Այլևս անհերքելի է, որ Արիեստական բանականությունը (ԱԲ) ավելի ու ավելի կենտրոնական է դառնում ժամանակակից ռազմական ռազմավարության, գործողությունների և ղեկավարման համար: Քանի որ համաշխարհային պաշտպանական հաստատությունները շարժվում են դեպի ԱԲ-ով հզորացված որոշումների կայացում և կրթություն, կարևոր է հասկանալ զինծառայողների պատրաստվածությունն ու վերաբերմունքը այս վերափոխման համատեքստում: Աշխատանքն ուսումնասիրում է ԱԲ-ի մասին իրազեկվածությունը, ընկալման կարևորությունը և ԱԲ ինտեգրման նկատմամբ վերաբերմունքը ռազմական կրթության մեջ՝ հիմնվելով ՀՀ զինված ուժերի ավագ սպայական կազմի 40 զինծառայողների շրջանում կատարված հետազոտության արդյունքների վրա:

Տվյալները հավաքագրվել են թղթային հարցաթերթիկի միջոցով, որը ներառում է տասը կետեր երեք ոլորտներում՝ ԱԲ-ի ազդեցությունը և իրազեկվածությունը, դրա՝ ղեկավարման ոլորտում կիրառման ընկալումները և ներառման բացությունը մասնագիտական ռազմական կրթության մեջ: Քանակական պատասխանները վերլուծվել են նկարագրական վիճակագրության միջոցով, մինչդեռ որակական մուտքագրումը թեմատիկորեն վերանայվել է:

Արդյունքները ցույց են տալիս ԱԲ-ի ռազմավարական արժեքի լայն ճանաչում՝ մասնավորապես հետախուզության, որոշումների կայացման և օպերատիվ պլանավորման ոլորտներում: Այնուամենայնիվ, մասնակիցների միայն 70%-ն է հայտնել ԱԲ-ի վերաբերյալ պաշտոնական պատրաստվածության մասին, և ինստիտուցիոնալ պատրաստվածությունը գնահատվել է հարաբերական ցածր: Մասնակիցներն արտահայտել են ինչպես ոգևորություն ԱԲ-ի մարտավարական առավելությունների՝ ինչպիսիք են տվյալների ավելի արագ վերլուծությունը և մարդկային սխալների նվազեցումը, այնպես էլ մտահոգություն՝ չափազանց մեծ վստահության, մարդկային դատողության նվազեցման և կիրբերանվտանգության խոցելիությունների առումով: Զգալի մեծամասնությունը հավատ է հայտնել, որ հաջորդ տասնամյակում արիեստական բանականությունը կդառնա ռազմական ղեկավարման էական բաղադրիչ՝ ընդգծելով լիարժեք ինտեգրման մշակութային և համակարգային սակավ խոչընդոտներ:

Այս արդյունքները խոսում են ռազմական կրթության և ղեկավարության զարգացման շրջանակներում արիեստական բանականության նպատակային գրագիտության ծրագրերի անհրաժեշտության մասին: Ինստիտուցիոնալ պատրաստվածության ամրապնդումը և էթիկական խնդիրների լուծումը կենսական նշանակություն կունենան պատասխանատու և արդյունավետ կերպով արիեստական բանականությունը օգտագործող, տեխնոլոգիապես հարմարվող սպայական կազմի ձևավորման համար:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ Արիեստական բանականություն, ռազմական կրթություն, սպայական կազմ, իրազեկվածություն, պաշտպանական տեխնոլոգիաներ, առաջնորդություն, ինտեգրում, մարդ-մեքենա, թիմային աշխատանք, պատրաստվածություն, թվային պատերազմ:

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EDUCATIONAL SYSTEM OF THE RA ARMED FORCES: THE LEVEL OF STUDENTS' TRAINING IN THIS FIELD, THE PERCEPTION OF THE AI USE IN MILITARY LEADERSHIP AND THE PROSPECTS FOR INTEGRATION

LUSINE CHILINGARYAN

Military Academy named after V. Sargsyan, MOD RA
Senior Lecturer at the Department of Military Law and Leadership
chilingaryanlusine3@gmail.com

Abstract

It is already undeniable that artificial intelligence (AI) is becoming an increasingly important element of modern military strategy, operations, and leadership. As global defence institutions move towards decision-making and training using AI, it is important to understand the training and attitudes of military personnel in the context of this transformation.

The article explores awareness of AI, the importance of understanding and attitude towards the integration of AI into military education based on the results of a study conducted among 40 senior military officers of the Armenian Armed Forces:

The data was collected using a paper questionnaire that includes ten items in three areas: the impact and awareness of AI, perceptions of its use in leadership, and openness to its inclusion in professional military education. Quantitative responses were analysed using descriptive statistics, while qualitative data were reviewed thematically. The results demonstrate widespread recognition of the strategic value of AI, particularly in areas such as intelligence, decision-making, and operational planning.

However, only 70% of participants reported being officially ready for AI, and institutional readiness was assessed as relatively low. The officers expressed both enthusiasm for the tactical advantages of AI, such as faster data analysis and fewer human errors, and concern about overconfidence. A large majority expressed confidence that artificial intelligence will become a significant component of military leadership within the next decade, highlighting the limited cultural and systemic barriers to its full integration.

These results suggest the need for targeted artificial intelligence training programs within the framework of military education and leadership development. Strengthening institutional preparedness and addressing ethical issues will be vital for the formation of responsible and efficient, technologically adaptable officers using artificial intelligence.

Keywords and phrases: Artificial intelligence, military education, officers, awareness, defence technology, leadership, integration, human-machine, teamwork, training, digital warfare.

РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ ВУЗ МО РА, УРОВЕНЬ ПОДГОТОВКИ СЛУШАТЕЛЕЙ В ЭТОЙ ОБЛАСТИ, ВОСПРИЯТИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ИИ В ВОЕННОМ РУКОВОДСТВЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ

ЛУСИНЕ ЧИЛИНГАРЯН

Старший преподаватель кафедры Военного права и лидерства
Военной академии имени В. Саркисяна МО РА
chilingaryanlusine3@gmail.com

Аннотация

Уже неоспоримо, что искусственный интеллект (ИИ) становится все более важным элементом современной военной стратегии, операций и руководства. По мере того, как глобальные оборонные учреждения переходят к принятию решений и обучению с использованием ИИ, важно понимать подготовку и отношение военнослужащих в контексте этой трансформации. В работе исследуется осведомленность об ИИ, важность понимания и отношения к интеграции ИИ в военное образование на основе результатов исследования, проведенного среди 40 военнослужащих высшего офицерского состава Вооруженных сил Армении.

Данные были собраны с помощью бумажной анкеты, которая включает десять пунктов в трех областях: влияние и осведомленность об ИИ, восприятие его применения в области лидерства и

открытость его включения в профессиональное военное образование. Количественные ответы были проанализированы с помощью описательной статистики, а качественные данные были рассмотрены тематически.

Результаты демонстрируют широкое признание стратегической ценности ИИ, особенно в области разведки, принятия решений и оперативного планирования. Однако только 70% участников сообщили об официальной готовности к ИИ, а институциональная готовность была оценена как относительно низкая. Участники выразили как энтузиазм по поводу тактических преимуществ ИИ, таких как более быстрый анализ данных и уменьшение количества человеческих ошибок, так и обеспокоенность по поводу чрезмерной уверенности, снижения человеческого суждения и уязвимостей в кибербезопасности. Значительное большинство выразило уверенность в том, что искусственный интеллект станет важным компонентом военного руководства в следующем десятилетии, подчеркнув ограниченные культурные и системные препятствия для полной интеграции.

Эти результаты говорят о необходимости целевых программ обучения искусственному интеллекту в рамках военного образования и развития лидерства. Укрепление институциональной готовности и решение этических проблем будут жизненно важны для формирования ответственного и эффективного, технологически адаптируемого офицерского состава, использующего искусственный интеллект.

Ключевые слова: искусственный интеллект, военное образование, офицерский состав, осведомленность, оборонные технологии, лидерство, интеграция, человек-машина, командная работа, обучение, цифровая война.

THE INTERNAL ECONOMIC DEVELOPMENTS AND ITS IMPACTS ON ARMENIAN ECONOMY

KAREN SARGSYAN

International Scientific-Educational Center of
the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia,
Head of the Department of Management and Economics
PhD in Economic Sciences, Associate Professor
karen.sargsyan@isec.am

Abstract

In the first quarter of 2025, the risks of economic growth slowdown and inflation acceleration in the global economy, as well as in Armenia's main partner countries, have significantly increased due to the increase in prices of goods and services characterized by rigid prices in international commodity markets, the risks of possible disruption of supply value chains, as well as increasing tensions in international trade relations. Against the background of the above developments, it is expected that the central banks of leading countries will maintain relatively tight monetary conditions in the near future, in which case weak inflationary effects from the external sector may penetrate the RA economy.

The high external demand observed in Armenia since mid-2022 has gradually weakened, resulting in a slow pace of economic growth. On the one hand, high growth in retail trade, consumer credit, domestic tourism and services indicates strong domestic demand. On the other hand, still, somewhat concentrated economic growth, the continued decline in remittances, the gradual weakening of labour market conditions and the current general weak inflation environment indicate relatively weak demand, as well as uncertainties regarding the outlook for domestic demand, persist.

In general, during 2024, the pace of economic growth gradually slowed down and approached a stable level, and its concentration also weakened somewhat. However, despite the trends in the slowdown in economic growth rates, in the last months of 2024, there were trends in the revitalization of traditional sectors of the manufacturing industry, especially in the food and tobacco production sectors. In the information and communication sector, despite the high growth recorded in 2024, which is largely of a technical nature, risks related to the medium-term growth outlook remain. In the services sector, the main driving force is still trade due to both the progressive growth of demand compared to supply and the re-export process. In the construction sector, despite the maintained high growth, there are signs of a slowdown in the growth of the housing construction sector, mainly due to the end of the income tax refund program in the mortgage market in Yerevan.

Keywords and phrases: Economic growth, domestic demand, inflation rate, labor market, trade, services.

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

ԿԱՐԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

«Գիտությունների ազգային ակադեմիայի
գիտակրթական միջազգային կենտրոնի
կառավարման և տնտեսագիտության ամբիոնի վարիչ,
տնտեսագիտական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
karen.sargsyan@isec.am

Համառոտագիր

2025 թ. առաջին եռամսյակում համաշխարհային տնտեսությունում, ինչպես նաև Հայաստանի հիմնական գործընկեր երկրներում տնտեսական աճի դանդաղման և գնաճի արագացման ռիսկերն էականորեն ավելացել են՝ կապված միջազգային ապրանքահումքային շուկաներում կոշտ գներով բնութագրվող ապրանքների և ծառայությունների գների աճով,

առաջարկի արժեզրեաների հնարավոր խաթարման ռիսկերով, ինչպես նաև միջազգային առևտրային հարաբերություններում աճող լարվածությամբ: Նշված զարգացումների ֆոնին ակնկալվում է, որ առաջատար երկրների կենտրոնական բանկերն առաջիկայում կպահպանեն դրամավարկային համեմատաբար խիստ պայմանները, ինչի պարագայում՝ արտաքին հատվածից ՀՀ տնտեսության վրա հնարավոր են թույլ գնաճային ազդեցությունների ներթափանցում:

Հայաստանում 2022 թվականի կեսերից դիտարկվող բարձր արտաքին պահանջարկը աստիճանաբար թուլացել է, ինչի արդյունքում դանդաղել է տնտեսական աճի տեմպը: Մի կողմից՝ մանրածախ առևտրի, սպառողական վարկերի, ներքին զբոսաշրջության և ծառայությունների բարձր աճը վկայում է ներքին բարձր պահանջարկի մասին: Մյուս կողմից՝ դեռևս որոշակիորեն կենտրոնացված տնտեսական աճը, դրամական փոխանցումների շարունակական նվազումը, աշխատաշուկայի պայմանների աստիճանաբար թուլացումը և առկա ընդհանուր գնաճային թույլ միջավայրը վկայում են համեմատաբար թույլ պահանջարկի առկայության մասին, ինչպես նաև պահպանվում են ներքին պահանջարկի հեռանկարի վերաբերյալ անորոշությունները:

Ընդհանուր առմամբ, 2024 թ. ընթացքում տնտեսական աճի տեմպն աստիճանաբար դանդաղել է և մոտեցել կայուն մակարդակի, որոշակիորեն թուլացել է նաև վերջինիս կենտրոնացվածությունը: Չնայած տնտեսական աճի տեմպերի դանդաղման միտումներին՝ 2024 թ. վերջին ամիսներին նկատվել է մշակող արդյունաբերության ավանդական ճյուղերի աշխուժացման միտումներ, հատկապես՝ սննդամթերքի և ծխախոտի արտադրության ճյուղերում: Տեղեկատվության և կապի ճյուղում, չնայած 2024 թ. արձանագրված բարձր աճին, որը մեծապես կրում է տեխնիկական բնույթ, միջնաժամկետ աճի հեռանկարի հետ կապված ռիսկերը պահպանվում են: Ծառայությունների ճյուղում հիմնական շարժիչ ուժը դեռևս հանդիսանում է առևտուրը, ինչը պայմանավորված է թե՛ առաջարկի համեմատությամբ պահանջարկի առաջանցիկ աճով, և թե՛ վերաարտահանման գործընթացով: Ծինարարության ճյուղում, չնայած պահպանվող բարձր աճին, նշմարվում են բնակարանաշինության ճյուղի աճի դանդաղման ազդակներ՝ հիմնականում պայմանավորված հիփոթեկային շուկայում եկամտային հարկի վերադարձի ծրագրի ավարտով Երևան քաղաքում:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ տնտեսական աճ, ներքին պահանջարկ, գնաճի տեմպ, աշխատանքի շուկա, առևտուր, ծառայություններ:

ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИЕ РАЗВИТИЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ АРМЕНИИ

КАРЕН САРГСЯН

Заведующий кафедрой управления и экономики
Международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения,
кандидат экономических наук, доцент
karen.sargsyan@isec.am

Аннотация

В первом квартале 2025 года риски замедления экономического роста и ускорения инфляции в мировой экономике, а также в основных странах-партнерах Армении существенно возросли из-за роста цен на товары и услуги, характеризующиеся жесткими ценами на международных товарных рынках, рисков возможного нарушения цепочек создания стоимости поставок, а также из-за усиления напряженности в международных торговых отношениях. На фоне вышеизложенных событий ожидается, что центральные банки ведущих стран в ближайшем будущем сохранят относительно жесткие денежно-кредитные условия, в результате чего слабые инфляционные влияния из внешнего сектора могут проникнуть в экономику РА.

Высокий внешний спрос, наблюдаемый в Армении с середины 2022 года, постепенно ослабевает, что приводит к замедлению темпов экономического роста. С одной стороны, высокие темпы роста розничной торговли, потребительского кредитования, внутреннего туризма и услуг указывают на высокий внутренний спрос. С другой стороны, все еще несколько концентрированный экономический рост, продолжающееся сокращение денежных переводов, постепенное ухудшение условий на рынке труда и текущая общая слабая инфляция указывают на относительно слабый спрос, а также на сохраняющуюся неопределенность относительно перспектив внутреннего спроса.

В целом за период 2024 г. темпы экономического роста постепенно замедлились и приблизились к стабильному уровню, а его концентрация также несколько ослабла. Однако, несмотря на тенденции замедления темпов экономического роста, в последние месяцы 2024 г. наметились тенденции к оживлению традиционных отраслей обрабатывающей промышленности, особенно в секторах производства продуктов питания и табака. В секторе информации и связи, несмотря на зафиксированный в 2024 году высокий рост, который носит в основном технический характер, сохраняются риски для среднесрочных перспектив роста. В секторе услуг основной движущей силой по-прежнему остается торговля, что обусловлено как поступательным ростом спроса по сравнению с предложением, так и процессом реэкспорта. В строительном секторе, несмотря на сохраняющиеся высокие темпы роста, наблюдаются признаки замедления темпов роста сектора жилищного строительства, в основном из-за завершения программы возврата подоходного налога на ипотечном рынке Еревана.

Ключевые слова: экономический рост, внутренний спрос, уровень инфляции, рынок труда, торговля, услуги.

ՀԱՐԿԵՐ-ՀՆԱ ՀԱՐԱՔԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՐՏՔԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄԵՋ

ԱՇՈՏ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ

Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի
ֆինանսական ֆակուլտետի ֆինանսների ամբիոնի դասախոս,
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
matevosyan.ashot@asue.am

ԱՆԻ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի
ֆինանսական ֆակուլտետի ֆինանսների ամբիոնի ասիստենտ,
տնտեսագիտության թեկնածու
ani.grigoryan@asue.am

ՄԱՆԵ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ

Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի
ֆինանսական ֆակուլտետի ֆինանսների ամբիոնի դասախոս,
տնտեսագիտության թեկնածու
matevosyan.mane@asue.am

ՀՈՎԻԿ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի
ֆինանսական ֆակուլտետի ֆինանսների ամբիոնի դասախոս,
տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
hovik.grigoryan@asue.am

Համառոտագիր

Ֆիսկալ կայունության գնահատման ժամանակ պետական պարտքի ցուցանիշները սովորաբար արտահայտվում են որպես համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) նկատմամբ հարաբերակցություն, սակայն պետական պարտքի բացարձակ ծավալը միակ ցուցիչը չէ, որը կարող է հստակ պատկեր տալ երկրի վճարունակության և ֆինանսական կայունության մասին:

Այս համատեքստում առաջ է քաշվում կարևոր հարցադրում՝ արդյո՞ք Հարկեր-ՀՆԱ (Tax-to-GDP) հարաբերակցությունը կարող է հանդես գալ որպես պետական պարտքի կայունության գնահատման համարժեք և տեղեկատվական ցուցիչ:

Հոդվածում Հարկեր-ՀՆԱ հարաբերակցությունը դիտարկվում է որպես պետական պարտքի սպասարկման կարողության և ֆինանսական ճկունության գնահատման գործիք:

Հարկաբյուջետային կարողությունների ճշգրիտ գնահատումը վճռորոշ նշանակություն ունի մակրոտնտեսական կայունության ապահովման գործում: Հետազոտության ընթացքում վերլուծվել է այս ցուցանիշի կիրառելիությունն ու արդյունավետությունը՝ պետական ֆինանսների կայուն կառավարման համատեքստում:

Այս համատեքստում Հարկեր-ՀՆԱ հարաբերակցությունը ընդգծվել է կարևոր գործիք, որը հնարավորություն է տալիս գնահատելու պետության ունակությունը՝ հավաքելու բավարար ռեսուրսներ պարտքի սպասարկման նպատակով:

Պետական պարտքի կայունության գնահատման համար Հարկեր-ՀՆԱ հարաբերակցությունը կարևոր ցուցանիշ է, որը ցույց է տալիս պետության կարողությունը՝ մոբիլիզացնելու հարկային եկամուտներ՝ պարտքի սպասարկման համար:

Հոդվածում իրականացվել է համեմատական վերլուծություն Հայաստանի, Վրաստանի, Ադրբեջանի և Իրանի վերաբերյալ՝ նպատակ ունենալով պարզելու, թե ինչպես են հարկաբյուջետային եկամուտների մակարդակները ազդում պարտքի սպասարկման արդյունավետության վրա:

Հետազոտության արդյունքներով՝

➤ Վրաստանում հարկային մուտքերի բարձր մակարդակը նպաստում է պետական պարտքի կայուն սպասարկմանը:

➤ Հայաստանում հարկային եկամուտների համեմատաբար ցածր մակարդակը սահմանափակում է պարտքի կառավարման արդյունավետությունը:

➤ Ադրբեջանում և Իրանում, չնայած էներգառեսուրսների առկայությանը, հարկաբյուջետային եկամուտների ցածր մակարդակը խոչընդոտում է ֆինանսական ճկունությունը, հատկապես՝ արտաքին տնտեսական ճնշումների պայմաններում:

Այսպիսով՝ Հարկեր-ՀՆԱ հարաբերակցությունը կարող է դիտարկվել որպես կարևոր չափանիշ՝ պետական պարտքի կայունության և կառավարման հնարավորությունների գնահատման համար:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ պետական պարտք, պարտքի կայունություն, հարկաբյուջետային կարողություն, Հարկեր-ՀՆԱ հարաբերակցություն, ֆինանսական ճկունություն:

THE ROLE OF THE TAX-TO-GDP RATIO IN PUBLIC DEBT ASSESSMENT

ASHOT MATEVOSYAN

Armenian State University of Economics

Department of Finances, Lecturer,

Doctor of Economics, Professor

matevosyan.ashot@asue.am

ANI GRIGORYAN

Armenian State University of Economics

Department of Finances, Lecturer,

PhD in Economics

ani.grigoryan@asue.am

MANE MATEVOSYAN

Armenian State University of Economics

Department of Finances, Lecturer,

PhD in Economics

matevosyan.mane@asue.am

HOVIK GRIGORYAN

Armenian State University of Economics

Department of Finances, Lecturer,

PhD in Economics

hovik.grigoryan@asue.am

Abstract

When assessing fiscal stability, public debt indicators are typically expressed as a ratio to the country's Gross Domestic Product (GDP). However, the absolute volume of public debt is not the only indicator that can provide a clear picture of a country's solvency and financial stability.

In this context, an important question arises: can the Tax-to-GDP ratio serve as an adequate and informative indicator for assessing public debt sustainability?

In this article, the Tax-to-GDP ratio is considered as a tool for evaluating a country's capacity to service its debt and its financial flexibility.

Accurately assessing fiscal capacity is crucial for ensuring macroeconomic stability. The study analyses the applicability and effectiveness of this indicator in the context of sound public financial management.

Within this framework, the Tax-to-GDP ratio is highlighted as an essential tool that allows evaluating a country's ability to mobilise sufficient resources to service its debt.

For assessing public debt sustainability, the Tax-to-GDP ratio is an important indicator that reflects the state's capacity to mobilise tax revenues for debt servicing.

The article presents a comparative analysis of Armenia, Georgia, Azerbaijan, and Iran to determine how the level of tax and budgetary revenues affects the efficiency of debt servicing.

According to the study's findings:

- In Georgia, a high level of tax revenues contributes to the stable servicing of public debt.
- In Armenia, the relatively low level of tax revenues limits the effectiveness of debt management.
- In Azerbaijan and Iran, despite the presence of energy resources, the low level of fiscal revenues hinders financial flexibility, especially under external economic pressures.

Thus, the tax-to-GDP ratio can be considered a crucial criterion for evaluating the sustainability and management capacity of public debt.

Keywords and phrases: Public debt, debt sustainability, fiscal capacity, Tax-to-GDP ratio, financial flexibility.

РОЛЬ СООТНОШЕНИЯ НАЛОГОВ К ВВП В ОЦЕНКЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА

АШОТ МАТЕВОСЯН

Преподаватель кафедры финансов
Армянского государственного экономического университета,
доктор экономических наук, профессор
matevosyan.ashot@asue.am

АНИ ГРИГОРЯН

Преподаватель кафедры финансов
Армянского государственного экономического университета,
кандидат экономических наук
ani.grigoryan@asue.am

МАНЕ МАТЕВОСЯН

Преподаватель кафедры финансов
Армянского государственного экономического университета,
кандидат экономических наук
matevosyan.mane@asue.am

ОВИК ГРИГОРЯН

Преподаватель кафедры финансов
Армянского государственного экономического университета,
кандидат экономических наук
hovik.grigoryan@asue.am

Аннотация

При оценке фискальной устойчивости показатели государственного долга, как правило, выражаются в соотношении к валовому внутреннему продукту (ВВП). Однако абсолютный объём государственного долга — не единственный показатель, который может дать чёткое представление о платёжеспособности и финансовой устойчивости страны.

В этом контексте возникает важный вопрос: может ли соотношение налогов к ВВП (Tax-to-GDP) выступать в качестве адекватного и информативного показателя для оценки устойчивости государственного долга?

В статье соотношение налогов к ВВП рассматривается как инструмент оценки способности государства обслуживать долг и финансовой гибкости.

Точная оценка фискальных возможностей имеет решающее значение для обеспечения макроэкономической стабильности. В ходе исследования проанализирована применимость и эффективность данного показателя в контексте устойчивого управления государственными финансами.

В этом контексте соотношение налогов к ВВП выделяется как важный инструмент, позволяющий оценить способность государства мобилизовать достаточные ресурсы для обслуживания долга.

Для оценки устойчивости государственного долга соотношение налогов к ВВП является важным показателем, отражающим способность государства мобилизовать налоговые доходы для обслуживания долговых обязательств.

В статье проведён сравнительный анализ Армении, Грузии, Азербайджана и Ирана с целью выявления того, как уровень налогово-бюджетных поступлений влияет на эффективность обслуживания долга.

По результатам исследования:

- в Грузии высокий уровень налоговых поступлений способствует стабильному обслуживанию государственного долга;
- в Армении относительно низкий уровень налоговых доходов ограничивает эффективность управления долгом;
- в Азербайджане и Иране, несмотря на наличие энергетических ресурсов, низкий уровень фискальных доходов препятствует финансовой гибкости, особенно в условиях внешнеэкономического давления.

Таким образом, соотношение налогов к ВВП может рассматриваться как важный критерий для оценки устойчивости и возможностей управления государственным долгом.

Ключевые слова: государственный долг, устойчивость долга, фискальные возможности, соотношение налогов к ВВП, финансовая гибкость.

**ՀՀ ԱՇԽԱՏԱՇՈՒԿԱՅՈՒՄ 16-29 ՏԱՐԵԿԱՆ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՆԵՐԻ
ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԹՎԱՅԻՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԻ
ԴԱՐԱՇՐՋԱՆՈՒՄ**

ԳՈՀԱՐ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՀԱԱՀ Տվյալագիտության և ՀԱՊՀ ԻՏ ամբիոնների պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտաշխատող,
տնտեսագիտության թեկնածու, պրոֆեսոր
vardgohar@yandex.ru

Համառոտագիր

Հոդվածում ուսումնասիրվել են ներկայիս պայմաններում ՀՀ աշխատաշուկայում 16-29 տարեկան երիտասարդների զբաղվածության հիմնախնդիրները: Պաշտոնական վիճակագրական թարմ տվյալների հիման վրա վերլուծության են ենթարկվել նշված տարիքային խմբի երիտասարդների առաջին անգամ աշխատանք փնտրողները՝ ըստ սեռի և կրթական մակարդակի, նրանցից պաշտոնապես գրանցված գործազուրկները՝ ըստ սեռի, բնակության վայրի և այլ հատկանիշների: Երկրորդվող խմբավորումների մեթոդով (մասային վերախմբավորմամբ) կատարվել է նշված տարիքային խմբի երիտասարդների թվաքանակի հաշվարկ վերջին հինգ տարիների համար՝ հիմնվելով ՀՀ ՎԿ-ի կողմից հրատարակված Հայաստանի 2021-2024 թթ. վիճակագրական տարեգրքերի տվյալների հիման վրա, նրանց տարեկան թվաքանակի փոփոխությունների զարգացման միտումների բացահայտման և կանխատեսումներ կատարելու համար:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ ազգաբնակչություն, աշխատանքի շուկա, զբաղվածություն, գործազրկություն, 19-29 տարեկան երիտասարդներ, աշխատուժի առաջարկ, ժամանակագրական շարքեր, կանխատեսումներ:

**MAIN EMPLOYMENT PROBLEMS FACED BY YOUTH AGED 16–29 IN THE
LABOUR MARKET OF THE RA IN THE ERA OF DIGITAL TRANSFORMATION**

GOHAR VARDANYAN

Armenian National Agrarian University, Department of Data Science
National Polytechnic University of Armenia
Department of Engineering Economics, Professor
Senior Researcher at the Institute of Economics after M. Kotanyan
of the NAS of the Republic of Armenia
PhD in Economics, Professor
vardgohar@yandex.ru

Abstract

The article examines the employment issues of young people aged 16-29 in the current labour market of the Republic of Armenia. Based on the latest official statistical data, the analysis of first-time job seekers of the mentioned age group by gender and educational level, as well as the officially registered unemployed by gender, place of residence and other characteristics was carried out. Using the secondary grouping method (proportional regrouping of data), the author calculated the number of young people in the specified age group over the past five years based on data from the statistical yearbooks of Armenia, published by the Statistical Committee of the Republic of Armenia for 2021-2024, to identify the main trends in changes in their numbers in dynamics, as well as to determine their expected numbers for the coming period (until 2028).

Keywords and phrases. Population, labour market, employment, unemployment, young people aged 19-29, labour supply, time series, and forecasts.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАНЯТОСТИ МОЛОДЕЖИ 16-29 ЛЕТ НА РЫНКЕ ТРУДА РА В ЭПОХУ ЦИФРОВЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

ГОАР ВАРДАНЯН

Профессор кафедр Даталогии Национального аграрного университета Армении и
Инженерной экономики Национального политехнического университета Армении,
научный сотрудник Института экономики НАН РА имени М.Котаняна,
кандидат экономических наук, профессор

vardgohar@yandex.ru

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы занятости молодежи в возрасте 16-29 лет на нынешнем рынке труда Республики Армения. На основе официальных статистических данных проведен анализ впервые ищущих работу лиц указанной возрастной группы по полу и уровню образования, а также официально зарегистрированных безработных по полу, месту жительства и другим признакам. Методом вторичной группировки (долевая перегруппировка данных) автором рассчитана численность молодежи указанной возрастной группы за последние пять лет на основе данных статистических ежегодников Армении, опубликованных Статистическим комитетом Республики Армения за 2021-2024 гг., для выявления основных тенденций изменения их численности в динамике, а также для определения их ожидаемой численности за предстоящий период (до 2028 г.).

Ключевые слова: народонаселение, рынок труда, занятость, безработица, молодежь в возрасте 19-29-лет, предложение рабочей силы, временные ряды, прогнозы.

CHALLENGES OF LABOR MARKET DEVELOPMENT AND THE NECESSITY OF REMOTE WORK PROMOTION POLICIES IN THE RA

HAYK TIRATSVYAN

International Scientific Educational Centre of the

National Academy of Sciences,

Master's degree student

hhtiratsvyan@gmail.com

Abstract

Labour market dynamics are a cornerstone of economic development, directly shaping employment levels, wage structures, and overall economic stability. In Armenia, long-standing structural challenges—such as the unequal distribution of job opportunities between the capital and the regions, persistently high youth unemployment, and significant wage polarization—continue to constrain labour market inclusivity and economic growth. Addressing these challenges requires a data-driven approach to understanding labour market trends and identifying policy measures to enhance employment opportunities across all economic sectors. This study presents a comprehensive analysis of Armenia's labour market trends from 2009 to 2024, focusing on the relationship between unemployment and GDP and the effects of household income on consumption expenditures. Using advanced econometric techniques, including correlation analysis, regression modelling, and time-series analysis, the study provides empirical evidence to support labour market policy recommendations.

The findings reveal a strong negative correlation between unemployment and GDP, with regression analysis indicating that a 1% increase in the unemployment rate leads to a GDP contraction of approximately 661.5 billion AMD. These results are consistent with Okun's Law, reinforcing the argument that reducing unemployment is a key driver of economic expansion. Furthermore, the study establishes a strong positive relationship between household income and consumption, demonstrating that a 1 AMD increase in income results in a 0.5046 AMD rise in consumer spending. These findings highlight the critical role of employment and wage growth in stimulating domestic demand and ensuring sustainable economic development.

At the sectoral level, labour market analysis uncovers significant wage disparities, with high-income industries such as information technology (IT) and financial services experiencing real wage growth of 73.7% and 90.2%, respectively, while real wages in the education sector declined by 6.5% due to slow nominal wage growth and inflationary pressures. The regional labour market assessment further reveals a stark imbalance in employment opportunities, with employment growth in Yerevan (45.8%) significantly outpacing that of the regions (12%). These trends underscore the ongoing economic centralization in the capital, exacerbating regional labour migration and reinforcing socioeconomic disparities. Additionally, the influx of foreign labour in Armenia, particularly in the ICT sector, has contributed to shifts in labour market dynamics, increasing competition in high-skilled job segments while simultaneously affecting wage structures.

In light of these findings, this study underscores the urgent need to implement targeted labour market policies that address both employment disparities and wage inequalities. One of the key policy recommendations is promoting remote work as a strategic labour market intervention. The rise of digital transformation has enabled new employment opportunities in high-tech, financial services, education, and consulting sectors—industries well-suited for remote work. Expanding remote work opportunities can serve as a viable solution to regional employment disparities, ensuring a more balanced geographic distribution of job opportunities and reducing the necessity for internal migration.

To successfully facilitate the adoption of remote work, the study proposes a set of government-backed financial incentives aimed at reducing tax burdens for businesses that hire remote workers, offering corporate tax reductions for companies expanding operations in regional areas, and providing wage-based financial assistance to promote job creation in remote work formats. These measures can increase labour force participation in rural areas, stimulate local economic activity, and enhance national workforce competitiveness.

By addressing the structural imbalances in Armenia's labour market, remote work policies have the potential to mitigate labour migration pressures, promote regional economic participation, and strengthen overall economic resilience. The findings of this research provide critical empirical evidence to guide labour market policy interventions, ensuring sustainable employment growth, economic inclusivity, and long-term economic stability.

Keywords and phrases: Labor market, employment, unemployment, remote work, economic growth, wage polarization, regional disparity.

ԱՇԽԱՏԱՇՈՒԿԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ՀԵՌԱՎԱՐ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԽԹԱՆՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ

ՀԱՅԿ ՏԻՐԱՑՎՅԱԼ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի
գիտակրթական միջազգային կենտրոնի
տնտեսագիտության և կառավարման ամբիոնի մագիստրանտ
hhtiratsvyan@gmail.com

Համառոտագիր

Աշխատաշուկայի դինամիկան կարևոր նշանակություն ունի տնտեսական զարգացման համար՝ անմիջական ազդեցություն ունենալով զբաղվածության մակարդակի, աշխատավարձերի բաշխման և մակրոտնտեսական կայունության վրա: ՀՀ-ում շարունակում են պահպանվել կառուցվածքային խնդիրներ, ինչպիսիք են՝ աշխատատեղերի անհամաչափ բաշխվածությունը մայրաքաղաքի և մարզերի միջև, երիտասարդության զբաղվածության մարտահրավերները և աշխատավարձերի բևեռացումը, որոնք խոչընդոտում են աշխատաշուկայի ներառական զարգացմանը: Այս հետազոտությունը ներկայացնում է ՀՀ աշխատաշուկայի 2009-2024 թվականների հիմնական միտումների վերլուծությունը, գնահատում է գործազրկության ազդեցությունը ՀՆԱ-ի վրա, ինչպես նաև տնային տնտեսությունների եկամուտների և սպառողական ծախսերի միջև կապը՝ կիրառելով տնտեսամաթեմատիկական մեթոդներ, ներառյալ կոռելյացիոն և ռեգրեսիոն վերլուծությունը:

Վերլուծության արդյունքները ցույց են տալիս, որ գործազրկության և ՀՆԱ-ի միջև առկա է ուժեղ բացասական փոխկապվածություն, և գործազրկության 1%-ով աճը բերում է ՀՆԱ-ի մոտ 661.5 մլրդ դրամի նվազմանը: Բացի այդ՝ ապացուցվել է, որ տնային տնտեսությունների եկամուտների 1 դրամով աճը բերում է սպառողական ծախսերի 0.5046 դրամով ավելացման, ինչը կարևոր հիմք է տնտեսության ներքին պահանջարկի խթանման համար: Սեկտորային վերլուծությունը բացահայտել է աշխատավարձերի զգալի անհամաչափություններ, մասնավորապես՝ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և ֆինանսական ոլորտներում աշխատավարձերը աճել են 73.7% և 90.2%, մինչդեռ կրթության ոլորտում արձանագրվել է իրական աշխատավարձի 6.5%-անոց անկում: Բացի այդ՝ աշխատաշուկայի կենտրոնացվածությունը մնում է Երևանում, որտեղ զբաղվածության աճը (45.8%) էականորեն գերազանցում է մարզերի ցուցանիշը (12%), խորացնելով տարածաշրջանային տնտեսական անհավասարակշռությունները:

Հաշվի առնելով այս մարտահրավերները՝ հետազոտության մեջ կարևորվում է հեռավար աշխատանքի խթանումը՝ որպես ռազմավարական քաղաքականության միջոց: Թվային տեխնոլոգիաների արագ զարգացումը հնարավորություն է տալիս աշխատատեղեր ստեղծելու բարձր տեխնոլոգիաների, ֆինանսական ծառայությունների, կրթության և խորհրդատվական ոլորտներում, որը կարող է նպաստել զբաղվածության տարածական բաշխման

ростом номинальных зарплат и инфляционным давлением. Анализ регионального распределения рабочей силы показал ярко выраженную концентрацию занятости в Ереване, где рост числа занятых (45,8%) значительно превышает аналогичный показатель по регионам (12%). Это свидетельствует о централизации экономики в столице, что усиливает миграционное давление и социально-экономические дисбалансы. Кроме того, приток иностранных специалистов в Армению, особенно в сектор информационных технологий, способствовал изменению структуры рынка труда, создавая конкуренцию в сегменте высококвалифицированных рабочих мест и оказывая влияние на уровни заработных плат.

В связи с выявленными структурными дисбалансами исследование подчеркивает необходимость целевой государственной политики в сфере занятости, направленной на устранение территориального неравенства и снижение разрыва в заработных платах. В качестве стратегической меры предлагается развитие дистанционной занятости, что особенно актуально в условиях цифровой трансформации. В таких секторах, как высокие технологии, финансовые услуги, образование и консалтинг, удаленная работа могут стать эффективным инструментом перераспределения трудовых ресурсов и снизить уровень внутренней трудовой миграции. Для успешного внедрения дистанционной занятости предлагается комплекс государственных финансовых стимулов, включая налоговые льготы для работодателей, снижение корпоративного налога для компаний, создающих рабочие места в регионах, и финансовую поддержку удаленной занятости. Эти меры помогут уменьшить трудовую миграцию, расширить экономическую активность в регионах и повысить конкурентоспособность национального рынка труда, способствуя долгосрочному экономическому росту и социальной стабильности.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, безработица, дистанционная работа, экономический рост, поляризация заработных плат, региональный дисбаланс.

**ԿԱՌՈՒՑԱՊԱՏՄԱՆ ԻՐԱՎԱՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ԷԴԳԱՐ ՄԱՆՈՒՉԱՐՅԱՆ

«Երևանի իրավատնտեսագիտական և կառավարման քոլեջ»
կրթահամալիր-հիմնադրամի դասախոս,
իրավագիտության մագիստրոս
edgar.manucharyan.eiu@gmail.com

Համառոտագիր

Վերջին տարիներին Հայաստանի Հանրապետությունում (այսուհետև՝ ՀՀ) բավականին լայն թափով զարգացում է ապրում կառուցապատման ոլորտը, որում հատկապես կարևորվում է նաև իրավահարաբերություններում առկա հիմնախնդիրների համակողմանի ուսումնասիրությունը: Հետազոտության իրականացման ընթացքում ուսումնասիրվել է կառուցապատման սուբյեկտների միջև ծագող իրավահարաբերությունների առանձնահատկությունները, առկա իրավական խնդիրները, տեսական ու օրենսդրական բացերը և ներկայացվել համապատասխան առաջարկներ:

Հետազոտության թեման բավականին արդիական է՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ, շատ հաճախ որոշ պատճառներից ելնելով, ինչպես օրինակ՝ կառուցապատման իրավահարաբերությունները կարգավորող օրենսդրության ոչ լիարժեքության, կառուցապատման սուբյեկտների անվճարունակության, սնանկության, իրավասու մարմինների ոչ ճիշտ և թույլ վերահսկողության, ինչու ոչ՝ կառուցապատման թույլտվությունների ստացման գործընթացում առկա կոռուպցիոն բնույթի գործերի հետևանքով խախտվում են գնորդների՝ Սահմանադրությամբ և միջազգային իրավական ակտերով սահմանված հիմնարար այնպիսի իրավունքներ, ինչպիսիք են՝ սեփականության իրավունքը և գույքային այլ իրավունքները: Վերջին տարիներին ազգային և միջազգային կազմակերպությունների հրապարակված զեկույցները փաստում են, որ քաղաքաշինության և կառուցապատման իրավահարաբերություններում մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից համակարգային և ռազմավարական բարեփոխումներ բավարար չափով չեն իրականացվել, որի արդյունքում խախտվել են մարդկանց իրավունքները և օրինական շահերը:

Հետևաբար՝ մի կողմից մարդու իրավունքների պաշտպանության, մյուս կողմից Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության լավարկման տեսանկյունից սույն գիտական հոդվածում բազմակողմանիորեն ուսումնասիրել ենք կառուցապատման իրավահարաբերությունները, այդ հարաբերություններում սուբյեկտների իրավունքներին վերաբերող կարևորագույն որոշ խնդիրները, որի հիման վրա հանդես ենք եկել տեսական և օրենսդրական նոր առաջարկներով՝ ապահովելու համար իրավահարաբերության սուբյեկտների միջև առաջացող հարաբերությունների կայունությունը և նրանց իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ մեխանիզմների ստեղծումը:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ «կառուցապատում», «կառուցապատող», «կառուցապատման մասին» ՀՀ օրենք, ձեռնարկատիրական գործունեություն, սնանկություն, հիմնախնդիր:

CHALLENGES OF CONSTRUCTION LAW IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

EDGAR MANUCHARYAN

Yerevan College of Law and Administration,
Lecturer, Master of Laws
edgar.manucharyan.eiu@gmail.com

Abstract

In recent years, the construction sector in the Republic of Armenia has undergone significant development, making a comprehensive study of problems in legal relations particularly important. During the course of the research, the characteristics of legal relationships between construction subjects, existing legal issues, and theoretical and legislative gaps were studied, and appropriate proposals were presented. Therefore, from the perspective of the protection of human rights on the one hand, and on the other hand, the improvement of the legislation of Armenia, in this scientific article we have comprehensively studied the legal relations of construction, some of the most important problems related to the rights of subjects in these relations, based on which we have come up with new theoretical and legislative approaches to ensure the stability of relations between the subjects of the law and their the creation of effective mechanisms for the protection of rights.

Keywords and phrases: Development, law on construction, entrepreneurship, bankruptcy, issue.

ВЫЗОВЫ СТРОИТЕЛЬНОГО ПРАВА В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

ЭДГАР МАНУЧАРЯН

Преподаватель Ереванского колледжа права и управления,
магистр права

edgar.manucharyan.eiu@gmail.com

Аннотация

В последние годы строительная отрасль в Армении (далее Республика Армения) развивается достаточно широко, с комплексным изучением проблем в правоотношениях. В ходе исследования были изучены особенности правоотношений между субъектами строительства, существующие правовые проблемы, теоретические и законодательные пробелы, а также представлены соответствующие предложения. Таким образом, с точки зрения защиты прав человека с одной стороны, и совершенствования законодательства Армении, с другой стороны, в данной научной статье мы всесторонне изучили правовые отношения строительства, некоторые важнейшие проблемы, связанные с правами субъектов в этих отношениях, на основе которых мы пришли к новым теоретическим и законодательным подходам для обеспечения стабильности отношений между субъектами права и их создания эффективных механизмов защиты прав.

Ключевые слова: «девелопмент», «девелопер», «Закон о строительстве», предпринимательская деятельность, банкротство, проблема.

**ԹՎԱՅԻՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ 2020-2024 ԹԹ. ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԱԴԻԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՎԱՆԴԱԼԻԶՄԻ
ԵՎ ԶԵՂԾԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՑԱՀԱՅՏՄԱՆ ԳՈՐԾԻՔ**

ԼԻԼԻԹ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի Հայկական հարցի և
Հայոց ցեղասպանության պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող,
ԳԿՄԿ պատմության, քաղաքագիտության և
միջազգային հարաբերությունների ամբիոնի դասախոս,
պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
lilit.hovhannisyan@isec.am

ԱՐԱՄՈ ՀԱԽՎԵՐԴՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ ԳԿՄԿ պատմության, քաղաքագիտության և
միջազգային հարաբերությունների ամբիոնի մագիստրանտ
aramo.hakhverdyan@gmail.com

Համառոտագիր

Արդի շրջանում թվային տեխնոլոգիաները կարևոր դեր են խաղում պատմամշակութային զեղծարարությունները և վանդալիզմը բացահայտելու, հանրային կարծիքի մանիպուլացումը կանխարգելելու, ինչպես նաև պատմամշակութային ժառանգությունը պաշտպանելու և պահպանելու գործում: Դրանց դերն ու նշանակությունն ավելի է մեծացել 2020–2023 թթ. ռազմաքաղաքական իրադարձությունների արդյունքում, երբ Արցախի Հանրապետության տարածքն ամբողջությամբ հայտնվել է Ադրբեջանի վերահսկողության տակ: Օգտվելով իր համար բարեպատեհ իրադրությունից՝ ադրբեջանական իշխանությունները նոր թափով շարունակում են հայկական Արցախի պատմամշակութային ժառանգության համակարգված ոչնչացումը, յուրացումը, աղավաղումը, աղվանականացումը: Այս պայմաններում ադրբեջանական վանդալիզմի քաղաքականությունը մերկացնող և հայկական պատմամշակութային ժառանգության ոչնչացումը փաստող ամենաազդեցիկ գործիքներն են հենց թվային տեխնոլոգիաները, մասնավորապես՝ արբանյակային լուսանկարումը, վիրտուալ արխիվները, արհեստական բանականությունը և միջազգային մոնիթորինգային հարթակները: Դրանք թույլ են տալիս ոչ միայն արձանագրել ադրբեջանական վանդալիզմի փաստերը, այլև բացահայտել զեղծարարության և հայկական մշակութային ժառանգության դեմ ուղղված հանցավոր գործունեության բոլոր հետևանքները:

Սույն հոդվածում հանգամանորեն ներկայացված են ժամանակակից թվային տեխնոլոգիաների հնարավորությունները ադրբեջանական զեղծարարության և վանդալիզմի քաղաքականության դեմ պայքարում՝ սկսած վանդալիզմի փաստերի արձանագրումից մինչև միջազգային կազմակերպություններում դրանց վերաբերյալ համապատասխան քայլերի ձեռնարկում: Նաև արժևորված են ադրբեջանական զեղծարարությունը և վանդալիզմի քաղաքականությունը բացահայտող թվային հարթակների դերն ու կիրառվող գործիքների արդյունավետությունը:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ Արցախի Հանրապետություն, Նախիջևան, Ջուլայի խաչքարեր, ադրբեջանական վանդալիզմ, արբանյակային նկարահանում, զեղծարարության քաղաքականություն, թվային հարթակ, թվային տեխնոլոգիաներ, հայկական պատմամշակութային ժառանգություն, մոնիթորինգ, փաստագրում:

**DIGITAL TECHNOLOGIES AS A TOOL FOR UNVEILING AZERBAIJANI POLICY
OF VANDALISM AND FORGERY ABOUT ARMENIAN CULTURAL HERITAGE IN 2020–
2024**

LILIT HOVHANNISYAN

Institute of History of the National Academy of Sciences of the RA,
Department of the History of the Armenian Question and the Armenian Genocide RA, Senior Researcher
International Scientific-Educational Center of the National Academy of Sciences of the RA,
Chair of History, Political Science and International Relations,
PhD in History, Associate Professor, Lecturer
lilit.hovhannisyan@isec.am

ARAMO HAKHVERDYAN

International Scientific-Educational Centre of the National Academy of Sciences of the RA,
Chair of History, Political Science and International Relations, Master's degree student
aramo.hakhverdyan@gmail.com

Abstract

In our time, digital technologies play a crucial role in identifying historical and cultural forgeries and vandalism, preventing the manipulation of public opinion, as well as protecting and preserving historical and cultural heritage. Their role and significance increased from 2020 to 2023 due to military-political developments, as the territory of the Republic of Artsakh came under the control of Azerbaijan. Capitalising on the favourable situation in which they have appeared, the Azerbaijani authorities continue the systematic destruction, appropriation, distortion, and Albanization of the historical and cultural heritage of the Armenian Artsakh with renewed intensity. In these circumstances, digital technologies, specifically satellite photography, virtual archives, artificial intelligence, and international monitoring platforms, are the most effective tools for unveiling the policy of Azerbaijani vandalism and documenting the destruction of Armenian historical and cultural heritage. They make it possible to report the facts of Azerbaijani vandalism as well as to expose the full ramifications of criminal behaviour and vandalism against Armenian cultural heritage.

This article provides a detailed examination of the potential of contemporary digital technologies to combat the Azerbaijani policy of forgery and vandalism, from documenting vandalism to implementing appropriate measures by international organisations. The role of digital platforms and the effectiveness of tools used to identify Azerbaijani policies of forgery and vandalism are also valued.

Keywords and phrases: Republic of Artsakh, Nakhichevan, khachkars in Jugha, Azerbaijani vandalism, satellite imagery, falsification policy, digital platform, digital technologies, Armenian historical and cultural heritage, monitoring, documentation.

**ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ИНСТРУМЕНТ РАСКРЫТИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПОЛИТИКИ ВАНДАЛИЗМА И ФАЛЬСИФИКАЦИИ В
ОТНОШЕНИИ АРМЯНСКОГО КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В 2020-2024 ГОДАХ**

ЛИЛИТ ОГАНИСЯН

Старший научный сотрудник Отдела истории Армянского вопроса и Геноцида армян Института
истории Национальной академии наук Республики Армения
Преподаватель кафедры истории, политологии и международных отношений
Международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения,
кандидат исторических наук, доцент
lilit.hovhannisyan@isec.am

АРАМО АХВЕРДЯН

Магистрант кафедры истории, политологии и международных отношений
Международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения
aramo.hakhverdyan@gmail.com

Аннотация

В наши дни цифровые технологии играют ключевую роль в выявлении исторических и культурных фальсификаций и актов вандализма, предотвращении манипуляций общественным мнением, а также в защите и сохранении историко-культурного наследия. Их значение особенно возросло в 2020-2023 годах, когда вследствие военно-политических событий территория Республики Арцах перешла под контроль Азербайджана. Воспользовавшись благоприятной ситуацией, азербайджанские власти продолжают систематическое уничтожение, присвоение, искажение и албанизацию историко-культурного наследия армянского Арцаха с новой силой. В этих условиях цифровые технологии, такие как спутниковая съемка, виртуальные архивы, искусственный интеллект и международные мониторинговые платформы, являются наиболее эффективными инструментами для разоблачения политики азербайджанского вандализма и документирования разрушений армянского историко-культурного наследия. Эти технологии позволяют фиксировать факты актов вандализма со стороны Азербайджана, а также выявлять все последствия преступных действий, направленных против армянского культурного наследия.

В настоящей статье подробно рассматривается потенциал современных цифровых технологий в борьбе с азербайджанской политикой фальсификации и вандализма, начиная с документирования актов вандализма и заканчивая принятием соответствующих мер международными организациями. Также оценивается роль цифровых платформ и эффективность инструментов, используемых для выявления политики фальсификации и вандализма, проводимой Азербайджаном.

Ключевые слова: Республика Арцах, Нахиджеван, хачкары в Джуге, азербайджанский вандализм, спутниковая съемка, политика фальсификации, цифровая платформа, цифровые технологии, армянское историко-культурное наследие, мониторинг, документирование.

**ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ ՀԱՇՎԱՌՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ
ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ
ԿԱՆԽԱՏԵՍՈՒՄՆԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ**

ՄԱՐԳԱՐԻՏ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ակադեմիայի
Հասարակագիտական առարկաների ամբիոնի պետ,
ԲՊՀ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի քաղաքագիտության և փիլիսոփայության ամբիոնի դոցենտ,
քաղաքական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
petrossianmaga@gmail.com

Համառոտագիր

Ռազմաքաղաքական հայացքների ձևավորումը ժամանակակից փուլում ընթանում է գլոբալ փոփոխությունների պայմաններում և ամբողջ աշխարհում կոնֆլիկտայնության մակարդակի աճը հանգեցրել է պաշտպանական և անվտանգային ոլորտում հետազոտությունների թվի մեծացմանը՝ էապես արժևորելով արդյունավետ վերլուծությունների և կանխատեսումների իրականացման հրամայականը: Ռազմավարական մշակույթ հայեցակարգի ուսումնասիրության արդիականությունը պայմանավորված է ժամանակակից միջազգային հարաբերությունների բարդությամբ, դինամիզմով և անկանխատեսելիությամբ, ռազմաքաղաքական իրավիճակի զարգացման առանձնահատկություններով, իսկ առաջացած մարտահրավերներն իրական սպառնալիք կարող են հանդիսանալ տարբեր պետությունների ազգային անվտանգության համար:

Ռազմավարական մշակույթի ուսումնասիրությունը չափազանց արդյունավետ կարող է լինել արտաքին քաղաքականության ռազմավարության և, առհասարակ, պետության գործունեության վերաբերյալ տեղեկույթ ստանալու տեսանկյունից: Ռազմավարական մշակույթի հայեցակարգի ձևավորման, պետության արտաքին և ներքին քաղաքականության վրա դրա ունեցած ազդեցության ուսումնասիրությունը էականորեն մեծացնում է ռազմավարական մշակույթի առանձնահատկություններով պայմանավորված ռազմավարական որոշումների կայացման վերաբերյալ կանխատեսումներ անելու հմտությունների զարգացմանը՝ հնարավորություն ընձեռելով գնահատել առանձին պետությունների, տարածաշրջանների, ինչպես նաև՝ միջազգային մակարդակում ռազմական ռազմավարական, ռազմաքաղաքական իրավիճակը, կանխատեսել զարգացման միտումները: Բացի այդ՝ համաշխարհային քաղաքական համակարգերի կերպափոխումները, ազգային տնտեսությունների արագ և աննախադեպ զարգացումը, աշխարհաքաղաքական գործընթացների ազդեցությունը քաղաքական որոշումների ու խնդիրների համաձայնեցման վրա պահանջում են պաշտպանական և անվտանգային ոլորտի վերաբերող հարցերի ու խնդիրների խորը և համակողմանի ուսումնասիրություն: Ընդհանուր առմամբ, ռազմավարական մշակույթի հայեցակարգի վերլուծությունը որոշիչ դեր կարող է խաղալ ռազմավարական որոշումների կայացման գործընթացում՝ հնարավորություն ընձեռելով համակողմանի տեղեկույթ հավաքելու ներքին և արտաքին միջավայրի մասին, գնահատելու այն հնարավորություններն ու սպառնալիքները, որոնք պետք է հաշվի առնել ռազմավարական որոշումներ կայացնելիս:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ ռազմավարություն, ռազմավարական մշակույթ, անվտանգություն, պաշտպանական քաղաքականություն, կանխատեսում:

THE APPLICATION OF THE STRATEGIC CULTURE CONCEPTS AS A PREREQUISITE FOR EFFECTIVE DEFENCE AND SECURITY FORECASTING

MARGARIT PETROSYAN

Vazgen Sargsyan Military Academy of the Ministry of Defence of the Republic of Armenia,
Head of the Department of Social Sciences
Brusov State University, UNESCO Chair on Political Science and Philosophy,
PhD in Political Science, Associate Professor
petrossianmaga@gmail.com

Abstract

The formation of military-political views at the present stage occurs within the context of global changes, and the growing level of conflict worldwide has led to an increase in studies in the field of defence and security, which has significantly enhanced the relevance of implementing effective forecasts. The relevance of studying the concept of strategic culture stems from the complexity, dynamism, and unpredictability of modern international relations, as well as the peculiarities of the development of military and political situations, and the challenges that these may pose to the national security of various states.

The study of strategic culture could be highly effective in terms of obtaining information on foreign policy strategy and, in general, on the activities of the state. The study of the formation of the concept of strategic culture, its influence on the foreign and domestic policy of the state significantly increases the level of development of skills of forecasting strategic decisions taking into account the peculiarities of strategic culture, providing an opportunity to assess the military-strategic, military-political situation of individual states, regions, as well as at the international level, to forecast development trends.

In addition, the transformation of the world's political systems, the rapid and unprecedented development of national economies, and the influence of geopolitical processes on the coordination of political decisions and issues necessitate a thorough and comprehensive examination of issues and problems related to the defence and security sector. In general, analysing the concept of strategic culture can play a crucial role in the strategic decision-making process by providing an opportunity to gather comprehensive information about the internal and external environment, as well as to assess the opportunities and threats that should be taken into account when making strategic decisions.

Keywords and phrases: Strategy, strategic culture, security, defence policy, forecasting.

ПРИМЕНЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ЭФФЕКТИВНОГО ПРОГНОЗИРОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ОБОРОНЫ И БЕЗОПАСНОСТИ

МАРГАРИТ ПЕТРОСЯН

Заведующая кафедрой общественных наук,
Военная академия имени Вазгена Саргсяна МО РА,
Государственный университет имени В. Я. Брюсова,
Кафедра по политологии и философии при ЮНЕСКО, доцент,
кандидат политических наук, доцент
petrossianmaga@gmail.com

Аннотация

Формирование военно-политических взглядов на современном этапе происходит в контексте глобальных изменений, а растущий уровень конфликтности во всем мире привел к увеличению количества исследований в области обороны и безопасности, что значительно повысило актуальность реализации эффективных прогнозов. Актуальность изучения концепции стратегической культуры обусловлена сложностью, динамичностью и непредсказуемостью современных международных отношений, особенностями развития военно-политической обстановки, а возникшие вызовы могут представлять реальную угрозу национальной безопасности различных государств.

Изучение стратегической культуры может быть чрезвычайно эффективным с точки зрения получения информации о внешнеполитической стратегии и, в целом, о деятельности государства. Изучение формирования концепции стратегической культуры, ее влияния на внешнюю и внутреннюю политику государства значительно повышает уровень развития навыков прогнозирования стратегических решений с учетом особенностей стратегической культуры, дает возможность оценить военно-

стратегическое, военно-политическое положение отдельных государств, регионов, а также на международном уровне спрогнозировать тенденции развития.

Кроме того, трансформация мировых политических систем, стремительное и беспрецедентное развитие национальных экономик, влияние геополитических процессов на координацию политических решений и вопросов требуют глубокого и всестороннего изучения вопросов и проблем, связанных с сектором обороны и безопасности. В целом, анализ концепции стратегической культуры может сыграть решающую роль в процессе принятия стратегических решений, поскольку дает возможность собрать исчерпывающую информацию о внутренней и внешней среде, а также оценить возможности и угрозы, которые необходимо учитывать при принятии стратегических решений.

Ключевые слова: стратегия, стратегическая культура, безопасность, оборонная политика, прогнозирование.

WHEN GRAMMAR MEETS LITERATURE: A STUDY OF THE OBJECT AND ITS MANIFESTATIONS IN “TWO ON A TOWER” BY THOMAS HARDY

GOHAR GRIGORYAN

International Scientific-Educational Center of the
National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
Head of the Chair of Foreign Languages
PhD in Philological Sciences, Associate Professor
gohar.grigoryan@isec.am

LILIT MANVELYAN

International Scientific-Educational Center of the
National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
Instructor of English for Specific Purposes
lilit.manvelyan@isec.am

Abstract

The article examines one of the syntactic phenomena, namely the object and its many variants in Thomas Hardy's novel "Two on a Tower", to show the linguistic and stylistic importance of the object structures in literary texts. The study argues that, although purely a grammatical category, the object may reveal deeper semantic and pragmatic layers in fiction, helping to shape characters, express emotions, and enrich the narrative. Syntactic decisions and Hardy's unique narrative technique enhance character development and thematic depth. The focus of the research problem is the underrepresentation of object-function analysis in literary grammar study, specifically in connection with Victorian prose.

Using structural, descriptive and stylistic analysis, the study identifies and analyses a broad spectrum of object types (direct, indirect, reflexive, retained, complex, cognate and prepositional objects) as they occur in Hardy's novel. Special attention is paid to the nuanced interplay between form and function, including the role of pronouns, substantivised adjectives, infinitives, gerunds, and object clauses. Through contextual and structural analysis of representative excerpts, the paper reveals how the author's individual style is considerably marked by its uniqueness.

Methodologically, the research uses modern grammatical frames (Swan, Herring, Kuno & Takami), literary style analysis and close reading strategies to demonstrate how syntactic elements are incorporated into the texture of narrative meaning. Through an accurate analysis, it has been shown that the author of the novel uses object forms in varied and often subtle ways to convey the emotional states of the characters. Reflexive and cognate objects are particularly effective in portraying introspection and emotional tension, while complex object constructions contribute to narrative layering and stylistic nuance. The findings support the conclusion that grammatical categories, particularly the object, are essential to literary expression and, therefore, require serious interdisciplinary study.

Keywords and phrases: Object, Direct and Indirect Object, Reflexive Object, Complex Object, Cognate Object, literary syntax, Thomas Hardy, Two on a Tower, stylistics, grammar, English grammar in fiction.

**ԵՐԲ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՄԱՏԵՂՎՈՒՄ ԵՆ.
ԽՆԴԻԻ ԵՎ ԴՐԱ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԹՈՄԱՍ ՀԱՐԴԻԻ
«ԵՐԿՈՒՍԸ ԱՇՏԱՐԱԿԻ ՎՐԱ» ՎԵՊՈՒՄ**

ԳՈՀԱՐ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի
գիտակրթական միջազգային կենտրոնի
օտար լեզուների ամբիոնի վարիչ,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
gohar.grigoryan@isec.am

ԼԻԼԻԹ ՄԱՆՎԵԼՅԱՆ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի
գիտակրթական միջազգային կենտրոնի
մասնագիտական անգլերեն լեզվի դասախոս
lilit.manvelyan@isec.am

Համառոտագիր

Գեղարվեստական տեքստերում խնդիր պարունակող կառույցների լեզվաոճական նշանակությունը բացահայտելու նպատակով սույն հոդվածում ուսումնասիրվում են Թոմաս Հարդիի «Երկուսը աշտարակի վրա» վեպում կիրառված բայական անդամի խնդիր լրացումների տարբեր տեսակները: Ուսումնասիրությունը հաստատում է, որ խնդիր լրացումը, լինելով զուտ քերականական կարգ, գեղարվեստական գրականության մեջ կարող է բացահայտել իմաստաբանական և իրատեսական ավելի խորքային շերտեր՝ նպաստելով կերպարների ձևավորմանը, զգացմունքների արտահայտմանը և պատումի հարստացմանը: Հարդիի շարահյուսական հնարքները և պատմողական յուրօրինակ տեխնիկան նպաստում են կերպարների զարգացմանը և թեմատիկայի խորությանը: Հետազոտության նպատակն է ուսումնասիրել խնդիր՝ որպես շարահյուսական միավորի կիրառությունները գեղարվեստական խոսքում, հատկապես Վիկտորիանական դարաշրջանի ստեղծագործություններում:

Կառուցվածքային, նկարագրական և ոճաբանական վերլուծության միջոցով ուսումնասիրությունը բացահայտում է, թե բայական անդամի խնդիր լրացումների մի շարք տեսակներ, որոնք տեղ են գտել Հարդիի վեպում (ուղիղ խնդիր, հանգման անուղղակի խնդիր, անդրադարձ դերանունով արտահայտված խնդիր, ներգործող անուղղակի խնդիր, բարդ խնդիր, բայական անդամի հետ նույնարմատ խնդիր և նախդրային խնդիր): Հատուկ նշանակություն է տրված այն հարցին, թե ինչպես են կազմվում խնդիր լրացումները և ինչ գործառույթ ունեն: Բայական անդամի խնդիր լրացումների կազմության մեջ կարևոր է դերանունների, փոխանվանաբար գործածված ածականների, անորոշ դերբայների, գերունդների և ստորադասական խնդիր-լրացում երկրորդական նախադասությունների դերը: Ընտրված հատվածների համատեքստային և կառուցվածքային վերլուծության միջոցով ցույց է տրվում հեղինակի անհատական ոճի ինքնատիպությունը:

Ուսումնասիրության համար հիմք են ծառայել քերականական ժամանակակից մոդելները (Սուոնի, Հերինգի, Կունյի և Տակամիի), գրական ոճի վերլուծությունը և մանրամասն ընթերցանության ռազմավարությունը, որպեսզի ցույց տրվի, թե ինչպես են շարահյուսական տարրերը ներհյուսվում պատումի իմաստին: Մանրակրկիտ վերլուծության միջոցով ցույց է տրվել,

որ վեպի հեղինակը կերպարների հուզական վիճակներն արտահայտելու համար զանազան եղանակներով և շատ նրբորեն է օգտագործում խնդիր-լրացման ձևերը: Անդրադարձ դերանուններով և բայական անդամի հետ նույնարմատ խնդիրները հատկապես արդյունավետ են ինքնավերլուծության և հուզական լարվածության պատկերման գործում, մինչդեռ բարդ խնդիր-լրացում կառույցները նպաստում են պատումի բազմաշերտության և ոճական նրբության արտահայտմանը: Հետազոտության արդյունքները հաստատում են այն եզրակացությունը, որ քերականական կատեգորիաները, մասնավորապես խնդիր-լրացումները, էական նշանակություն ունեն գրական արտահայտչականության մեջ, հետևաբար պահանջում են միջդիսցիպլինար լուրջ ուսումնասիրություն:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ ուղիղ խնդիր, հանգման անուղղակի խնդիր, անդրադարձ դերանունով արտահայտված խնդիր, բարդ խնդիր-լրացում, բայական անդամի հետ նույնարմատ խնդիր, գրական շարահյուսություն, Թոմաս Հարդի, «Երկուսը աշտարակի վրա», ոճաբանություն, քերականություն, անգլերենի քերականությունը գեղարվեստական գրականության մեջ:

КОГДА ГРАММАТИКА И ЛИТЕРАТУРА СОВМЕЩАЮТСЯ: ИССЛЕДОВАНИЕ ДОПОЛНЕНИЯ И ЕГО ПРОЯВЛЕНИЙ В РОМАНЕ ТОМАСА ХАРДИ «ДВОЕ НА БАШНЕ»

ГОАР ГРИГОРЯН

Заведующая кафедрой иностранных языков МНОЦ НАН РА

кандидат филологических наук, доцент

gohar.grigoryan@isec.am

ЛИЛИТ МАНВЕЛЯН

Международный Научно-Образовательный Центр НАН РА,

Преподаватель английского языка для специальных целей

lilit.manvelyan@isec.am

Аннотация

В настоящей статье рассматривается одно из синтаксических явлений, а именно *дополнение* и множество его вариантов в романе «Двое на башне» Томаса Харди, с целью выявления лингвистической и стилистической значимости конструкций с дополнением в художественных текстах. В исследовании утверждается, что, будучи чисто грамматической категорией, *дополнение* может раскрывать более глубокие семантические и прагматические уровни в художественной литературе, помогая создавать характеры, выразить эмоции и обогащать повествование. Синтаксические приемы и уникальная повествовательная техника Харди способствуют развитию персонажей и тематической глубины.

С помощью методов структурного, описательного и стилистического анализа в исследовании выявляется и анализируется широкое разнообразие типов дополнений и конструкций с дополнениями (прямые, косвенные, с возвратными местоимениями, дополнение при глаголе в пассиве, сложные, предложные дополнения и др.), встречающихся в романе Харди. Особое значение придается тонкому сочетанию форм и функций, в том числе роли местоимений, субстантивированных прилагательных, инфинитивов, герундий и объектных дополнений-предложений. Посредством контекстуального и структурного анализа выбранных отрывков в работе показано, как индивидуальный стиль автора отличается значительным своеобразием.

Методологически в исследовании используются современные грамматические модели (Свона, Херринга, Куно и Таками), анализ литературного стиля и стратегии пристального чтения, с целью показать, как синтаксические элементы включаются в структуру повествовательного смысла.

Посредством тщательного анализа было показано, как автор романа использует формы дополнения разнообразными и часто тонкими способами, чтобы выразить эмоциональные состояния персонажей. Рефлексивные и однокоренные объекты особенно эффективны при изображении самоанализа и эмоционального напряжения, а сложные объектные конструкции способствуют многослойности повествования и стилистической тонкости. Результаты исследования подтверждают вывод о том, что грамматические категории, с частности дополнение, являются важнейшими для литературного выражения и, следовательно, требуют серьезного междисциплинарного изучения.

Ключевые слова: дополнение, прямое и косвенное дополнение, рефлексивное дополнение, сложное дополнение, литературный синтаксис, Томас Харди, Двое на башне, стилистика, грамматика, английская грамматика в художественной литературе.

ՍԵՌԻ ԳՈՅԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԿԻՆ-ՍՈՑԻՈՒՄ ԿՈՆՖԼԻԿՏԻ
ՔՎԻՆՏԵՍԵՆՑԻԱ

ՆԱԻՐԱ ՀԱՄԲԱՐԶՈՒՄՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտ,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
nairahambardzumyan@yahoo.com

Համառոտագիր

Հետազոտությունը քննում է իրանական *նոր պոեզիայի* և *նոր շարժման* ներկայացուցիչ, բանաստեղծուհի, արձակագիր, կինոռեժիսոր Ֆորուզ Ֆարրոխզադի պատմվածքները: Ֆորուզ Ֆարրոխզադը իր պատմվածքները գրել է 1957 թվականին: 2024 թվականին դրանք հայերեն է թարգմանել և առանձին գրքով («Վաղվա վիշտը») տպագրել է բանաստեղծ, թարգմանիչ Էդուարդ Հախվերդյանը: Աշխատանքի *նպատակն* է՝ Ֆ. Ֆարրոխզադի պատմվածքները վերլուծել կին-տղամարդ փոխհարաբերությունների վրա հայրիշխանական սոցիումի ներազդեցության համատեքստում: Հետազոտության խնդիրներն են՝ ա. մեկնաբանել Ֆորուզ Ֆարրոխզադի պատումները հայրիշխանական հասարակարգում կին-տղամարդ բինար սկիզբների ընկալումների ու զարգացումների տեսանկյունից, բ. բացահայտել *հայրիշխանության* և *բռնության* բաղադրիչները, գ. վերլուծել գեղարվեստական տեքստում առկա ազգային արժեքների ներդրման ուղիները: Հետազոտության *գիտական նորույթը* այն է, որ Ֆորուզ Ֆարրոխզադի պատմվածքները հայ իրականության մեջ հետազոտվել են առաջին անգամ: Աշխատանքի *արդիականությունը* պայմանավորված է հետազոտվող նյութի պոետիկայի մոդեռնիստական աշխարհընկալմամբ, որը ենթադրում է ավանդական-ազգային տեքստից դուրս կնոջ սոցիալ-մշակութային կերպի քննարկումը: Սա օգնում է կնոջական տեքստը ուսումնասիրել նաև գրական փորձի խորհրդանշայնությունն արտացոլող ենթատեքստերի մեկնության տեսանկյունից: Նյութը վերլուծվել է գրականագիտության, ինչպես նաև հայ-իրանական սոցիալ-մշակութային փոխադարձ կապերի միջև փոխադարձ կապերի և առնչությունների համատեքստում՝ համապատասխան մեթոդների կիրառությամբ: Ֆորուզ Ֆարրոխզադի պատումների հոգեբանությունը քննվել է կին-տղամարդ փոխհարաբերություններում ազգային-ավանդական հայացքների դիմադարձության, կոնֆլիկտի մետաֆիզիկականության և տղամարդու իշխանության դրսևորման տեսանկյուններից: Հետազոտության արդյունքները և պատմվածքների այս ժողովածուն կարող են օգտակար լինել արևելագետների և գրականագետների համար, ինչպես նաև օգտագործվել բանասիրական ֆակուլտետների կրթական ծրագրերի իրականացման նպատակով:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ Ֆորուզ Ֆարրոխզադ, գինոքննադատություն, գենդերային դիսկուրս, կին-տղամարդ փոխհարաբերություններ, ազգային-ավանդական հայացքներ, կանացիություն, առնականություն:

THE ONTOLOGY OF GENDER AS THE QUINTESENCE OF THE CONFLICT
BETWEEN WOMAN-SOCIETY

NAIRA HAMBARDZUMYAN

National Academy of Sciences of the RA
Institute of Literature after Manuk Abeghyan
PHD, Associate Professor,
nairahambardzumyan@yahoo.com

Abstract

This study examines the short stories by Forugh Farrokhzad, a representative of the new Iranian poetry and the latest literary movement, who was also a poet, prose writer, and film director. Forugh Farrokhzad wrote her short stories in 1957. In 2024, they were translated into Armenian and published as a separate book, “The Sorrow of Tomorrow,” by poet and translator Eduard Hakhverdyan. This study aims to analyse Forugh Farrokhzad’s short stories in the context of the patriarchal society’s influence on male-female relationships. The research objectives include: a) interpreting Forugh Farrokhzad’s narratives from the perspective of perceptions and developments of the male-female binary beginning within a patriarchal society, b) revealing the components of patriarchy and violence, c) analysing the ways national values are incorporated into the literary text. The *scientific novelty* of the research lies in the fact that Forugh Farrokhzad’s short stories are being studied for the first time in the Armenian reality. The modernist worldview determines the actuality of this work reflected in the poetic structure of the material under study, which implies discussing the socio-cultural image of women outside the traditional-national text. This approach enables the examination of women’s writing from the perspective of interpreting the subtexts that reflect the symbolism of literary experience. The material is analysed within the context of Literary Studies as well as Armenian-Iranian socio-cultural interrelations using appropriate methodologies. The psychological aspects of Forugh Farrokhzad’s narratives are examined from the perspectives of the opposition of national-traditional views in male-female relationships, the metaphysics of conflict, and the manifestation of male dominance. The research findings and this collection of short stories may be helpful to Orientalists and literary scholars, as well as for implementation in educational programs at philological faculties.

Keywords and phrases: Forugh Farrokhzad, gynocriticism, gender discourse, male-female relationships, national-traditional perspectives, femininity, masculinity.

ОНТОЛОГИЯ ПОЛА КАК КВИНТЭССЕНЦИЯ КОНФЛИКТА «ЖЕНЩИНА-СОЦИУМ»

НАИРА АМБАРЦУМЯН

Институт литературы им. М. Абеяна НАН РА,

кандидат филологических наук, доцент

nairahambardzumyan@yahoo.com

Аннотация

В исследовании проводится анализ рассказов Фору́г Фаррохзад – представительницы иранской *новой поэзии и нового движения*, поэтессы, прозаика и кинорежиссера. Фору́г Фаррохзад создала свои рассказы в 1957 году. В 2024 году они были переведены на армянский язык и изданы отдельной книгой («Завтрашняя грусть») поэтом и переводчиком Эдуардом Ахвердяном. *Цель работы* – рассмотреть рассказы Ф. Фаррохзад в контексте влияния патриархального общества на отношения между мужчинами и женщинами. Задачи исследования: а) интерпретировать рассказы Ф. Фаррохзад с точки зрения восприятия и развития бинарных начал «женщина-мужчина» в патриархальном обществе; б) определить компоненты *патриархата и насилия*; в) проанализировать способы внедрения национальных ценностей в художественный текст. Научная новизна исследования заключается в том, что рассказы Фору́г Фаррохзад впервые изучаются в армянской действительности. Актуальность работы обусловлена модернистским мировоззренческим направлением поэтики исследуемого материала, который подразумевает анализ социокультурного образа женщины вне традиционно-национального текста. Этот подход поможет изучить «женский текст» с точки зрения интерпретации подтекстов, отражающих символику литературного опыта. Материал проанализирован в контексте литературоведения с учетом взаимосвязей и взаимоотношений, сформировавшихся на базе армяно-иранских социокультурных контактов. Психология рассказов Фору́г Фаррохзад рассмотрена с позиций противодействия национально-традиционным взглядам, метафизики конфликта, проявления мужской власти в отношениях между полами. Результаты исследования и представленный сборник рассказов могут быть полезны востоковедам и литературоведам, а также студентам и преподавателям при реализации образовательных программ на филологических факультетах.

Ключевые слова: Фору́г Фаррохзад, гинеитика, гендерный дискурс, отношения «женщина-мужчина», национально-традиционные взгляды, феминность, маскулинность.

POSSIBILITIES OF OVERCOMING DEMOGRAPHIC PROBLEMS IN THE CONTEXT OF SOCIAL POLICY

VIKTORYA SARJANYAN

International Scientific-Educational Center of the National Academy of
Sciences of the Republic of Armenia
Chief specialist at the Dean's office
viktorya.sarjanyan@isec.am

Abstract

The demographic situation in the world continues to be difficult. This is due to the ongoing uneven demographic processes in developed and developing countries. As of November 2011, the world population was 7 billion people.

The population decline in the early 2000s is one of the main challenges for the long-term development of Armenia, and a sharp decline in the birth rate is a serious socio-demographic problem.

The goal of the state demographic policy is to reduce the rate of natural population decline, stabilize the population, create conditions for its growth, and improve the quality and length of life.

The National Security Strategy of the Republic of Armenia draws attention to the exceptional importance of improving the demographic situation, on which the future of Armenia ultimately depends. All this predetermines the interest shown in the study of demographic processes and political science of modern Armenia.

According to the Law of the Republic of Armenia, "On State Statistics", the comparability of country indicators does not guarantee the absolute relativity of statistical data. Therefore, the discrepancy between the resources allocated to state statistics leads to statistical gaps.

The article describes the factors affecting demography: birth rate, death rate, marriage, divorce and migration, as well as their influence on forming the demographic picture of RA. A combination of qualitative and quantitative methods was chosen for the study of the mentioned problem. In this article, we used methods of documentary study and secondary analysis of statistical data, during which the current state of statistical data was largely revealed. The methodological basis of the study was the laws, patterns and principles of the Republic of Armenia, which reveal the essence and purpose of the influence of the demographic processes of the Republic of Armenia. The trends of state statistics for 2018-2024 in economic, demographic and social spheres have been studied.

As a result of these factors, the current demographic situation is qualified as a crisis, posing a threat to the state's national security. It follows that in the national security system, ensuring the country's defence capability and economic security is paramount.

Keywords and phrases: Demography, birth rate, mortality, migration, economic crisis, mortality, state security.

ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՍՔՏՈՒՄ

ՎԻԿՏՈՐՅԱ ՍԱՐՋԱՆՅԱՆ

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի
գիտակրթական միջազգային կենտրոնի
դեկանատի գլխավոր մասնագետ
viktorya.sarjanyan@isec.am

Համառոտագիր

Աշխարհում ժողովրդագրական իրավիճակը շարունակում է մնալ ծանր: Սա կապված է զարգացած և զարգացող երկրներում անդադար ընթացող ժողովրդագրական անհավասար գործընթացների հետ: 2011 թվականի նոյեմբերի դրությամբ աշխարհի բնակչությունը կազմել է 7 միլիարդ:

Բնակչության թվաքանակի անկումը 2000-ականների սկզբին Հայաստանի երկարաժամկետ զարգացման հիմնական մարտահրավերներից է, իսկ ծնելիության մակարդակի շեշտակի անկումը՝ ծանրագույն սոցիալ-ժողովրդագրական խնդիր:

Պետական ժողովրդագրական քաղաքականության նպատակն է նվազեցնել բնակչության բնական անկման տեմպերը, կայունացնել բնակչության թվակազմը և պայմաններ ստեղծել նրա աճի, ինչպես նաև կյանքի որակի և տևողության բարձրացման համար:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունն ուշադրություն է հրավիրում ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման բացառիկ կարևորությանը, որից, ի վերջո, կախված է Հայաստանի ապագան: Այս ամենը կանխորոշում է ժամանակակից Հայաստանի ժողովրդագրական գործընթացների և քաղաքագիտական ուսումնասիրության նկատմամբ ցուցաբերվող հետաքրքրությունը:

Համաձայն «Պետական վիճակագրության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի՝ երկրի ցուցանիշների համադրելիությունը վիճակագրական տվյալների բացարձակ հարեբերականություն չի երաշխավորում, ուստի, պետական վիճակագրությանը հատկացվող ռեսուրսների անհամապատասխանությունը հանգեցնում է վիճակագրական ճեղքերի առաջացման:

Հոդվածում մեծապես նկարագրվում են ժողովրդագրության վրա ազդող գործոնները՝ ծնելիություն, մահացություն, ամուսնություն, ամուսնալուծություն և միգրացիա, ինչպես նաև դրանց ազդեցությունը ՀՀ ժողովրդագրական պատկերի ձևավորման վրա: Նշված խնդրի ուսումնասիրության համար ընտրվել է որակական և քանական մեթոդների համադրություն: Ուսումնասիրվող աշխատանքում կիրառվել են փաստաթղթերի ուսումնասիրության և վիճակագրական տվյալների երկրորդային վերլուծության մեթոդներ, որոնց կիրառման ժամանակ մեծապես բացահայտվել է վիճակագրական տվյալների ներկա իրավիճակը: Ուսումնասիրության մեթոդաբանական հիմք են հանդիսացել ՀՀ օրենքները, օրինաչափություններն ու սկզբունքները, որոնք բացահայտում են ՀՀ ժողովրդագրական գործընթացների ազդեցության էությունն ու նպատակը:

Ուսումնասիրության են ենթարկվել 2018-2024 թվականների պետական վիճակագրական ուղղություններն՝ ըստ վիճակագրության տնտեսական, ժողովրդագրական և սոցիալական բնագավառների:

Նշված գործոնների արդյունքում ներկայիս ժողովրդագրական իրավիճակը որակվում է որպես ճգնաժամ, որը վտանգ է ներկայացնում պետության ազգային անվտանգության համար: Սա ենթադրում է, որ ազգային անվտանգության համակարգում երկրի պաշտպանական և տնտեսական անվտանգության ապահովումը ձեռք է բերում գերակա նշանակություն:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ ժողովրդագրություն, ծնելիություն, մահացություն, միգրացիա, տնտեսական ճգնաժամ, պետական անվտանգություն:

ВОЗМОЖНОСТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

ВИКТОРИЯ САРДЖАНЫЯ

Главный специалист деканата

Международного научно-образовательного центра
Национальной академии наук Республики Армения

viktorya.sarjanyan@isec.am

Аннотация

Демографическая ситуация в мире продолжает оставаться сложной. Это связано с происходящими неравномерными демографическими процессами в развитых и развивающихся странах. По состоянию на ноябрь 2011 года население мира составляло 7 миллиардов человек.

Сокращение населения в начале 2000-х годов является одним из главных вызовов долгосрочного развития Армении, а резкое снижение рождаемости – серьезной социально-демографической проблемой.

Целью государственной демографической политики является снижение темпов естественной убыли населения, стабилизация численности и создание условий для его роста, а также повышение качества и продолжительности жизни.

Стратегия национальной безопасности Республики Армения обращает внимание на исключительную важность улучшения демографической ситуации, от которой в конечном счете зависит будущее Армении. Все это предопределяет интерес, проявляемый к изучению демографических процессов и политологии современной Армении.

Согласно Закону Республики Армения «О государственной статистике», сопоставимость показателей страны не гарантирует абсолютной относительности статистических данных, поэтому несоответствие ресурсов, выделяемых на государственную статистику, приводит к возникновению статистических пробелов.

В статье описаны факторы, влияющие на демографию: рождаемость, смертность, браки, разводы и миграция, а также их влияние на формирование демографической картины РА. Для исследования указанной проблемы было выбрано сочетание качественных и количественных методов. В статье использовались методы документального изучения и вторичного анализа статистических данных, в ходе применения которых в значительной степени было выявлено современное состояние статистических данных. Методологическую основу исследования составили законы, закономерности и принципы Республики Армения, раскрывающие сущность и цель влияния демографических процессов Республики Армения. Изучены тенденции государственной статистики 2018-2024 гг. по экономической, демографической и социальной сферам.

В результате названных факторов текущая демографическая ситуация квалифицируется как кризисная, представляющая угрозу национальной безопасности государства. Отсюда следует, что в системе национальной безопасности обеспечение обороноспособности и экономической безопасности страны приобретает первостепенное значение.

Ключевые слова: демография, рождаемость, смертность, миграция, экономический кризис, государственная безопасность.

**ԱՐԺԵՔԱՎՈՐ ԴԵՂԱԲՈՒՅՍԵՐԻ ԷՔՍՏՐԱԿՏՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊՐՈԲԻՈՏԻԿ ԿԱԹՆԱԹԹՎԱՅԻՆ ԲԱԿՏԵՐԻԱՆԵՐԻ
ԱՃԻ ՎՐԱ**

ՀՐԱԶՅԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոն,
ՀՀ ԳԱԱ «Հայկենսատեխնոլոգիա» ԳԱԿ, առաջատար գիտաշխատող,
կենսաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
hhov@sci.am

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ «Հայկենսատեխնոլոգիա» ԳԱԿ, ավագ գիտաշխատող,
կենսաբանական գիտությունների թեկնածու
anbars48@rambler.ru

ԻՆՆԱ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ «Հայկենսատեխնոլոգիա» ԳԱԿ, գիտաշխատող,
կենսաբանական գիտությունների թեկնածու
inna.melkumyan@inbox.ru

ՆԱՆԵ ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ «Հայկենսատեխնոլոգիա» ԳԱԿ, ավագ լաբորանտ,
nane.mnatsakanyan01@gmail.com

ՄԱՐԻԱՄ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի մագիստրոս
antonyan.mariam.@bk.ru

ՄԱՐԻԱՄ ԽԱԶԱՆՅԱՆ

ԵՊՀ-ի կենսաբանության ֆակուլտետի մագիստրոս
khachanyanmariam@gmail.com

ԼՈՒՍԻՆԵ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ «Հայկենսատեխնոլոգիա» ԳԱԿ, լաբորատորիայի վարիչ,
կենսաբանական գիտությունների թեկնածու
20mar02@mail.ru

Համառոտագիր

Հնուց ի վեր դեղաբույսերը և նրանց արտազատուկները լայնորեն կիրառվում են մարդու աղեստամոքսային համակարգի կարգավորման նպատակով, սակայն նրանց ազդեցությունը աղիքային միկրոբիոտայի պրոբիոտիկ կուլտուրաների հանդեպ մնում են թերի ուսումնասիրված: Հետազոտությունների գերակշիռ մասը հիմնականում նվիրված են էքստրակտների հակամանրէային ազդեցությանը ախտածին մանրէների վրա: Հայտնի է, որ բույսերը պարունակում են նաև աճի կենսաակտիվ միացություններ, որոնք կարող են բարձրացնել օգտակար միկրոօրգանիզմների նյութափոխանակությունը և խթանել նրանց աճը: Աշխատանքի նպատակն է

եղել հետազոտել ախտածին մանրէների հանդեպ աճի արգելակիչ ազդեցությամբ օժտված դեղաբույսերից՝ Մայրամախոտ (*Teucrium polium*), Մեղրախոտ կամ Պատրինջ (*Melissa, Lemon Balm*), Սեննա *Folium Sennae (Cassia)*, Խնկածաղիկ սովորական (*Origanum vulgare*) ստացված սպիրտային էքստրակտները, ազդեցությունները պրոբիոտիկ կաթնաթթվային բակտերիաների՝ *Lactobacillus acidophilus*, *Lactobacillus delbrueckii*, *Lactobacillus helveticus* տարբեր միջավայրերում աճման վրա:

Շտապազոտական խմբի կողմից մշակված բուսական պատրաստուկների ազդեցության քանակական որոշման սպեկտրոֆոտոմետրիկ եղանակի կիրառմամբ ցույց է տրվել, որ մանրէաբանական LAPTց միջավայրում բուսական էթանոլային էքստրակտները, կախված խտությունից ԿԹԲ-ների նկատմամբ՝ կարող են օժտված լինել խթանիչ, ճնշիչ և երկակի ազդեցություններով: Հայտնաբերվել է, որ Կասիայի էքստրակտը օժտված է առավելապես ճնշիչ ազդեցությամբ, հատկապես *L. delbrueckii*-ի շտամը: Խնկածաղիկի և Մեղրախոտ բույսերի էթանոլային էքստրակտները օժտված են երկակի ազդեցությամբ՝ բարձր խտության դեպքում ճնշում են, իսկ ցածր խտության դեպքում խթանում են ուսումնասիրվող կուլտուրաների աճը, որը կարելի է բացատրել ճնշող և խթանող գործոնների հարաբերակցությամբ: Մայրամախոտի էքստրակտը խթանում է *L. acidophilus* և *L. helveticus* կուլտուրաների աճը, իսկ *L. delbrueckii* –ի հանդեպ ցուցաբերում է ճնշող ազդեցություն:

Բուսական պատրաստուկների ազդեցության ուսումնասիրությունը կաթում «*L. helveticus*» և «*L. delbrueckii*» մակարդիչ կուլտուրաների աճման, կաթի թթվայնացման և մակարդման արագությունների վրա ի հայտ բերեցին, որ Պատրինջի և Խնկածաղիկի էթանոլային էքստրակտների ոչ մեծ կոնցենտրացիաների կիրառմամբ կարելի է զգալիորեն խթանել կաթի մակարդման և թթվայնացման արագությունները, բարձրացնել բակտերիաների տիտրը, մակարդուկի պնդությունը և արտաքին տեսքը:

Քանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ կաթնաթթվային բակտերիաներ, բուսական էքստրակտներ, ԿԹԲ-ների աճի խթանում/արգելակում, կաթի մակարդում:

STUDY OF THE EFFECT OF VALUABLE MEDICINAL PLANT EXTRACTS ON THE GROWTH OF PROBIOTIC LACTIC ACID BACTERIA

HRACHYA HOVHANNISYAN

International Scientific-Educational Center of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

"Armbiotechnology" Scientific and Production Center, NAS RA, Leading researcher

Doctor of Biological Sciences, Professor

hhov@sci.am

ANDRANIK BARSEGHYAN

"Armbiotechnology" Scientific and Production Center, NAS RA, Senior researcher

PhD in Biological Sciences

anbars48@rambler.ru

INNA MELKUMYAN

"Armbiotechnology" Scientific and Production Center, NAS RA

PhD in Biological Sciences

inna.melkumyan@inbox.ru

NANE MNATSAKANYAN

"Armbiotechnology" Scientific and Production Center, NAS RA

Senior laboratory assistant
nane.mnatsakanyan01@gmail.com

MARIAM HARUTYUNYAN

International Scientific-Educational Center of the National Academy of Sciences of the Republic of
Armenia

Master's degree student
antonyan.mariam.@bk.ru

MARIAM KHACHANYAN

Yerevan State University, Faculty of Biology,

Master's degree student
khachanyanmariam@gmail.com

LUSINE DANIELYAN

"Armbiotechnology" Scientific and Production Center, NAS RA

Head of Laboratory,
PhD in Biological Sciences
20mar02@mail.ru

Abstract

Medicinal plants and their extracts have been widely used to regulate the human gastrointestinal tract since ancient times. Still, their effect on probiotic cultures of the intestinal microbiota remains poorly understood. Most studies focus on the antimicrobial effect of extracts on pathogenic bacteria. However, plants are also known to contain growth-promoting bioactive compounds that can enhance the metabolism of beneficial microorganisms and stimulate their growth. The work aimed to study the effect of alcoholic extracts obtained from medicinal plants with a growth-inhibitory effect on pathogenic bacteria: *Teucrium polium*, *Melissa* (Lemon Balm), *Folium Sennae* (*Cassia*) and *Origanum vulgare*, on the growth of probiotic lactic acid bacteria: *Lactobacillus acidophilus*, *Lactobacillus delbrueckii* and *Lactobacillus helveticus* in various environments. Using the spectrophotometric method for the quantitative determination of the effect of herbal preparations developed by the research group, it was demonstrated that plant extracts, depending on their concentration, can have a stimulating, suppressing, or dual effect on LAB in the LAPTg microbial environment. It was found that cassia extract has a predominantly suppressing effect, especially on the *L. delbrueckii* strain. Alcohol extracts of *Origanum* and *Melissa* plants exhibit a dual effect: at high concentrations, they suppress, while at low concentrations, they stimulate the growth of the studied cultures, which can be attributed to the varying ratios of suppressing and stimulating factors. *Teucrium polium* extract stimulates the growth of *L. acidophilus* and *L. helveticus* cultures, and has a suppressing effect on *L. delbrueckii*. Studies of the effect of herbal preparations on the development of *L. helveticus* and *L. delbrueckii* coagulant cultures in milk, milk acidification and coagulation rates revealed that the use of small concentrations of *Melissa* and *Origanum* ethanol extracts can significantly stimulate the rates of milk coagulation and acidification, increase the titer of bacteria, the firmness and appearance of the coagulant.

Keywords and phrases: Lactic acid bacteria, plant extracts, LABS growth stimulation/inhibition, milk coagulation

**ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ЭКСТРАКТОВ ЦЕННЫХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ
РАСТЕНИЙ НА РОСТ ПРОБИОТИЧЕСКИХ МОЛОЧНОКИСЛЫХ БАКТЕРИЙ**

ГРАЧЬЯ ОГАНЕСЯН

ведущий научный сотрудник Научно-производственного центра

«Армбиотехнология» НАН РА,

Международный научно-образовательный центр НАН РА,

доктор биологических наук, профессор

hhov@sci.am

АНДРАНИК БАРСЕГЯН

старший научный сотрудник Научно-производственного центра
«Армбиотехнология» НАН РА,
кандидат биологических наук
anbars48@rambler.ru

ИННА МЕЛКУМЯН

научный сотрудник Научно-производственного центра
«Армбиотехнология» НАН РА,
кандидат биологических наук
inna.melkumyan@inbox.ru

НАНЕ МНАЦАКАНЯН

старший лаборант Научно-производственного центра
«Армбиотехнология» НАН РА,
nane.mnatsakanyan01@gmail.com

МАРИАМ АРУТЮНЯН

Магистрант Международного научно-образовательного центра НАН РА
antonyan.mariam.@bk.ru

МАРИАМ ХАЧАНЯН

Магистрант биологического факультета ЕГУ
khachanyanmariam@gmail.com

ЛУСИНЕ ДАНИЕЛЯН

Заведующая лабораторией Научно-производственного центра
«Армбиотехнология» НАН РА,
кандидат биологических наук
20mar02@mail.ru

Аннотация

Лекарственные растения и их экстракты широко использовались для регуляции желудочно-кишечного тракта человека с древних времен, однако их влияние на пробиотические культуры кишечной микробиоты остается не до конца изученным. Большинство исследований в основном посвящено антимикробному действию экстрактов на патогенные бактерии. Однако известно, что растения также содержат ростостимулирующие биоактивные соединения, которые могут усиливать метаболизм полезных микроорганизмов и стимулировать их рост. Целью работы было исследование влияния спиртовых экстрактов, полученных из лекарственных растений, обладающих ростингибиторным действием на патогенные бактерии: *Teucriupolium*, *Melissa (Lemon Balm)*, *Cassia (Folium Sennae)* и *Origanum*, на рост пробиотических молочнокислых бактерий: *Lactobacillus acidophilus*, *Lactobacillus delbrueckii* и *Lactobacillus helveticus* в различных средах.

С использованием разработанного исследовательской группой спектрофотометрического метода количественного определения действия растительных препаратов показано, что растительные экстракты в зависимости от концентрации могут оказывать стимулирующее, подавляющее и двойственное действие на МКБ в питательной среде LAPTg. Установлено, что экстракт кассии оказывает преимущественно подавляющее действие, особенно на штамм *L. delbrueckii*. Спиртовые экстракты растений *Origanum* и *Melissa* оказывают двойственное действие: в высоких концентрациях подавляют, а в низких — стимулируют рост исследуемых культур, что можно объяснить соотношением подавляющих и стимулирующих факторов. Экстракт *Teucriupolium* стимулирует рост культур *L. acidophilus* и *L. helveticus*, а на *L. delbrueckii* проявляет подавляющее действие.

Исследования влияния растительных препаратов на рост культур коагулянтов *L. helveticus* и *L. delbrueckii* в молоке, скорость подкисления и коагуляции молока показали, что использование небольших концентраций этанольных экстрактов мяты и душицы может существенно стимулировать скорость свертывания и подкисления молока, повышать титр бактерий, плотность и внешний вид коагулянта.

Ключевые слова: молочнокислые бактерии, растительные экстракты, стимуляция/торможение роста МКБ, свертывание молока.

CO₂-ի ԿԱԼԱՆՈՒՄԸ ԴԻԱՄԻՆՆԵՐԻ ԵՎ ԱԼԿԱՆՈԼ ԱՄԻՆՆԵՐԻ ՄԻՋՈՑՈՎ

ԱՆԱՀԻՏ ՍԱՔԵՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Օրգանական և դեղագործական քիմիայի Ա. Լ. Մնջոյանի անվան
Նուրբ օրգանական քիմիայի ինստիտուտի հոգեմետ միացությունների սինթեզի
լաբորատորիայի, «Իոնական հեղուկների մշակումը և կիրառությունները քիմիայում» խմբի
կրտսեր գիտաշխատող
anahit.sageyan.98@mail.ru

ԷԼՅԱ ՍԱՖԱՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Օրգանական և դեղագործական քիմիայի Ա. Լ. Մնջոյանի անվան
Նուրբ օրգանական քիմիայի ինստիտուտի հոգեմետ միացությունների սինթեզի
լաբորատորիայի, «Իոնական հեղուկների մշակումը և կիրառությունները քիմիայում» խմբի
կրտսեր գիտաշխատող
elya.safaryan.1996@mail.ru

ԱՐՓԻՆԵ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Օրգանական և դեղագործական քիմիայի Ա. Լ. Մնջոյանի անվան
Նուրբ օրգանական քիմիայի ինստիտուտի
հոգեմետ միացությունների սինթեզի լաբորատորիայի ավագ գիտաշխատող,
«Իոնական հեղուկների մշակումը և կիրառությունները քիմիայում» խմբի ղեկավար,
ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի դեղագործական քիմիայի ամբիոնի վարիչ
Ժ/պ,
քիմիական գիտությունների թեկնածու
arpine.harutyunyan@isec.am

Համառոտագիր

Ածխի, նավթի և գազի արդյունահանումը տարեկան միլիարդավոր տոննա ածխաթթու գազ (CO₂) է արտանետում մթնոլորտ: Ածխաթթու գազի ազդեցությունը մթնոլորտի վրա կարևոր դեր է խաղում՝ կլիմայի փոփոխության և գլոբալ տաքացման համատեքստում: Ջերմոցային էֆեկտի պատճառով Երկիր մոլորակը կանգնած է կործանման եզրին: Ջերմոցային էֆեկտը այն գործընթացն է, որով Երկրի մակերևույթի ջերմաստիճանը բարձրանում է ջերմոցային գազերի պատճառով: 1850 թվականից, այսինքն՝ արդյունաբերական դարաշրջանի սկզբից ի վեր, ածխաթթու գազի ամենամեծ քանակությունը արտանետել են մի քանի երկիր երկրներ, որոնցից միշտ առաջատար է եղել ԱՄՆ-ը, որին հաջորդում է Ռուսաստանը, իսկ հետո՝ Չինաստանը: Հայաստանի Հանրապետության 2019 թ. ջերմոցային գազերի ազգային կադաստրում գերակշռում են ածխածնի երկօքսիդի արտանետումները, որի մասնաբաժինը ընդհանուր արտանետումներում կազմել է 55.7%: 2019 թվականին գրանցվել է +1.5°C շեղում 1961-1990 թվականների միջին տարեկան ջերմաստիճանից: Այդ պատճառով, չնայած մարդածին ջերմոցային գազերի գլոբալ արտանետումներում Հայաստանի աննշան մասնաբաժին՝ 0.02%, երկիրն ակտիվորեն մասնակցում է կլիմայի փոփոխության դեմ պայքարի միջազգային գործընթացներին: Իրականում ստեղծված իրավիճակը CO₂-ի ավելի քան 150 տարվա կուտակման արդյունք է: Ըստ 2021թ.տվյալների՝ մարդկությունը մթնոլորտ է արտանետել առնվազն 2500 միլիարդ տոննա CO₂: Այս աստղաբաշխական քանակությունը, ըստ երևույթին, ներկայիս ջերմաստիճանի բարձրացման

հիմնական պատճառն է: Գլոբալ տաքացումն իր հերթին հանգեցնում է Երկրի մթնոլորտի և Համաշխարհային օվկիանոսի մակերեսային շերտի միջին տարեկան ջերմաստիճանի աստիճանական բարձրացմանը, արևային և հրաբխային ակտիվության բարձրացմանը և այլն: Հետևաբար, CO₂-ի քանակի նվազեցումը մթնոլորտից համարվում է առաջնային խնդիր ամբողջ մարդկության համար:

Մթնոլորտում CO₂-ի բարձրացումը կարևոր մարտահրավեր է, որն ունի լայնամասշտաբ ազդեցություն շրջակա միջավայրի և հասարակության վրա: Նման խնդիրներից խուսափելու համար պետք է նվազեցնել ածխաթթու գազի քանակը մթնոլորտում: Ածխածնի երկօքսիդի արտանետումների և ածխածնի անոմալ տեղաշարժերի կրճատումը, ինչպես նաև օդում CO₂-ի հավասարակշռության պահպանումը քիմիական գործընթացների միջոցով խուսափումնալից են: CO₂-ի կլանումը և դրա հետագա ֆիքսումը ամիններով (դիամիններ և ալկանոլամիններ), ինչը բերում է կարբամատների առաջացմանը, մինչ այժմ լայնորեն կիրառվող հիմնական հաջողված փորձերից է:

Այս հետազոտական աշխատանքի նպատակն է եղել կլանել CO₂-ի ավելորդ քանակությունը օդից հնարավորինս մեղմ պայմաններում: CO₂-ի կլանումը իրականացվել է սենյակային ջերմաստիճանում և նորմալ ճնշման պայմաններում՝ դիամիններով և ալկանոլ ամիններով: Ուսումնասիրվել է CO₂-ի կլանումը էթիլենդիամինի, 1,2-պրոպիլենդիամինի, 1,4-բութիլենդիամինի, պիպերազինի, մեթիլպիպերազինի և էթիլպիպերազինի կողմից, իսկ ալկանոլ ամիններից՝ 3-ամինո-1-պրոպանոլի, 2-ամինոբութան-1-ոլի, 2-(էթիլամինո)էթանոլի, դիէթանոլամինի, 1,1'-իմինոդիպրոպան-2-ոլի, 2-ամինո-2-(հիդրօքսիմեթիլ) պրոպան-1,3-դիոլի կողմից: Ամինների ընտրությունը պայմանավորված է նրանց մատչելիությամբ, կայունությամբ, քիչ ծախսատարությամբ, բարձր կլանողականությամբ և հետագա կիրառելիության լայն սպեկտրով: Լավագույն կլանում ցուցաբերել են 3-ամինո-1-պրոպանոլը՝ 90%, էթիլենդիամինը՝ 89%, պիպերազինը՝ 78% և 2-ամինոբութան-1-ոլը՝ 70%: Արդյունքները հաստատվել են ՄՄՌ, ԻԿ սպեկտրոսկոպիայի և մասս-սպեկտրոմետրիայի միջոցով:

Փորձ է արվել մեծացնելու ամինների կլանումը անօրգանական (KOH) հիմքերի միջոցով, ինչպես նաև մշակվել և ուսումնասիրվել են CO₂-ի կլանման ավելի մեղմ պայմաններ՝ ուսումնասիրելով մթության պայմաններում և արևի ուղիղ ճառագայթների ազդեցությամբ, 15 և 30°C ջերմաստիճաններում:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ ածխաթթու գազ, դիամին, ալկանոլ ամին, ջերմոցային էֆեկտ:

CO₂ ABSORPTION BY DIAMINES AND ALKANOLAMINES

ANAHIT SAKEYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
Institute of Fine Organic Chemistry after A.L. Mnjoyan
Scientific and Technological Center of Organic and Pharmaceutical Chemistry
Laboratory of Synthesis of Psychotropic Compounds
“Development and Application of Ionic Liquids in Chemistry” Group
Junior Researcher
anahit.saqeyan.98@mail.ru

ELYA SAFARYAN

Junior Researcher,
National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

Institute of Fine Organic Chemistry after A.L. Mnjoyan
Scientific and Technological Center of Organic and Pharmaceutical Chemistry
Laboratory of Synthesis of Psychotropic Compounds
“Development and Application of Ionic Liquids in Chemistry” Group
Junior Researcher

elya.safaryan.1996@mail.ru

ARPINE HARUTYUNYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
Institute of Fine Organic Chemistry after A.L. Mnjoyan
Scientific and Technological Center of Organic and Pharmaceutical Chemistry
Laboratory of Synthesis of Psychotropic Compounds
Head of the ‘Development and Application of Ionic Liquids in Chemistry’ Group, Senior researcher
International Scientific-Educational Center of the NAS RA,
Head of the Department of Pharmaceutical Chemistry, PhD in Chemical Sciences
arpine.harutyunyan@isec.am

Abstract

Coal, oil, and gas production emits billions of tons of carbon dioxide (CO₂) into the atmosphere every year. The effect of carbon dioxide on the atmosphere plays an essential role in the context of climate change and global warming. The planet Earth is on the verge of destruction due to the greenhouse effect. Rising CO₂ levels in the atmosphere pose a significant challenge with far-reaching impacts on the environment and society. The greenhouse effect is the process by which the temperature of the Earth's surface increases due to greenhouse gases.

Since the beginning of the industrial era in 1850, the countries with the highest carbon dioxide emissions have been the United States, followed by Russia and China. In the 2019 national greenhouse gas inventory of the Republic of Armenia, carbon dioxide emissions were the most significant, accounting for 55.7% of total emissions. In 2019, a deviation of +1.5°C from the average annual temperature of 1961-1990 was recorded. Thus, despite Armenia's relatively small share (0.02%) of global anthropogenic greenhouse gas emissions, the country actively participates in international efforts to combat climate change.

In fact, the current situation is the result of more than 150 years of CO₂ accumulation. According to 2021 data, humanity has emitted at least 2,500 billion tons of CO₂ into the atmosphere. This astronomical amount is likely a major contributor to the ongoing temperature increase. Global warming, in turn, leads to a gradual increase in the Earth's average annual atmospheric temperature and the surface layer of the world's oceans, as well as increased solar and volcanic activity, among other effects. Therefore, reducing CO₂ levels in the atmosphere is a priority for all of humanity.

To avoid such problems, it is essential to reduce the amount of carbon dioxide in the atmosphere. Optimal conditions — room temperature and pressure — have been developed to remove excess CO₂ using diamines and alkanolamines. Reducing carbon dioxide emissions and stabilising atmospheric CO₂ levels, while mitigating abnormal carbon shifts, is one of the promising sustainable approaches to CO₂ sequestration through chemical processes.

The capture of CO₂ and its subsequent fixation with amines, including diamines and alkanolamines, results in the formation of carbamates, a method widely used to date. However, the search for amines with the highest CO₂ absorption efficiency under mild experimental conditions is still ongoing.

These amines were selected due to their low cost, stability, high absorption capacity, and broad applicability. CO₂ absorption was studied using ethylenediamine, propylenediamine, butylenediamine, piperazine, methylpiperazine, and ethylpiperazine, as well as alkanolamines, including 3-amino-1-propanol, 2-aminobutan-1-ol, 2-(ethylamino)ethanol, diethanolamine, 1,1'-iminodipropan-2-ol, and 2-amino-2-(hydroxymethyl)propan-1,3-diol. The best results were achieved with 3-amino-1-propanol (90%), ethylenediamine (89%), piperazine (78%), and 2-aminobutan-1-ol (70%). NMR, IR, and MASS spectroscopy confirmed the results.

An attempt was made to increase the CO₂ adsorption of amines using inorganic bases (KOH). Additionally, milder adsorption conditions were explored, investigating the effects of humidity and direct sunlight at temperatures of 15°C and 30°C.

Keywords and phrases: Carbon dioxide, diamine, alkanolamine, greenhouse effect.

АБСОРБЦИЯ СО₂ ДИАМИНАМИ И АЛКАНОЛАМИНАМИ

АНАИТ САКЕЯН

Младший. научный сотрудник

Группы «Разработка и применение ионных жидкостей в химии»

Лаборатории синтеза психотропных соединений

Института тонкой органической химии им. А.Л. Мнджояна,

Научно-технологический центр органической

и фармацевтической химии (НТЦОФХ)

Национальной академии наук Республики Армения

anahit.saqeyan.98@mail.ru

ЭЛЬЯ САФАРЯН

Младший научный сотрудник

Группы «Разработка и применение ионных жидкостей в химии»

Лаборатории синтеза психотропных соединений

Института тонкой органической химии им. А.Л. Мнджояна,

Научно-технологический центр органической

и фармацевтической химии (НТЦОФХ)

Национальной академии наук Республики Армения

elya.safaryan.1996@mail.ru

АРПИНЕ АРУТЮНЯН

Ст. научный сотрудник лаборатории синтеза психотропных соединений

Руководитель группы «Разработка и применение ионных жидкостей в химии»

Института тонкой органической химии им. А.Л. Мнджояна,

Научно-технологический центр органической и фармацевтической химии (НТЦОФХ)

Национальной академии наук Республики Армения

И.о. зав. кафедрой фармацевтической химии

Международного научно-образовательного центра

Национальной академии наук Республики Армения,

кандидат химических наук

arpine.harutyunyan@isec.am

Аннотация

Добыча угля, нефти и газа ежегодно выбрасывает в атмосферу миллиарды тонн углекислого газа (CO₂). Влияние углекислого газа на атмосферу играет важную роль в изменении климата и глобальном потеплении. Планета Земля находится на грани разрушения из-за парникового эффекта. Увеличение выбросов CO₂ в атмосферу является серьезной проблемой, имеющей далеко идущие последствия для окружающей среды и общества.

Парниковый эффект — это процесс, при котором температура поверхности Земли повышается из-за парниковых газов. Начиная с 1850 года, то есть с начала индустриальной эпохи, наибольшие объемы выбросов углекислого газа приходились на следующие страны: лидером всегда были США, за ними следовала Россия, а затем Китай.

В Республике Армения, согласно национальному кадастру парниковых газов за 2019 год, выбросы углекислого газа преобладали, составляя 55,7% от общего объема выбросов. В 2019 году зафиксировано

отклонение +1,5°C от среднегодовой температуры 1961-1990 годов. Несмотря на то, что доля Армении в мировых антропогенных выбросах парниковых газов составляет всего 0,02%, страна активно участвует в международных процессах по борьбе с изменением климата.

Текущая ситуация является результатом более чем 150-летнего накопления CO₂. По данным на 2021 год, человечество выбросило в атмосферу не менее 2500 миллиардов тонн CO₂. Эта огромная величина, по-видимому, является основным фактором, способствующим повышению температуры. Глобальное потепление, в свою очередь, приводит к постепенному повышению среднегодовой температуры атмосферы Земли и поверхностного слоя Мирового океана, усилению солнечной и вулканической активности и другим климатическим изменениям.

Сокращение количества CO₂ в атмосфере является приоритетной задачей для всего человечества. Разработаны оптимальные условия — комнатная температура и атмосферное давление — для удаления избытка CO₂ из атмосферы с помощью диаминов и алканоламинов. Эти амины были выбраны из-за их доступности, стабильности, высокой абсорбционной способности и широкой применимости.

Было изучено поглощение CO₂ следующими соединениями: этилендиамином, пропилендиамином, бутилендиамином, пиперазином, метилпиперазином и этилпиперазином, а также алканоламинами — 3-амино-1-пропанолом, 2-аминобутан-1-олом, 2-(этиламино)этанолом, диэтаноламином, 1,1'-иминодипропан-2-олом и 2-амино-2-(гидроксиметил)пропан-1,3-диолом. Наилучшие результаты показали 3-амино-1-пропанол — 90%, этилендиамин — 89%, пиперазин — 78% и 2-аминобутан-1-ол — 70%. Результаты подтверждены методами ЯМР, ИК и масс-спектропии.

Была предпринята попытка увеличить адсорбцию аминов с использованием неорганических оснований (КОН). Также были разработаны и изучены более мягкие условия адсорбции CO₂, включая влияние влажности и прямого солнечного света при температурах 15 и 30°C.

Ключевые слова: диоксид углерода, диамин, алканоламин, парниковый эффект.

АЛКИЛИРОВАНИЕ АЛКИЛАЦЕТИЛЕНОВ И ПРОПАРГИЛОВЫХ ЭФИРОВ В УСЛОВИЯХ ЭЛЕКТРОФИЛЬНОГО КАТАЛИЗА АЦЕТАТОМ РТУТИ (II)

ЛУСИНЕ МОВСИСЯН

младший научный сотрудник

Научно-технологического центра органической и фармацевтической химии
Национальной академии наук Республики Армения

lusmov372@gmail.com

ЛИЛИТ ГАЛЕЧЯН

Научно-технологический центр органической и фармацевтической химии
Национальной академии наук Республики Армения, аспирант РАУ

galechyan_lilit@mail.ru

РУЗАНА ШАХВЕРДЯН

Студентка Ереванского университета «Айбусак»

r.shaverdyan@mail.ru

ГЮЛЬНАРА ПАЛИКЯН

Ереванский университет «Айбусак»,
главный специалист Центра оценки и тестирования МОНКС Республики Армения,
кандидат химических наук

palikyan@bk.ru

КРИСТИНЕ БАЛЯН

Старший научный сотрудник Научно-технологического центра
органической и фармацевтической химии
Национальной академии наук Республики Армения,
Международный научно-образовательный центр НАН РА,
кандидат химических наук

balyan-79@inbox.ru

Аннотация

В статье рассмотрены новые данные по превращениям ацетиленовых систем при наличии нестехиометрических количеств ацетата ртути (II). Описаны реакции взаимодействия алкинов и пропаргиловых эфиров с нуклеофилами при электрофильном содействии ацетата ртути, особенностями которых являются получение нуклеофила методом *ex situ* и демеркурирование промежуточных ртутьорганических соединений (РОС) водой.

На примере алкилацетиленов и пропаргиловых эфиров предложен механизм протекания реакции меркурирования, предполагающий образование π -комплексов соли ртути и *sp*-гибридизованных атомов углерода, атаку нуклеофила по замещенному углероду активированной тройной связи с образованием ртутьсодержащих интермедиатов и гидролиз последних с образованием целевых продуктов.

В случае применения пропаргиловых эфиров выделены только еноловые эфиры. При меркурировании алкилацетиленов и последующем демеркурировании водой синтезированы как сверхсопряженные 1,3-дикарбонильные соединения, получающиеся вследствие гидролиза РОС и смещения двойной связи в сторону прямой конъюгации с дикарбонильной системой, так и еноловые эфиры, образующиеся вследствие непосредственного гидролиза РОС. Образование сравнительно больших количеств енолов объясняется тем, что енольная форма применяемого в качестве нуклеофила ацетилацетона изначально превалирует в кето-енольной равновесной смеси вследствие большей стабилизации внутримолекулярной водородной связью. В случаях меркурирования-демеркурирования алкилацетиленов и пропаргиловых эфиров промежуточные РОС, применяемые в органическом синтезе

как в качестве катализаторов, так и для выявления основных закономерностей протекания реакций присоединения к кратным связям, не были выделены.

На примере бутилпропаргилового эфира показана возможность получения бис-замещенных РОС в присутствии двойного избытка этилендиамина с применением эквимольных количеств исходного эфира и ацетата ртути. Предложен механизм реакции, включающий образование ртутиорганического интермедиата, превращающегося в моно-замещенное РОС, которое алкилируется следующей молекулой пропаргилового эфира, реагирующего в качестве нуклеофила, приводя к бис-замещенному РОС. В отсутствие этилендиамина бис-производные не образуются. Строение всех синтезированных соединений подтверждено данными ЯМР ^1H , ^{13}C и ИК спектров.

Ключевые слова: ацетат ртути (II), ртутиорганические соединения, ртутирование, демеркурирование, алкины, пропаргиловые эфиры.

ԱԼԿԻԼԱՑԵՏԻԼԵՆՆԵՐԻ ԵՎ ՊՐՈՊԱՐԳԻԼԱՅԻՆ ԷԹԵՐՆԵՐԻ ԱԼԿԻԼԱՑՈՒՄ ՍՆԴԻԿԻ (II) ԱՑԵՏԱՏՈՎ ԷԼԵԿՏՐՈՖԻԼ ԿԱՏԱԼԻԶԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

ԼՈՒՍԻՆԵ ՄՈՎԱԽՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Օրգանական և դեղագործական քիմիայի
գիտատեխնոլոգիական կենտրոնի
կրտսեր գիտաշխատող
lusmov372@gmail.com

ԼԻԼԻԹ ՂԱԼԵԶՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Օրգանական և դեղագործական քիմիայի
գիտատեխնոլոգիական կենտրոնի
կրտսեր գիտաշխատող
galechyan_lilit@mail.ru

ՌՈՒՋԱՆՆԱ ՇԱՀՎԵՐԴՅԱՆ

Երևանի «Հայրուսակ» համալսարանի ուսանող
r.shaverdyan@mail.ru

ԳՅՈՒԼՆԱՐԱ ՓԱԼԻԿՅԱՆ

Երևանի «Հայրուսակ» համալսարան,
«Գնահատման և թեստավորման կենտրոն» ՀՀ ԿԳՄՍՆ,
գլխավոր մասնագետ,
քիմիական գիտությունների թեկնածու
palikyan@bk.ru

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ԲԱԼՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Օրգանական և դեղագործական քիմիայի
գիտատեխնոլոգիական կենտրոնի ավագ գիտաշխատող,
ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոն,
քիմիական գիտությունների թեկնածու
balyan-79@inbox.ru

Հողվածում ներկայացված են նոր տվյալներ ացետիլենային համակարգերի փոխակերպումների վերաբերյալ՝ սնդիկի (II) ացետատի ոչ ստեխիոմետրիկ քանակությունների առկայության դեպքում: Նկարագրված են սնդիկի (II) ացետատի էլեկտրոֆիլային ազդեցությամբ ալկինների, պրոպարգիլ եթերների և նուկլեոֆիլների միջև ընթացող փոխազդեցությունները, որոնց առանձնահատկություններն են *ex situ* մեթոդով նուկլեոֆիլի ստացումը և միջանկյալ սնդիկօրգանական միացությունների դեմերկուրումը ջրով:

Ալկիլացետիլենների և պրոպարգիլային եթերների օրինակով առաջարկվում է մերկուրացման ռեակցիայի մեխանիզմ, որը ենթադրում է սնդիկի աղի և sp-հիբրիդացված ածխածնի ատոմների միջև π -կոմպլեքսի ձևավորում, նուկլեոֆիլի հետագա գրոհ ակտիվացված եռակի կապի տեղակալված ածխածնի ատոմին՝ միջանկյալ սնդիկօրգանական միացության անջատմամբ, որի հիդրոլիզը հանգեցնում է նպատակային միացությունների ստացման: Պրոպարգիլային եթերների կիրառման դեպքում անջատվել են միայն ենուլային եթերներ: Ալկիլացետիլենների մերկուրացման և ջրով հետագա դեմերկուրացման արդյունքում ստացվել են ինչպես հիպերկոնյուգացված 1,3-դիկարբոնիլային միացություններ՝ որպես միջանկյալ սնդիկօրգանական միացությունների հիդրոլիզի և կրկնակի կապի տեղաշարժի արդյունք, այնպես էլ ենուլային եթերներ՝ միջանկյալ սնդիկօրգանական միացությունների ուղղակի հիդրոլիզի հետևանք: Համեմատաբար մեծ քանակությամբ ենուլային եթերների ստացումը բացատրվում է նրանով, որ նուկլեոֆիլ հանդիսացող ացետիլացետոնի ենուլային ձևը ի սկզբանե գերակշռում է կետոն/ենոլ հավասարակշռային խառնուրդում՝ ներմուլեկուլային ջրածնային կապերով կայունացման պատճառով:

Ալկիլացետիլենների և պրոպարգիլային եթերների մերկուրացման-դեմերկուրացման դեպքում միջանկյալ սնդիկօրգանական միացությունները, որոնք օգտագործվում են ինչպես կատալիզատորներ, այնպես էլ բազմակի կապերի միացման ռեակցիաների հիմնական օրինաչափությունների բացահայտման համար, չեն անջատվել: Բուֆիլպրոպարգիլային եթերի օրինակով սինթեզվել է բիս-տեղակալված սնդիկ օրգանական միացություն՝ էթիլենդիամինի կրկնակի ավելցուկի և բուֆիլպրոպարգիլային եթերի, սնդիկի ացետատի հավասարամուլային քանակությունների առկայության դեպքում:

Առաջարկվում է ռեակցիայի մեխանիզմ, որը ներառում է միջանկյալ մերկուրիոնիումային մասնիկի ստացում, հետագա փոխակերպում մոնոտեղակալված միջանկյալ սնդիկօրգանական միացության, որի նուկլեոֆիլային ալկիլումը պրոպարգիլային եթերով հանգեցնում է բիս-տեղակալված սնդիկ օրգանական միացության: Էթիլենդիամինի բացակայության դեպքում բիս-տեղակալված ածանցյալներ չեն առաջանում: Բոլոր սինթեզված միացությունների կառուցվածքները հաստատվել են ^1H , ^{13}C ՄՄՌ- և $^{\text{H}}\text{C}$ սպեկտրոսկոպիկ տվյալներով:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ սնդիկ(II) ացետատ, սնդիկ օրգանական միացություններ, մերկուրացում, դեմերկուրացում, ալկիններ, պրոպարգիլ եթերներ:

ALKYLATION OF ALKYLACETYLENES AND PROPARGYL ETHERS UNDER CONDITIONS OF ELECTROPHILIC CATALYSIS BY MERCURY (II) ACETATE

LUSINE MOVSISYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
Scientific and Technological Center of Organic and Pharmaceutical Chemistry,
Junior Researcher
lusmov372@gmail.com

LILIT GHALECHYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

Scientific and Technological Center of Organic and Pharmaceutical Chemistry,
Junior Researcher
galechyan_lilit@mail.ru

RUZANNA SHAVERDYAN
Yerevan Haybusak University, student
r_shaverdyan@mail.ru

GYULNARA PALIKYAN
Yerevan Haybusak University, "Appraisal and testing center" RA MoESCS,
Chief specialist
PhD in Chemistry
palikyan@bk.ru

KRISTINE BALYAN
National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
Scientific and Technological Center of Organic and Pharmaceutical Chemistry,
International Scientific-Educational Center of NAS RA, Senior Researcher,
PhD in Chemistry
balyan-79@inbox.ru

Abstract

In the article, new data on the transformations of acetylene systems in the presence of non-stoichiometric amounts of mercury (II) acetate are presented. The interactions between alkynes, propargylic ethers, and nucleophiles under the electrophilic effect of mercury (II) acetate are described, the features of which are the formation of the nucleophile by the *ex-situ* method and the demarcation of intermediate organomercury compounds by water.

Using the alkylacetylenes and propargylic ethers, a mechanism of the mercuration-demercuration is proposed, which involves the formation of a π -complex between a mercury salt and sp -hybridized carbon atoms and subsequent attack of the nucleophile on the substituted carbon atom of the activated triple bond by the elimination of an intermediate organomercury compound, the hydrolysis of which leads to the formation of the target compounds.

In the case of using propargyl ethers, only enol ethers are isolated. During the mercuration of alkyl acetylenes and subsequent demercuration by water, both hyperconjugated 1,3-dicarbonyl compounds obtained as a result of the hydrolysis of organomercury compounds and the displacement of the double bond toward direct conjugation with the dicarbonyl system, and enol ethers formed as a result of the direct hydrolysis of organomercury compounds, are synthesised. The formation of relatively large quantities of enol ethers is explained by the fact that the enol form of acetylacetone used as a nucleophile initially prevails in the keto-enol equilibrium mixture due to greater stabilisation by the intramolecular hydrogen bond. In cases of mercuration-demercuration of alkyl acetylenes and propargyl ethers, intermediate organomercury compounds, which are used in organic synthesis both as catalysts and for identifying the main patterns of reactions of addition to multiple bonds, are not isolated.

Using butyl propargyl ether, the possibility of obtaining a bis-substituted organomercury compound in the presence of a double excess of ethylenediamine and equimolar amounts of the starting ether and mercury acetate is demonstrated. A reaction mechanism is proposed involving the formation of an organomercury intermediate that is converted into a mono-substituted organomercury compound, which is subsequently alkylated by a further molecule of propargyl ether, acting as a nucleophile, to yield a bis-substituted organomercury compound. In the absence of ethylenediamine, bis-derivatives are not formed. The structure of all synthesised compounds is confirmed by ^1H , ^{13}C NMR and IR spectral data.

Keywords and phrases: Mercury acetate (II), organomercury compounds, mercuration, demercuration, alkynes, propargyl ethers.

**ՊԻՐԱԶՈԼԻ ԱԾԱՆՑՅԱԼՆԵՐԻ ՌԵԳԻՍՏՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՅՈՂԱՑՈՒՄ
ԿԱԴՄԻՈՒՄԻ (II) ԱՑԵՏԱՏԻ ՆԵՐԿԱՅՈՒԹՅԱՄԲ**

ՀԱՅԿԱՆՈՒՇ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Օրգանական և դեղագործական քիմիայի
գիտատեխնոլոգիական կենտրոնի կրտսեր գիտաշխատող
haykanushpoghosyan98@gmail.com

ԼԻԼԻԹ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Օրգանական և դեղագործական քիմիայի
գիտատեխնոլոգիական կենտրոնի կրտսեր գիտաշխատող
lilit.hakobyan1997@mail.ru

ԼԻԼԻԹ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

Երևանի «Հայրուսակ» համալսարանի ուսանող
lilitayvazyan272005@mail.ru

ՄԵՐԻ ԲԱԲԱՅԱՆ

Երևանի «Հայրուսակ» համալսարանի բազային քոլեջի ուսանող
marybabayan10@gmail.com

ՆԻՆԱ ՀՈՐՈՍՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Օրգանական և դեղագործական քիմիայի
գիտատեխնոլոգիական կենտրոնի առաջատար գիտաշխատող,
Երևանի «Հայրուսակ» համալսարանի գիտության գծով պրոռեկտոր, ք.գ.դ., դոցենտ
ninahobosyan@mail.ru

Համառոտագիր

Սույն աշխատանքում ներկայացված են կադմիումի (II) ացետատի առկայությամբ ընթացող պիրազոլային ածանցյալների յոդացման առանձնահատկությունները: Հետազոտության օբյեկտները N-պրոպարգիլ-, C-, N-ալկիլ խմբերով պիրազոլային միացություններ են: Կախված ռեագենտների մոլային հարաբերակցությունից՝ բացահայտվել են DMSO-ում պրոպարգիլային ֆրագմենտի մասնակցությամբ մոնո- և եռյոդ տեղակալված արգասիքների ստացման արդյունավետ ուղիներ: Ուսումնասիրվել են էլեկտրոնոդոնոր խմբեր պարունակող պիրազոլային օղակի C-4 դիրքի էլեկտրոֆիլ յոդացման սկզբունքները՝ կադմիումի (II) ացետատի ազդեցությամբ: Պարզվել է, որ միայն պրոպարգիլային տեղակալիչ պարունակող պիրազոլի ածանցյալի յոդացումն ընթանում է եռակի կապի CH-թթվային կենտրոնի մասնակցությամբ և հանգեցնում համապատասխան յոդալկինի: Վերջինիս հետագա էլեկտրոֆիլային յոդացումն ուղեկցվում է եռյոդ տեղակալված համապատասխան ածանցյալի ստացմամբ:

Մեթիլ խմբերի ներմուծումը պրոպարգիլային տեղակալիչով պիրազոլային օղակ մեծացնում է արոմատիկ օղակի նուկլեոֆիլությունը և խթանում է մրցակցային յոդացման ռեակցիաների ընթացքը օղակի տեղակալման ուղղությամբ: Առաջարկվել են ինչպես եռակի

կապի, այնպես էլ պիրազոլային օղակի յոդացման հնարավոր ուղիներ, որոնք ներառում են ացետիլ հիպոյոդիտի ուղղակի մասնակցություն:

Քանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ յոդապիրազոլային ածանցյալներ, յոդացում, պրոպարգիլային միացություններ, պիրազոլի օղակ, կադմիումի (II) ացետատ:

**REGIOSELECTIVE IODINATION OF PYRAZOLE DERIVATIVES IN THE
PRESENCE OF
CADMIUM (II) ACETATE**

HAYKANUSH POGOSYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
Scientific and Technological Centre of Organic and Pharmaceutical Chemistry,
Junior researcher
haykanushpoghosyan98@gmail.com

LILIT HAKOBYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
Scientific and Technological Center of Organic and Pharmaceutical Chemistry,
Junior researcher
lilit.hakobyan1997@mail.ru

LILIT AYVAZYAN

Yerevan "Haybusak" University, student
lilitayvazyan272005@mail.ru

MERI BABAYAN

Yerevan "Haybusak" basic college, student
marybabayan10@gmail.com

NINA HOBOSYAN

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia
Scientific and Technological Center of Organic and Pharmaceutical Chemistry, Leading researcher
Yerevan "Haybusak" University
Vice-rector for Scientific Affairs,
Doctor of Chemical Sciences, Associate Professor
ninahobosyan@mail.ru

Abstract

The present study focuses on the iodination of pyrazoles mediated by cadmium (II) acetate. The objects of research were compounds with pyrazole rings substituted by N-propargyl, C, N-alkyl groups. Depending on the molar ratios of the reagents, effective ways of obtaining mono- and triiodo-substituted products with the participation of the propargylic fragment in DMSO were elucidated. Induced by the cadmium (II) acetate, the principles of electrophilic iodination of the C-4 position of the pyrazole ring containing electron-donating groups were revealed. The iodination of the pyrazole derivative with only a propargylic substituent was found to target the CH-acidic Center of the triple bond and to lead to the corresponding iodoalkyne

An iodo-substituted product with a triple bond is more reactive and prone to further electrophilic iodination, resulting in a triiodo-substituted derivative. The introduction of methyl groups in the pyrazole ring of derivatives with propargylic substituents contributed to the promotion of competitive iodination reactions due to the increase

in nucleophilicity of the pyrazole ring. Possible pathways for both triple bond and pyrazole ring iodination involving acetyl hypoiodite were proposed.

Keywords and phrases: Iodopyrazole derivatives, iodination, propargylic compounds, pyrazole ring, cadmium (II) acetate

РЕГИОСЕЛЕКТИВНОЕ ИОДИРОВАНИЕ ПРОИЗВОДНЫХ ПИРАЗОЛА В ПРИСУТСТВИИ АЦЕТАТА КАДМИЯ (II)

АЙКАНУШ ПОГОСЯН

младший научный сотрудник Научно-технологического
центра органической и фармацевтической химии
Национальной академии наук Республики Армения
haykanushpoghosyan98@gmail.com

ЛИЛИТ АКОБЯН

младший научный сотрудник Научно-технологического
центра органической и фармацевтической химии
Национальной академии наук Республики Армения
lilit.hakobyan1997@mail.ru

ЛИЛИТ АЙВАЗЯН

Студентка Ереванского университета «Айбусак»
lilitayvazyan272005@mail.ru

МЕРИ БАБАЯН

Студентка базового колледжа Ереванского инситута «Айбусак»
marybabayan10@gmail.com

НИНА ОБОСЯН

ведущий научный сотрудник Научно-технологического
центра органической и фармацевтической химии Национальной академии наук Республики Армения,
проректор по вопросам науки Ереванского университета «Айбусак», д.х.н.
ninahobosyan@mail.ru

Аннотация

Работа посвящена изучению реакций йодирования замещенных пиразолов в присутствии ацетата кадмия (II). Объектами исследования являлись производные пиразолов с замещенными N-пропаргильными-, C-, N-алкильными группами. В зависимости от мольных соотношений реагентов выявлены эффективные пути получения моно- и триодзамещенных продуктов с участием пропаргильного фрагмента при проведении реакции в ДМСО. Выявлены закономерности протекающего под действием ацетата кадмия (II) электрофильного йодирования положения C-4 пиразольного кольца, содержащего электронодонорные группы. Установлено, что йодирование производного пиразола, имеющего только пропаргильный заместитель, протекает по СН-кислотному центру тройной связи, приводя к соответствующему йодалкину.

Дальнейшее йодирование иодалкина осуществляется по пути электрофильного присоединения с образованием триодзамещенного продукта.

Введение метильных групп в пиразольное кольцо с пропаргильным заместителем способствовало увеличению нуклеофильности пиразольного кольца и протеканию конкурентных реакций оодирования ароматического кольца. Предложены возможные пути йодирования как тройной связи, так и пиразольного кольца с участием ацетилгипоидита.

Ключевые слова: иодопиразольные производные, иодирование, пропаргиловые соединения, пиразольное кольцо, ацетат кадмия (II).

**ՔԱՂՅՐ ՏԱՔԵՂԻ ՊՏՈՒՂՆԵՐԻ ՏԱՐԲԵՐ ԳՈՒՆԱՎՈՐՄԱՆ ՍԵԼԵԿՑԻՈՆ ՆՈՐ
ՍՈՐՏԵՐԻ ՓՈՐՁԱՐԿՄԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ**

ԿԱՐԻՆԵ ՍԱՌԻԿՅԱՆ

Մորմագգի մշակաբույսերի սելեկցիայի և տեխնոլոգիայի բաժնի վարիչ,
ՀՀ ԷՆ Բանջարաբուստանային և տեխնիկական մշակաբույսերի գիտական կենտրոն,
գյուղատնտեսական գիտությունների թեկնածու
karuine_sarikyan@mail.ru, karinesarikyan@gmail.com

ԳՈՀԱՐ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

Մորմագգի մշակաբույսերի սելեկցիայի և տեխնոլոգիայի բաժնի ավագ գիտաշխատող,
ՀՀ ԷՆ Բանջարաբուստանային և տեխնիկական մշակաբույսերի գիտական կենտրոն,
գյուղատնտեսական գիտությունների թեկնածու
gohar-k@mail.ru

ԱՐՈՒՍ ԶՈՒՐԱԲՅԱՆ

Մորմագգի մշակաբույսերի սելեկցիայի և տեխնոլոգիայի բաժնի կրտսեր գիտաշխատող,
ՀՀ ԷՆ Բանջարաբուստանային և տեխնիկական մշակաբույսերի գիտական կենտրոն
aruszurabyan@gmail.com

ԳԱՅԱՆԵ ՇԱԲՈՅԱՆ

Մորմագգի մշակաբույսերի սելեկցիայի և տեխնոլոգիայի բաժնի կրտսեր գիտաշխատող,
ՀՀ ԷՆ Բանջարաբուստանային և տեխնիկական մշակաբույսերի գիտական կենտրոն
gayaneshaboyan@mail.ru

ՎԱՐԴՈՒՀԻ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Մորմագգի մշակաբույսերի սելեկցիայի և տեխնոլոգիայի բաժնի լաբորանտ,
ՀՀ ԷՆ Բանջարաբուստանային և տեխնիկական մշակաբույսերի գիտական կենտրոն
vardanyanvarduhia-3@aspu.am

ՄԱՐԻՆԵ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Մորմագգի մշակաբույսերի սելեկցիայի և տեխնոլոգիայի բաժնի կրտսեր գիտաշխատող,
հայցորդ, ՀՀ ԷՆ Բանջարաբուստանային և տեխնիկական մշակաբույսերի գիտական կենտրոն
marine.job5@mail.ru

Համառոտագիր

Հոդվածում ներկայացվել են քաղցր տաքդեղի պտուղների տարբեր գունավորմամբ նոր սորտերի սորտափորձարկման արդյունքները, որոնք կատարվել են 2022 - 2024 թթ. ընթացքում ՀՀ Արարատյան հարթավայրի պայմաններում մշակման ժամանակ:

Ուսումնասիրված սորտերը աչքի են ընկել կենսաբանական, մորֆոլոգիական, տնտեսական արժեքավոր և որակական հատկություններով և հատկանիշներով: Նոր սորտերը վաղահասությամբ, բերքատվությամբ գերազանցել են ստուգիչ սորտերին: Քաղցր տաքդեղի *Նապրայի*, *Միլի*, *Էմիլի*, *Լուսափայլ*, *Վիոլետրա* սորտերի սերմերի ծլումից մինչև պտուղների տեխնիկական հասունացումը տևել է 108, 115, 110, 102, 102 օր, կենսաբանական հասունացումը՝

համապատասխանաբար՝ 122, 136, 127, 123, 120 օր, իսկ ստուգիչի՝ *Անի* սորտի մոտ համապատասխանաբար՝ 130 և 140 օր:

Քաղցր տաքդեղի *Նապալի, Միլի, Էմիլի, Լուսափայլ, Վիոլետրա* սորտերի միջին բերքատվությունը պտուղների տեխնիկական հասունացման փուլում կազմել է՝ 625,9, 510,8, 600,4, 613,7, 650,4 գ/հա, կենսաբանական հասունացման շրջանում՝ համապատասխանաբար՝ 513,4, 430,5, 504,3, 526,4, 570,6 գ/հա, իսկ ստուգիչի՝ *Անի* սորտի մոտ համապատասխանաբար՝ 320,5 և 215,8 գ/հա: Ուսումնասիրված բոլոր սորտերն էլ գերազանցել են ստուգիչին: Քաղցր տաքդեղի *Նապալի, Միլի, Էմիլի, Լուսափայլ, Վիոլետրա* սորտերի պտուղները տեխնիկական հասունացման փուլում պարունակել են 5,3, 4,9, 5,6, 5,3, 5,8 % չոր նյութեր, 4,5, 4,2, 4,9, 5,1, 5,6 % շաքարներ, 90,25, 85,35, 102,55, 95,45, 103,25 մգ% վիտամին C, 0,45, 0,47, 0,41, 0,42, 0,41% թթվություն, կենսաբանական հասունացման փուլում՝ համապատասխանաբար՝ 10,6, 10,2, 11,3, 11,2, 12,5 % չոր նյութեր, 9,3, 8,9, 10,9, 10,5, 11,5 % շաքարներ, 180,45, 170,45, 215,85, 195,65, 207,65 մգ% վիտամին C, 0,42, 0,46, 0,40, 0,40, 0,39 % թթվություն իսկ ստուգիչի՝ *Անի* սորտի մոտ այդ ցուցանիշները կազմել են համապատասխանաբար՝ 4,3%, 3,2%, 75,65 մգ%, 0,48% /տեխնիկական հասունացման փուլ/, և 8,6%, 3,5%, 150,85մգ%, 0,48% /կենսաբանական հասունացման փուլ/: Լավագույն ցուցանիշներով աչքի են ընկել *Վիոլետրա, Լուսափայլ, Էմիլի* սորտերը:

Կատարված ուսումնասիրությունները համոզիչ վկայում են, որ մեր կողմից բուծված *Նապալի, Միլի, Էմիլի, Լուսափայլ, Վիոլետրա* նոր սորտերը գերազանցելով ստուգիչին, ցուցաբերել են լավագույն հատկությունները և հատկանիշները: Նրանք արժանի են լայնորեն ներդնել հանրապետության տարբեր գոտիների ֆերմերային տնտեսություններում, ազգաբնակչությանը որակյալ և բարձրարժեք սննդամթերքով, իսկ վերամշակող արդյունաբերությանը՝ հումքով ապահովելու համար:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ քաղցր տաքդեղ, կենսաբանական հատկություններ, մորֆոլոգիական ցուցանիշներ, սորտափորձարկում, բերքատվություն, չոր նյութեր, շաքարներ, վիտամին C, տիտրվող թթվայնություն:

RESULTS OF TESTING NEW BEEDING VARIETIES OF SWEET PEPPER FRUITS WITH DIFFERENT COLOURS

KARINE SARIKYAN

Head of the Department of Selective Breeding and
Growing Technology Solanaceae Crops
Scientific Center of Vegetable and Industrial Crops ME RA
PhD in Agricultural Sciences
karuine_sarikyan@mail.ru, karinesarikyan@gmail.com

GOHAR KIRAKOSYAN

Department of Selective Breeding and
Growing Technology Solanaceae Crops
Scientific Center of Vegetable and Industrial Crops ME RA
PhD in Agricultural Sciences, Senior researcher
gohar-k@mail.ru

ARUS ZURABYAN

Department of Selective Breeding and
Growing Technology Solanaceae Crops
Scientific Center of Vegetable and Industrial Crops ME RA
Junior researcher
aruszurabyan@gmail.com

GAYANE SHABOYAN

Department of Selective Breeding and
Growing Technology Solanaceae Crops
Scientific Center of Vegetable and Industrial Crops ME RA
Junior researcher
gayaneshaboyan@mail.ru

VARDUHI VARDANYAN

Department of Selective Breeding and
Growing Technology Solanaceae Crops
Scientific Center of Vegetable and Industrial Crops ME RA
Laboratory assistant
vardanyanvarduhia-3@aspu.am

MARINE GRIGORYAN

Department of Selective Breeding and
Growing Technology Solanaceae Crops
Scientific Center of Vegetable and Industrial Crops ME RA
Junior researcher, applicant
marine.job5@mail.ru

Abstract

The article presents the results of various tests on new varieties of sweet pepper fruits with different colouring, conducted from 2022 to 2024 during cultivation in the Ararat Plain of the Republic of Armenia.

The studied varieties stood out for their biological, morphological, economically valuable and qualitative properties and characteristics. The studied varieties were distinguished by their biological, morphological, and financially valuable properties and characteristics. The new varieties surpassed the test varieties in terms of precocity and yield. Thus, the period from seed germination to technical ripeness of the fruits of the sweet pepper varieties Natalie, Milli, Emily, Lusapayl, Violeta lasted 108, 115, 110, 102, 102 days, biological ripening - 122, 136, 127, 123, 120 days, respectively, and for the test variety Ani - 130 and 140 days, respectively.

The average yield of the sweet pepper varieties Natalie, Milli, Emily, Lusapayl, Violeta at the stage of technical ripening of the fruits was: 625.9, 510.8, 600.4, 613.7, 650.4 c/ha, at the stage of biological ripening - 513.4, 430.5, 504.3, 526.4, 570.6 c/ha, respectively, and for the tester variety Ani - 320.5 and 215.8 c/ha, respectively. All the varieties studied exceeded the standard. The fruits of the sweet pepper varieties Natalie, Milli, Emily, Lusapayl, Violeta at the stage of technical ripeness contained 5.3, 4.9, 5.6, 5.3, 5.8% dry matter, 4.5, 4.2, 4.9, 5.1, 5.6% sugars, 90.25, 85.35, 102.55, 95.45, 103.25 mg% vitamin C, 0.45, 0.47, 0.41, 0.42, 0.41% acidity, at the stage of biological ripeness: 10.6, 10.2, 11.3, 11.2, 12.5% dry matter, 9.3, 8.9, 10.9, 10.5, 11.5 % sugars, 180.45, 170.45, 215.85, 195.65, 207.65 mg% vitamin C, 0.42, 0.46, 0.40, 0.40, 0.39 % acidity, and in the test variety Ani, these indicators were respectively: 4.3%, 3.2%, 75.65 mg%, 0.48% /technical maturity stage/, and 8.6%, 3.5%, 150.85 mg%, 0.48% /biological maturity stage/. The best indicators were distinguished by the varieties Violeta, Lusapayl, and Emily.

The conducted studies convincingly prove that the new varieties of Natalie, Milli, Emily, Lusapayl, Violeta bred by us, surpassing the test variety, have demonstrated the best qualities and characteristics. They deserve to be widely introduced into farms across different regions of the republic, providing the population with high-quality and high-value food, as well as the processing industry with raw materials.

Keywords and phrases: Sweet pepper, biological properties, morphological properties, variety testing, yield, dry matter, sugars, vitamin C, acidity.

РЕЗУЛЬТАТЫ СОРТОИЗУЧЕНИЯ НОВЫХ СОРТОВ РАЗНОГО ЦВЕТА ПЛОДОВ СЛАДКОГО ПЕРЦА

КАРИНЕ САРИКЯН

Заведующий отделом селекции и технологии возделывания пасленовых культур
Научного центра овощебахчевых и технических культур МЭ РА,
кандидат сельскохозяйственных наук
karuine_sarikyan@mail.ru, karinesarikyan@gmail.com

ГОАР КИРАКОСЯН

Старший научный сотрудник, соискатель отдела селекции и
технологии возделывания пасленовых культур
Научного центра овощебахчевых и технических культур МЭ РА
gohar-k@mail.ru

АРУС ЗУРАБЯН

Научный сотрудник, соискатель отдела селекции и
технологии возделывания пасленовых культур
Научного центра овощебахчевых и технических культур МЭ РА
aruszurabyan@gmail.com

ГАЯНЕ ШАБОЯН

Младший научный сотрудник, соискатель отдела селекции и
технологии возделывания пасленовых культур
Научного центра овощебахчевых и технических культур МЭ РА
gayaneshaboyan@mail.ru

ВАРДУИ ВАРДАНЯН

Лаборант отдела селекции и технологии возделывания пасленовых культур
Научного центра овощебахчевых и технических культур МЭ РА
vardanyanvarduhia-3@aspu.am

МАРИНЕ ГРИГОРЯН

Младший научный сотрудник, соискатель отдела селекции и
технологии возделывания пасленовых культур
Научного центра овощебахчевых и технических культур МЭ РА
marine.job5@mail.ru

Аннотация

В статье представлены результаты сортового испытания новых сортов перца сладкого с плодами разной окраски, проведенного в 2022-2024 гг. при возделывании в условиях Араратской равнины РА.

Изученные сорта отличались биологическими, морфологическими, хозяйственно-ценными и качественными свойствами и характеристиками. Новые сорта превзошли контрольные сорта по скороспелости и урожайности. Так, от прорастания семян сладких сортов Натали, Милли, Эмили, Лусапайль, Виолета до технического созревания плодов прошло 108, 115, 110, 102, 102 дня, биологическая зрелость: соответственно – 122, 136, 127, 123, 120 дней, для контрольного сорта Ани 130 и 140 дней соответственно.

Средняя урожайность перца сладкого сортов Натали, Милли, Эмили, Лусапайль, Виолета на стадии технической спелости плодов составила 625,9, 510,8, 600,4, 613,7, 650,4 ц/га, в период биологического созревания: 513,4 соответственно, 430,5, 504,3, 526,4, 570,6 т/га, а по чекеру сорту Ани - 320,5 и 215,8 т/га

соответственно. Все изученные сорта превосходили тестовые. В плодах перца сладкого сортов Натали, Милли, Эмили, Лусапайл, Виолета содержится 5,3, 4,9, 5,6, 5,3, 5,8% сухого вещества, 4,5%, 4,2, 4,9, 5,1, 5,6% сахаров – 90,25, 85,35, 102,55, 95,45, 103,25 мг% витамина С – 0,45, 0,47, 0,41, 0,42, кислотность 0,41%, на стадии биологического созревания: 10,6 соответственно, 10,2, 11,3, 11,2, 12,5% сухого вещества - 9,3, 8,9, 10,9, 10,5, 11,5% сахаров – 180,45, 170,45, 215,85, 195,65, 207,65 мг% витамина С, 0,42, 0,46, 0,40, 0,40, кислотность 0,39%, а для чекера сорта Ани эти показатели составили 4,3% соответственно, 3,2%, 75,65мг%, 0,48% /стадия технической зрелости/ и 8,6%, 3,5%, 150,85мг%, 0,48% /стадия биологического созревания/. Лучшими показателями выделялись сорта Виолета, Лусапайл, Эмили.

Проведенные исследования убедительно доказывают, что выведенные нами новые сорта Натали, Милли, Эмили, Лусапайл, Виолета показали лучшие свойства и характеристики, превосходя тестеры. Они заслуживают того, чтобы широко инвестировать в хозяйства разных зон республики, обеспечивать население качественными и ценными продуктами питания, а перерабатывающую промышленность — сырьем.

Ключевые слова: перец сладкий, биологические свойства, морфологические показатели, сортовое испытание, урожайность, сухое вещество, сахара, витамин С, кислотность.

ՄՈՐՄԱԶԳԻ (SOLANACEAE) ԲԱՆՋԱՐԱՅԻՆ ՄՇԱԿԱԲՈՒՅՍԵՐԻ ՍԵԼԵԿՑԻՈՆ ՆՈՐ ՍՈՐՏԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԿԱՐԻՆԵ ՍԱՌԻԿՅԱՆ

Մորմազգի մշակաբույսերի սելեկցիայի և տեխնոլոգիայի բաժնի վարիչ,
ՀՀ ԷՆ Բանջարաբուստանային և տեխնիկական մշակաբույսերի գիտական կենտրոն,
գյուղատնտեսական գիտությունների թեկնածու
karuine_sarikyan@mail.ru, karinesarikyan@gmail.com

ԳՈՀԱՐ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

Մորմազգի մշակաբույսերի սելեկցիայի և տեխնոլոգիայի բաժնի ավագ գիտաշխատող,
ՀՀ ԷՆ Բանջարաբուստանային և տեխնիկական մշակաբույսերի գիտական կենտրոն,
գյուղատնտեսական գիտությունների թեկնածու
gohar-k@mail.ru

ԱՐՈՒՍ ԶՈՒՐԱԲՅԱՆ

Մորմազգի մշակաբույսերի սելեկցիայի և տեխնոլոգիայի բաժնի կրտսեր գիտաշխատող,
ՀՀ ԷՆ Բանջարաբուստանային և տեխնիկական մշակաբույսերի գիտական կենտրոն
aruszurabyan@gmail.com

ԳԱՅԱՆԵ ՇԱԲՈՅԱՆ

Մորմազգի մշակաբույսերի սելեկցիայի և տեխնոլոգիայի բաժնի կրտսեր գիտաշխատող,
ՀՀ ԷՆ Բանջարաբուստանային և տեխնիկական մշակաբույսերի գիտական կենտրոն
gayaneshaboyan@mail.ru

ՎԱՐԴՈՒՀԻ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Մորմազգի մշակաբույսերի սելեկցիայի և տեխնոլոգիայի բաժնի լաբորանտ,
ՀՀ ԷՆ Բանջարաբուստանային և տեխնիկական մշակաբույսերի գիտական կենտրոն,
vardanyanvarduhia-3@aspu.am

ՄԱՐԻՆԵ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Մորմազգի մշակաբույսերի սելեկցիայի և տեխնոլոգիայի բաժնի կրտսեր գիտաշխատող,
հայցորդ, ՀՀ ԷՆ Բանջարաբուստանային և տեխնիկական մշակաբույսերի գիտական կենտրոն
marine.job5@mail.ru

Համառոտագիր

Հոդվածում ներկայացվել են մորմազգի բանջարային մշակաբույսերի նոր սորտերի սորտափորձարկման արդյունքները, որոնք կատարվել են 2022 - 2024 թթ. ընթացքում ՀՀ Արարատյան հարթավայրի պայմաններում մշակման ժամանակ:

Ուսումնասիրված սորտերը աչքի են ընկել կենսաբանական, մորֆոլոգիական, տնտեսական արժեքավոր և որակական հատկություններով և հատկանիշներով: Նոր սորտերը վաղահասությամբ, բերքատվությամբ գերազանցել են ստուգիչ սորտերին: Պոմիդորի *Ասպրամ* և *Տիփան* սորտերի սերմերի ծլումից մինչև պտուղների հասունացումը տևել է համապատասխանաբար՝ 116 և 108 օր, իսկ պտղաբերման շրջանը՝ 71 և 80 օր, իսկ ստուգիչի մոտ համապատասխանաբար՝ 117 և 71 օր: Ապրանքային բերքը *Ասպրամ* և *Տիփան* սորտերի մոտ կազմել է 765,5 և 955,2g/հա, իսկ ընդհանուր բերքը՝ համապատասխանաբար՝ 770,4 և 970,8 g/հա,

իսկ ստուգիչի մոտ համապատասխանաբար՝ 690,5 և 697,3 g/հա: Չերի պոմիդորի՝ *Էմմի* սորտի սերմերի ծլումից մինչև պտուղների հասունացումը տևել է՝ 102 օր, իսկ պտղաբերման շրջանը՝ 80 օր, իսկ ստուգիչի մոտ՝ համապատասխանաբար՝ 106 և 72 օր: Ապրանքային բերքը կազմել է՝ 310,5g/հա, իսկ ընդհանուր բերքը՝ համապատասխանաբար՝ 314,8g/հա, իսկ ստուգիչի մոտ համապատասխանաբար՝ 306,2 և 309,4g/հա: Չիլի տաքդեղի՝ *Նորարաց* սորտի սերմերի ծլումից մինչև պտուղների տեխնիկական հասունացումը տևել է՝ 97 օր, իսկ կենսաբանական հասունացումը՝ 120օր, պտղաբերման շրջանը՝ 78 օր, իսկ ստուգիչի մոտ՝ համապատասխանաբար՝ 102, 132 և 72 օր: Ապրանքային բերքը կազմել է՝ 378,2g/հա, ընդհանուր բերքը՝ համապատասխանաբար՝ 384,2g/հա, իսկ ստուգիչի մոտ համապատասխանաբար՝ 290,6 և 296,9g/հա: Կարմիր բադրիջանի *Սոլիս* սորտի սերմերի ծլումից մինչև պտուղների տեխնիկական հասունացումը տևել է 92 օր, կենսաբանական հասունացումը՝ 120 օր, պտղաբերման շրջանը՝ 80 օր: Ապրանքային բերքը կազմել է 390,1g/հա, իսկ ընդհանուր բերքը՝ համապատասխանաբար՝ 395,8g/հա: *Ֆիզալիսի* *Լեդի* սորտի սերմերի ծլումից մինչև պտուղների հասունացման սկիզբը տևել է 87 օր, իսկ պտղաբերման շրջանը՝ 105 օր, իսկ ստուգիչի մոտ՝ համապատասխանաբար՝ 94 և 98 օր: Ապրանքային բերքը կազմել է 526,8g/հա, իսկ ընդհանուր բերքը՝ համապատասխանաբար՝ 532,6g/հա, իսկ ստուգիչի մոտ համապատասխանաբար՝ 420,2 և 428,4g/հա: Պոմիդորի *Ասպրամ* և *Տիպան* սորտերի պտուղները պարունակում են 6,7 և 7,3% չոր նյութեր, 3,5 և 4,3% շաքարներ, 36,25 և 38,25մգ% վիտամին C, 0,52 և 0,42% տիտրվող թթվություն, իսկ ստուգիչի մոտ այդ ցուցանիշները կազմում են համապատասխանաբար՝ 6,7%, 3,5%, 36,15մգ%, 0,49%: *Էմմի* սորտի պտուղները պարունակել են 7,3% չոր նյութեր, 4,3% շաքարներ, 39,25մգ% վիտամին C, 0,47% տիտրվող թթվություն, իսկ ստուգիչի մոտ այդ ցուցանիշները կազմում են համապատասխանաբար՝ 7,2%, 4,1%, 35,35մգ%, 0,41%: Չիլի տաքդեղի *Նորարաց* սորտի պտուղները տեխնիկական հասունացման շրջանում պարունակել են 8,8% չոր նյութեր, 4,5% շաքարներ, 98,25մգ% վիտամին C, կենսաբանական հասունացման շրջանում՝ 10,5,3% չոր նյութեր, 5,8% շաքարներ, 185,65մգ% վիտամին C, իսկ ստուգիչի մոտ այդ ցուցանիշները կազմում են համապատասխանաբար՝ 8,1%, 3,3%, 90,75մգ%, 9,6%, 4,2%, 175,45մգ%: Բադրիջանի *Սոլիս* սորտի պտուղները տեխնիկական հասունացման շրջանում պարունակել են 7,4% չոր նյութեր, 3,4% շաքարներ, 4,85մգ% վիտամին C, կենսաբանական հասունացման շրջանում՝ 9,7% չոր նյութեր, 7,7% շաքարներ, 6,55մգ% վիտամին C: *Ֆիզալիսի* *Լեդի* սորտի պտուղները պարունակել են 10,2% չոր նյութեր, 5,7% շաքարներ, 36,25մգ% վիտամին C, 0,59% տիտրվող թթվություն, իսկ ստուգիչի մոտ այդ ցուցանիշները կազմում են համապատասխանաբար՝ 9,2%, 5,6%, 31,85մգ%, 0,56%:

Կատարված ուսումնասիրությունները համոզիչ կերպով վկայում են, որ մեր կողմից բուծված նոր սորտերը գերազանցելով ստուգիչներին, ցուցաբերել են լավագույն հատկությունները և հատկանիշները: Նրանք արժանի են լայնորեն ներդնել հանրապետության տարբեր գոտիների ֆերմերային տնտեսություններում, ազգաբնակչությանը որակյալ և բարձրարժեք սննդամթերքով, իսկ վերամշակող արդյունաբերությանը՝ հումքով ապահովելու համար:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ՝ պոմիդոր, չերի, չիլի տաքդեղ, բադրիջան, կենսաբանական հատկություններ, մորֆոլոգիական ցուցանիշներ, սորտափորձարկում, բերքատվություն, չոր նյութեր, շաքարներ, վիտամին C, թթվայնություն:

SELECTION OF NEW VARIETIES OF VEGETABLE CROP OF SOLANACEAE

KARINE SARIKYAN

Head of the Department of Selective Breeding and
Growing Technology Solanaceae Crops
Scientific Center of Vegetable and Industrial Crops ME RA
PhD in Agricultural Sciences
karuine_sarikyan@mail.ru, karinesarikyan@gmail.com

GOHAR KIRAKOSYAN

Department of Selective Breeding and

Growing Technology Solanaceae Crops
Scientific Center of Vegetable and Industrial Crops ME RA
PhD in Agricultural Sciences, Senior researcher
gohar-k@mail.ru

ARUS ZURABYAN

Department of Selective Breeding and
Growing Technology Solanaceae Crops
Scientific Center of Vegetable and Industrial Crops ME RA
Junior researcher
aruszurabyan@gmail.com

GAYANE SHABOYAN

Department of Selective Breeding and
Growing Technology Solanaceae Crops
Scientific Center of Vegetable and Industrial Crops ME RA
Junior researcher
gayaneshaboyan@mail.ru

VARDUHI VARDANYAN

Department of Selective Breeding and
Growing Technology Solanaceae Crops
Scientific Center of Vegetable and Industrial Crops ME RA
Laboratory assistant
vardanyanvarduhia-3@aspu.am

MARINE GRIGORYAN

Department of Selective Breeding and
Growing Technology Solanaceae Crops
Scientific Center of Vegetable and Industrial Crops ME RA
Junior researcher, applicant
marine.job5@mail.ru

Abstract

The article presents the results of variety testing of new root vegetable crop varieties, which were conducted from 2022 to 2024 during cultivation in the conditions of the Ararat Plain in the Republic of Armenia.

The studied varieties stood out for their biological, morphological, economically valuable and qualitative properties and characteristics. The new varieties surpassed the control varieties in terms of precocity and yield. Thus, the periods from seed germination to fruit ripening for the tomato varieties Aspram and Titan were 116 and 108 days, respectively. The fruiting periods were 71 and 80 days, respectively, for these varieties. For the control, the periods were 117 and 71 days, respectively. The marketable yields of the Aspram and Titan varieties were 765.5 and 955.2 c/ha, respectively, and the total yields were 770.4 and 970.8 c/ha, respectively. The test variety yielded 690.5 and 697.3 c/ha, respectively. The period from seed germination of the cherry tomato variety Emmy to fruit ripening was 102 days, and the fruiting period was 80 days, and the test variety was 106 and 72 days, respectively. The commercial yield was 310.5 c/ha, and the total yield was 314.8 c/ha, respectively. The inspector's yields were 306.2 and 309.4 c/ha, respectively. The period from seed germination of the chilli pepper variety Norabats to technical ripeness of the fruits lasted 97 days, while biological ripening lasted 120 days. The fruiting period was 78 days, and for the inspector, it was 102, 132, and 72 days, respectively. The commercial yield was 378.2 c/ha, the total yield was 384.2 c/ha, respectively, and the inspector's was 290.6 and 296.9 c/ha, respectively. The period from seed germination of the red eggplant variety Solsis to the technical ripeness of the fruits lasted 92 days, biological ripeness was 120 days, and the fruiting period was 80 days. The commercial yield was 390.1 c/ha, and the total yield was 395.8 c/ha, respectively. The period from seed germination of the Physalis variety

'Lady' to the beginning of fruit ripening was 87 days, and the fruiting period was 105 days. In contrast, for the inspector, these periods were 94 and 98 days, respectively. The marketable yield was 526.8 c/ha, and the total yield was 532.6 c/ha, respectively. In contrast, the inspector's yields were 420.2 and 428.4 c/ha, respectively. The fruits of the Aspram and Titan tomato varieties contain 6.7% and 7.3% dry matter, 3.5% and 4.3% sugars, 36.25% and 38.25 mg% vitamin C, and 0.52% and 0.42% acidity. In the tester, these indicators are, respectively: 6.7%, 3.5%, 36.15 mg%, and 0.49%. The fruits of the Emmy variety contained 7.3% dry matter, 4.3% sugars, 39.25 mg% vitamin C, and 0.47% acidity. In the tester, these indicators were, respectively: 7.2%, 4.1%, 35.35 mg%, and 0.41%. The fruits of the Norabats variety of chili pepper during the period of technical ripeness contained 8.8% dry matter, 4.5% sugars, 98.25 mg% vitamin C, during the period of biological ripeness - 10.53% dry matter, 5.8% sugars, 185.65 mg% vitamin C, and in the test sample these indicators are respectively: 8.1%, 3.3%, 90.75 mg%, 9.6%, 4.2%, 175.45 mg%. The fruits of the Solsis variety of eggplant during the period of technical ripeness contained 7.4% dry matter, 3.4% sugars, 4.85 mg% vitamin C, and during the period of biological ripeness, 9.7% dry matter, 7.7% sugars, 6.55 mg% vitamin C. The fruits of the Physalis Lady variety contained 10.2% dry matter, 5.7% sugars, 36.25 mg% vitamin C, and 0.59% acidity. In the tester, these indicators were, respectively: 9.2%, 5.6%, 31.85 mg%, and 0.56%.

The conducted studies convincingly indicate that the new varieties bred by us, surpassing the testers, have demonstrated the best properties and characteristics. They deserve to be widely introduced into farms across different regions of the republic, providing the population with high-quality and high-value food, as well as the processing industry with raw materials.

Keywords and phrases: Tomato, cherry, chilli pepper, eggplant, biological properties, morphological indicators, variety testing, yield, dry matter, sugars, vitamin C, acidity.

ИЗУЧЕНИЕ НОВЫХ СОРТОВ ОВОЩНЫХ КУЛЬТУР SOLANACEAE

КАРИНЕ САРИКЯН

Заведующий отделом селекции и технологии возделывания пасленовых культур
Научного центра овощебахчевых и технических культур МЭ РА,
кандидат сельскохозяйственных наук
karuine_sarikyan@mail.ru, karinesarikyan@gmail.com

ГОАР КИРАКОСЯН

Старший научный сотрудник, соискатель отдела селекции и
технологии возделывания пасленовых культур
Научного центра овощебахчевых и технических культур МЭ РА
gohar-k@mail.ru

АРУС ЗУРАБЯН

Научный сотрудник соискатель отдела селекции и
технологии возделывания пасленовых культур
Научного центра овощебахчевых и технических культур МЭ РА
aruszurabyan@gmail.com

ГАЯНЕ ШАБОЯН

Младший научный сотрудник, соискатель отдела селекции и
технологии возделывания пасленовых культур
Научного центра овощебахчевых и технических культур МЭ РА
gayaneshaboyan@mail.ru

ВАРДУИ ВАРДАНЯН

Лаборант отдела селекции и технологии возделывания пасленовых культур
Научного центра овощебахчевых и технических культур МЭ РА

МАРИНЕ ГРИГОРЯН

Младший научный сотрудник, соискатель отдела селекции и
технологии возделывания пасленовых культур
Научного центра овощебахчевых и технических культур МЭ РА
marine.job5@mail.ru

Аннотация

В статье представлены результаты сортоиспытания новых сортов овощных культур Мормазга, проведенного в 2022-2024 годах. при возделывании в условиях Араратской равнины РА.

Изученные сорта отличались биологическими, морфологическими, хозяйственно-ценными и качественными свойствами и характеристиками. Новые сорта превзошли контрольные сорта по скороспелости и урожайности. Так, от всходов семян до созревания плодов сортов томата Аспрам и Титан прошло 116 и 108 дней соответственно, а периода плодоношения - 71 и 80 дней, а контрольного периода - 117 и 71 день соответственно. Товарная урожайность сортов Аспрам и Титан составила 765,5 и 955,2 т/га, общая урожайность - 770,4 и 970,8 т/га соответственно, а по контролю - 690,5 и 697,3 т/га соответственно. У сорта томатов черри Эмми от всходов семян до созревания плодов прошло 102 дня, до периода плодоношения - 80 дней, у контроля - 106 и 72 дня соответственно. Товарная урожайность составила 310,5 т/га, общая урожайность - 314,8 т/га соответственно, а по тестеру - 306,2 и 309,4 т/га соответственно. От всходов семян до технического созревания плодов перца острого сорта Норабац прошло 97 дней, биологического созревания - 120 дней, период плодоношения - 78 дней, контрольный - 102 дня соответственно, 132 и 72 дня. Товарная урожайность составила 378,2 т/га, общая урожайность - 384,2 т/га соответственно, на осадке - 290,6 и 296,9 т/га соответственно. От прорастания семян баклажана красного сорта Солсис до технического созревания плодов прошло 92 дня, биологического созревания - 120 дней, периода плодоношения - 80 дней. Товарная урожайность составила 390,1 ц/га, общая урожайность - 395,8 ц/га соответственно. От прорастания семян физалиса сорта Леди до начала созревания плодов прошло 87 дней, а период плодоношения составил 105 дней, а в контроле - 94 и 98 дней соответственно. Товарная урожайность составила 526,8 т/га, общая урожайность - 532,6 т/га соответственно и 420,2 и 428,4 т/га соответственно. В плодах томатов сортов Аспрам и Титан содержится 6,7 и 7,3% сухого вещества, 3,5 и 4,3% сахаров, 36,25 и 38,25 мг% витамина С, 0,52 и 0,42% кислотности, а в тестере эти показатели составляют соответственно 6,7%, 3,5%, 36,15 мг%, 0,49%. Плоды сорта Эмми содержали 7,3% сухого вещества, 4,3% сахаров, 39,25 мг% витамина С, 0,47% кислотности, для тестера эти показатели составили 7,2% соответственно, 4,1%, 35,35 мг%, 0,41%. Плоды перца острого Норабац содержали 8,8% сухого вещества, 4,5% сахаров, 98,25 мг% витамина С в период технического созревания, 10,5,3% сухого вещества, 5,8% сахаров, 185,65 мг% витамина С в период биологического созревания, а для тестера эти показатели составили 8,1% соответственно, 3,3%, 90,75 мг%, 9,6%, 4,2%, 175,45 мг%. Плоды баклажана сорта Солсис при техническом созревании содержали 7,4% сухого вещества, 3,4% сахаров, 4,85 мг% витамина С, при биологическом созревании - 9,7% сухого вещества, 7,7% сахаров, 6,55 мг% витамина С. В плодах сорта Физалис Леди содержалось 10,2% сухого вещества, 5,7% сахаров, 36,25 мг% витамина С, 0,59% кислотности, эти показатели по тестеру составили соответственно 9,2%, 5,6%, 31,85 мг%, 0,56%.

Проведенные исследования убедительно доказывают, что выведенные нами новые сорта показали лучшие свойства и характеристики, превосходя контрольные. Они заслуживают того, чтобы широко инвестировать в хозяйства разных зон республики, обеспечивать население качественными и ценными продуктами питания, а перерабатывающую промышленность — сырьем.

Ключевые слова: томат, черри, острый перец чили, баклажан, биологические свойства, морфологические показатели, сортоиспытание, урожайность, сухое вещество, сахара, витамин С, кислотность.